เอกสารสำคัญลำดับที่ ๙๓
จารึกรอยพระพุทธยุคลบาท เมืองชัยนาถ (สองแคว)
พระสิริเมธังกร สังฆนายกหนอรัญวาสีจำลอง พ.ศ. ๑๙๗๐

วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑ ความสำคัญของเอกสาร

ในการศึกษาเรื่องราวของอาณาจักรสุโขทัย นักประวัติศาสตร์ไม่มีโอกาสได้ใช้ประโยชน์จากงานเขียนประเภทพระราชพงศาวดารที่มีอายุเก่าถึงสมัยสุโขทัยเองเลย ส่วนเอกสารที่เรียกว่า พงศาวดารเมืองเหนือ ที่รวบรวมขึ้นครั้งปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ มาจากเรื่องเล่าประเภทตำนานที่เชื่อถือไม่ได้ ในขณะที่หลักฐานจากภายนอกเช่นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา (รวมทั้งฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์) ในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับสุโขทัยอยู่ในช่วงก่อนรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ย้อนหลังไป มีความขัดแย้งกับหลักฐานร่วมสมัย เช่น จารึกและหลักฐานจีนโบราณ อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์อาณาจักรสุโขทัย–“ศรีสัชนาลัย” หรือสุโขทัย–“สองแคว” กลับถูกจำลองขึ้นในกรอบลำดับเหตุการณ์และปีศักราชของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐฯ โดยผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยที่ผ่านมาใช้วิธีการปรับเนื้อหาจากจารึกร่วมสมัยให้เข้ากับบริบทของพระราชพงศาวดารที่เขียนขึ้นในภายหลัง

โดยหลักการแล้ว จารึกร่วมสมัยที่ทำขึ้นในสุโขทัยควรเป็นหลักฐานสำคัญที่สุดในการศึกษาและจำลองเรื่องราวอาณาจักรนั้น และนักวิชาการอาจศึกษาโดยสมมติฐานว่า ไม่เคยมีการค้นพบพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐฯ เลย เพื่อไม่ให้กรอบความคิดของประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยหลังครอบงำ แม้จารึกสมัยสุโขทัยมีจำนวนมากพอสมควร แต่ปัญหาใหญ่อยู่ที่จารึกเหล่านั้นมักมีข้อความกระท่อนกระแท่นหรืออ่านเข้าใจยาก อีกทั้งเป็นเรื่อง

เกี่ยวกับการกัลปนาและการพระศาสนาเป็นส่วนใหญ่ มีเรื่องอื่นแทรกอยู่บ้าง ประเด็นปัญหาใหญ่ที่มีการถกถียงกันมาก คือ จำนวนและลำดับกษัตริย์สุโขทัย จารึกหลักที่ ๒ (วัดศรีชุม) และจารึกหลักที่ ๔๕ (ปู่ขุนจิดขุนจอด) ได้ให้ข้อมูลอย่างคร่าวๆ ที่ทำให้ทราบว่า ราชวงศ์ศรีนาวนำถุมได้ปกครองอาณาจักรสุโขทัย–ศรีสัชนาลัยอยู่ก่อน ต่อมาราชตระกูลศรีอินทราทิตย์ได้ครองอำนาจนับแต่รัชกาลพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ > พ่อขุนบาลเมือง > พ่อขุนรามคำแหง > ธรรมราชาเลอไท > พรญางั่วนำถุม > มหาธรรมราชาลือไท เรื่องราวหลังรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (พรญาลือไท) มีความคลุมเครือค่อนข้างมาก ดูเหมือนว่า ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อก่อนสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๒ (ไสฤาไท/ไสลือไท) ขึ้นครองราชย์ดูเหมือนว่าเจ้านายสุโขทัยพระองค์หนึ่ง คือ พรญาศรีเทพาหุราชมีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูอาณาจักรสุโขทัย (*ดู* จารึกพ่อนมไสดำ) จารึกวัดป่าแดง (ศรีสัชนาลัย) กล่าวถึงสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช “ผู้ปู่” (พรญาลือไท) “ผู้ลูก” และ “ผู้หลาน” เรื่องสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช “ผู้ลูก” นั้นควรปรากฏอยู่ในแผ่นที่สองของจารึกวัดป่าแดงซึ่งหายไป จึงทำให้ไม่ทราบพระราชประวัติ แต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช “ผู้หลาน” หมายถึงสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ พระราชประวัติของพระองค์ปรากฏอยู่ในจารึกวัดบูรพารามและจารึกวัด อโสการาม ซึ่งสมเด็จพระอัครราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ได้ทรงให้ทำขึ้น

เรื่องราวต่อจากรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ ได้ทำให้เกิดประเด็นคำถามหลายข้อ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อนำข้อมูลจากจารึกร่วมสมัยมาตรวจสอบกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์และฉบับหอพระสมุดวชิรญาณที่พบใหม่ เรื่องที่ต้องพิจารณาใหม่คือความสัมพันธ์ภายในราชวงศ์สุโขทัยและความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์สุโขทัยกับราชวงศ์สุพรรณภูมิที่ปกครองอโยธยา

จารึกรอยพระพุทธยุคลบาท เมืองชัยนาถ (สองแคว) นี้ พระสิริเมธังกรสังฆนายกหนอรัญวาสี ให้จำลองขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๗๐ ความในจารึกเล่าเรื่องประวัติความเป็นมาของการจำลองพระพุทธยุคลบาท ซึ่งสะท้อนให้เห็นคติความ

เชื่อเรื่องการสร้างพระพุทธบาทคู่ให้เหมือนกับพระพุทธบาทที่ยอดเขาสมนกูฏในลังกา ระหว่างสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ และสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (บรมปาล) ซึ่งครองราชย์ที่เมืองชัยนาถ เมืองชัยนาถนี้ตรงกับเมืองสองแคว (เมืองพิษณุโลก) และเป็นเมืองที่พระรัตนปัญญาเถระเรียกว่า ชัยนาท ในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

๒ สารัตถวิพากษ์

๒.๑ ความเป็นมาของจารึกและการอ่านแปล

จารึกรอยพระยุคลพุทธบาท เมืองชัยนาถ ซึ่งเขียนด้วยอักษรเขมร ภาษาบาลี พบอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพบเมื่อใด แต่สันนิษฐานว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้า มหาศักดิพลเสพ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงนำมาจากเมืองพิษณุโลก เดิมทรงประดิษฐานไว้ที่วังหน้า ต่อมาจึงนำไปรักษาไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ลักษณะจารึกเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมสลักรอยพระพุทธยุคลบาท แผ่นหินเป็นแผ่นหินชนวนขนาดใหญ่ด้านยาว ๓๖๐ เซนติเมตร และด้านกว้าง ๒๑๗ เซนติเมตร หนา ๒๐ เซนติเมตร ที่ด้านข้างแผ่นหินตอนปลายพระพุทธยุคลบาทมีอักษรจารึกอยู่ ๗ บรรทัด ซึ่งเป็นส่วนที่นำมาศึกษาในที่นี้ จารึกหลักนี้ศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ (George Coedès) ได้อ่านแปลและพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ (กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๑), ๑๔๐ – ๑๔๓.) โดยเรียกชื่อว่า จารึกรอยพระพุทธยุคลบาท วัดบวร ในภายหลังกรมศิลปากรได้นำมาพิมพ์ซ้ำในหนังสือจารึกสมัยสุโขทัย[๑] โดยไม่ได้แก้ไขทั้งชื่อและคำแปล เนื่องจากคำเรียกชื่อจารึกอาจทำให้เข้าใจผิด ในที่นี้ขอเรียกว่า จารึกรอยพระพุทธยุคลบาท เมืองชัยนาถ (สองแคว) เพื่อให้ตรงตามเนื้อความและสถานที่น่าจะได้ประดิษฐานแต่เดิม

ผู้เสนองานวิจัยนี้สนใจศึกษาจารึกรอยพระพุทธยุคลบาทมานานหลายปี และเห็นว่าการแปลเนื้อความภาษาบาลียังไม่ถูกต้อง บางส่วนทำให้ผู้อ่านสับสน ผู้เสนองานวิจัยนี้จึงเห็นควรแปลความภาษาบาลีเป็นไทยใหม่ เพื่อให้เข้าใจง่าย

---

[๑] เป็นการจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖

ขึ้นตรงตามบริบทประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์เสมอ บุญมาและผู้ช่วยศาสตราจารย์สยาม ภัทรานุประวัติ ที่ได้กรุณาช่วยค้นคว้าตอบประเด็นคำถามในลักษณะที่เข้าชี้เป็นอย่างมาก ในโอกาสนี้ ผู้เสนอผลงานค้นคว้าได้ลงคำแปลเดิมไว้ เพื่อประโยชน์แก่ท่านผู้สนใจจะได้เปรียบเทียบกัน การแปลของผู้เสนองานวิจัยนี้เป็นคำแปลที่ให้ความสำคัญแก่บริบทประวัติศาสตร์และสะท้อนถึงสถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัยในปัจจุบัน สิ่งที่ต้องกล่าวถึงคือ ผู้เขียนเป็นหนี้บุญคุณท่านผู้รู้ที่ได้แปลไว้ก่อนตลอดจนผู้ที่ได้เคยให้ความช่วยเหลือ อาทิ ศาสตราจารย์วิสุทธ์ บุษยกุลและผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ในการอธิบายความซับซ้อนของภาษาบาลีที่ประกอบขึ้นป็นตัวบท อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์ที่ได้รับคือการรู้ภาษาบาลีอย่างเดียวไม่เป็นการเพียงพอที่จะทำให้เข้าใจเนื้อความจำเป็นต้องอาศัยความรู้ด้านประวัติศาสตร์ด้วย ผู้เสนอผลงานวิจัยนี้ได้ปรับปรุงคำแปลเดิมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และได้พิมพ์คำแปลเดิมไว้เพื่อให้ผู้ศึกษาท่านอื่นเปรียบเทียบกับคำแปลใหม่ ในโอกาสนี้ ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์เสมอ บุญมาที่ได้กรุณาตอบคำถาม อธิบายศัพท์และไวยากรณ์บาลี รวมทั้งช่วยแปลความใหม่อย่างอดทน

๒.๒ ใจความในจารึก

เนื้อความในจารึกรอยพระยุคลพุทธบาท เมืองชัยนาถ แสดงว่าท่านผู้รจนาเป็นนักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีอย่างลึกซึ้ง เพราะสามารถใช้โครงสร้างการลำดับความและอนุประโยคอย่างซับซ้อน ในที่นี้ขอสรุปใจความสำคัญดังนี้

๑ ตอนต้นกล่าวถึงปีพุทธศักราช ๑๙๗๐[๒] ตรงกับปีมะแม หากนับด้วยปีเกิด (๑๙๓๔[๓]) พระธรรมราชาธิราชเจ้า ผู้ยิ่งใหญ่แห่งชัยนาถบุรี[๔] ผู้ทรงธรรมอัน

---

[๒]นับปีแบบลังกา นับอย่างปัจจุบันจะเป็น ๑๙๖๙

[๓]นับปีแบบลังกา นับอย่างปัจจุบันจะเป็น ๑๙๓๓

[๔]หมายถึงเมืองพิษณุโลก ซึ่งตรงกับชินกาลมาลีปกรณ์

ประเสริฐ มีพระชนม์ครบรอบ ๓๖ ปีบริบูรณ์

๒ ในปีมะเมีย คิมหันตฤดู เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ วันพฤหัสบดี อันเป็นวันครู เพลาพระอาทิตย์ขึ้นได้ ๑๑ ชั้นฉาย อยู่ในโรหิณีฤกษ์ ยามสาทิโยคย์ สังฆนายก สิริสุเมธังกรเถระ หนอรัญวาสี อาศัยพระราชพลังแห่งพระมหาธรรมราชาธิราช บรมปาลศรีสุริยวงศ์ ให้พระวิทยาวงศ์มหาเถร ผู้ฉลาดในจิตรกรรมอันเป็นเยี่ยม จำลองรอยพระบาททั้งคู่ของพระสุคตเจ้า บนแผ่นศิลาใหญ่ ซึ่งได้นำมาจากเมืองสุโขทัยด้วยพระราชานุเคราะห์ของของพระธรรมราชาธิราช[๕] ผู้เป็นพระราชบิดาของพระบรมปาลธรรมราชา

๓ กล่าวถึงลักษณะของพระยุคลบาทว่า “อันบริบูรณ์ด้วยบรมมงคลร้อย แปดรุ่งเรืองด้วยจักรลักษณ์ที่งามวิจิตรต่างๆ กระทำซึ่งความพึงพอใจและระเริงใจอย่างยิ่ง มีรูปทรงและขนาดเหมือนพระบาทแก้วที่ควรระลึกถึง ซึ่งพระบรมโลกนาถทรงแสดง[๖]ไว้ที่ยอดเขาสมันตกูฏที่ประเสริฐ อันเป็นมกุฎแก้วแห่งเกาะลังกา เป็นที่อภิรมย์แห่งจิต”

๔ กล่าวสรรเสริญว่า พระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาลศรีสุริยวงศ์ *ผู้มีพระคุณอันไพศาลและญาณ[๗]อันเจริญ* ผู้เป็นพระราชโอรสของพระธรรมราชาธิราช *ผู้ทรงถือพลทหารอันเข้มแข็งและกล้าหาญ*

๕ กล่าวสรรเสริญพระสิริเมธังกรสังฆนายกว่าเป็น “ผู้ประเสริฐและมีความเพียรยิ่งใหญ่” และ “ผู้อาศัยอยู่ในป่าเป็นนิตย์ ประดับด้วยคุณอย่างสม่ำเสมอ มีศีลอันบวรและญาณเป็นอาทิ” และยังเป็นอรรคอุปัฏฐากของพระสิริเมธังกร สังฆราชอรัญวาสี “ผู้มีญาณอันประเสริฐดุจบ่อแก้ว ประดับด้วยคุณมีศีลเป็นอาทิ ปราศจากมลทินและเป็นประโยชน์เกื้อกูลอันล้ำเลิศ”

๖ ตอนท้ายจบด้วยคำอธิษฐานขอให้พระพุทธยุคลบาทดำรงอยู่ตลอด ๕๐๐๐ ปี และขอให้พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ต่อๆ ไปครองราชย์โดยธรรม

---

[๕]สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓

[๖]ในที่นี้คือ ประทับ

[๗]ความรู้

๑๐ จารึกรอยพระพุทธยุคลบาท

เนื้อความโดยสรุปคือ สมเด็จพระสังฆนายกนามว่า สิริเมธังกร ให้พระวิทยาวงศ์เถระจำลองพระพุทธยุคลบาทขึ้นในวันพฤหัสบดี (ซึ่งเป็นวันดีเพราะเป็นวันครู[๔]) ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๑๑ เมษายน จุลศักราช ๗๘๘/ค.ศ. ๑๔๒๖/พ.ศ. ๑๙๖๙ ในที่นี้มีข้อสังเกตว่า แม้จารึกจะได้ระบุปีพุทธศักราช ๑๙๗๐ ไว้ในตอนต้น แต่ปีดังกล่าวเป็นปีมะแม หาใช่ปีมะเมียไม่ แสดงว่าการจำลองพระพุทธยุคลบาทเริ่มกระทำกันตั้งแต่วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ เมษายน จุลศักราช ๗๘๘/ค.ศ. ๑๔๒๖/พ.ศ. ๑๙๖๙ อันเป็นปีที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช (บรมปาล) มีพระชนม์ครบ ๓๖ พรรษาบริบูรณ์ ครั้นเมื่อจำลองแล้วเสร็จจึงได้ทำจารึกไว้ในปีถัดมา ส่วนแผ่นหินใหญ่ที่ทำรอยพระยุคลบาทนั้นได้นำมาจากสุโขทัยโดยพระราชานุเคราะห์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ ผู้เป็นพระราชบิดา รอยพระพุทธยุคลมีขนาดและรูปทรงเหมือนกับพระบาทแก้วที่พระพุทธองค์ทรงประทับไว้ที่ยอดเขาสุมนกูฏ

๒.๓ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช “พระชนก” และสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาล

จารึกหลักนี้เอ่ยพระนามกษัตริย์เมืองเหนือสองพระองค์ คือ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาลกับสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช “พระชนก” และกล่าวว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาลทรงครองราชย์อยู่ในปี ๑๔๒๖/๑๙๖๙[๕] ขณะมีพระชนม์ได้ ๓๖ ปีบริบูรณ์ ซึ่งแสดงว่าพระองค์ประสูติในปีมะเมีย จุลศักราช ๗๕๒ ตรงกับปี ๑๓๙๐/๑๙๓๔ เกี่ยวกับ “พระชนก” นั้น จารึกวัดบูรพารามบอกเล่าเรื่องราวของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ ว่า “*ครั้นเถิงศักราชเจ็ดร้อยเจ็ดสิบเข้า ฉลูนักษัตรกลาย ท่านเสวยสวรรคาไลยไคลคลาราชสมบัติ*” ซึ่งหมายความว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ (พระภัสดาของสมเด็จพระอัครชายาศรีจุฬาลักษณ์) เสด็จสวรรคตเมื่อจุลศักราช ๗๗๐ ตรงกับ ค.ศ. ๑๔๐๘ หรือ พ.ศ. ๑๙๕๑ เมื่อข้อมูลเป็นดังนี้สมเด็จพระ

---

[๔] เรื่องที่ถือวันพฤหัสบดีเป็นวันครูนั้นคติทางพุทธรับมาจากคัมภีร์พระเวท ซึ่งนับถือว่าพระพฤหัสบดีเป็นครูของพระอินทร์ ผู้เป็นเทวราช

[๕] หมายถึงปี ค.ศ. และ พ.ศ. ตามลำดับ

มหาธรรมราชาธิราชบรมปาลจึงมีพระชนม์ได้ ๑๘ ปีบริบูรณ์เมื่อพระราชบิดาสวรรคต

อย่างไรก็ตาม พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์บันทึกว่า

> ⊙ ศักราช ๗๘๑ กุญศก [พ.ศ. ๑๙๖๒] มีข่าวมาว่าพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้านฤพาน แลเมืองเหนือทั้งปวงเปนจลาจล แลจึงเสด็จขึ้นไปเถิงเมืองพระบาง ครั้งนั้นพญาบาลเมืองแลพญารามออกถวายบังคม.

ความข้างบนทำให้เกิดปัญหาว่า พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ขัดแย้งกับหลักฐานร่วมสมัย กล่าวคือ ผิดกันอยู่ ๑๑ ปี ความจริงปีจุลศักราช ๗๗๐ ในจารึกวัดบูรพารามนั้นผิด เข้าใจว่าตกคำว่า “เอ็ด” ไป เพราะไม่ใช่ปีฉลู ควรเป็นปีชวด ยิ่งไปกว่านั้น ด้านภาษาบาลีของจารึกหลักเดียวกันบันทึกถูกต้องว่า เป็นปีจุลศักราช ๗๗๑ เพราะฉะนั้น การทำรอยพระพุทธยุคลบาทจึงเกิดขึ้นหลังสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ สวรรคตแล้วถึง ๑๘ ปี

จารึกพระพุทธยุคลบาทแสดงว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาลได้ปกครองเมืองชัยนาถบุรี (สองแคว) แล้ว ตั้งแต่ปี ๑๔๒๖/๑๙๖๙ ความจริงข้อนี้ขัดกับความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณที่กล่าวว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าพระยาสาม) ได้สถาปนาพระยาบาลเมืองเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชในปี ๑๔๔๑/๑๙๘๔ ซึ่งล่าไปกว่าหลักฐานร่วมสมัยอย่างน้อย ๑๕ ปี ด้งความข้างล่างนี้

> ๏ ศักราช ๘๐๓ ปีระกาตรี[ศก พ.ศ. ๑๙๘๔] ...อยู่มาพระยาบาลเมืองเจ้าเมืองพิษณุโลกล่องมาถวายบังคมสมเด็จพระบาทท่าน ๒ ก็ให้พระราชทานเครื่องราชาประโภค แล้วให้ชื่อมหาธรรมราชาธิราช ๒ ก็ลาท่านขึ้นไปเมืองนั้น แลรับเครื่องพระสุพรรณบัตรรัตนมาลาราชาประโภคไปด้วย ครั้นถึงก็ให้แต่งการมหามหรสพด้วยกฤษดาธิการ ๏ ขณะนั้นพระยาเชลียง พระยารามราช พระยาแสนสอยดาวก็ให้มาช่วยการนั้น[๑๐]

---

[๑๐] ดู วินัย พงศ์ศรีเพียร, “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (ฉบับปลีกหมายเลขทะเบียน ๒๒๒ ๒/ก ๑๐๔)” ใน **๑๐๐ เอกสารสำคัญ; สรรพสาระ**

ในกรณีนี้ ถ้าเชื่อว่าพระยาบาลเมืองได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าประเทศราชในปีระกาและปรับย้อนกลับไปหนึ่งรอบนักษัตร์จะตรงกับจุลศักราช ๗๙๑/๑๔๒๙/๑๙๗๒ ซึ่งก็จะล่าไปกว่าข้อมูลร่วมสมัย ถ้าปรับกลับไปสองรอบนักษัตร์จะตรงกับปีจุลศักราช ๗๗๙ ตรงกับปี ๑๔๑๗/๑๙๖๐ ซึ่งฟังดูมีเหตุมีผล เพราะเมื่อพิจารณาตามลำดับเหตุการณ์จะเห็นว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ผู้เป็น “พระชนก” สวรรคตในปีจุลศักราช ๗๗๐/๗๗๑ ตรงกับปี ๑๔๐๙/๑๙๕๒ ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ บันทึกว่า เกิดจลาจลในเมืองเหนือ เปิดโอกาสให้สมเด็จพระนครอินทรฯ ทรงเข้าแทรกแซง “*ครั้งนั้นพญาบาลเมืองแลพญารามออกถวายบังคม*”

จารึกวัดบูรพาราม ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ และเอกสารจีน “หมิงสือลู่” แสดงว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ มีบทบาทในการรื้อฟื้นอิสรภาพของเมืองเหนือขึ้นใหม่ในรัชกาลของพระองค์ รวมทั้งทรงพยายามขยายอิทธิพลเข้าไปในอาณาจักรเชียงใหม่ โดยการให้ความช่วยเหลือเจ้าญี่กุมกามตั้งพระองค์เป็นใหญ่ในเมืองเชียงรายด้วย ในขณะเดียวกัน เมื่อประมวลข้อมูลจากจารึกวัดบูรพารามและพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหอพระสมุด วชิรญาณ แล้ว พบว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ มีพระอัครชายาสองพระองค์ คือ

๑ “*สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์อัครราชมเหสีเทพธรณีโลกรัตนชายา...บพิตรเป็นเจ้า*” (พระนามในจารึกวัดบูรพาราม) มีโอรสสองพระองค์คือ “สมเด็จรามราชาธิราช” ผู้ได้ขึ้นเป็นพระยา และสมเด็จศรีธรรมาโศกราช

๒ แม่นางสาขา มีโอรสธิดากี่พระองค์ไม่ทราบได้ แต่ที่แน่นอนคือพระยาบาลเมืองและพระขนิษฐาซึ่งต่อมาได้เป็นพระราชเทวีของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าพระยาสาม) และเป็นพระราชมารดาสมเด็จพระราเมศวรบรมไตรโลกนารถ

ประวัติศาสตร์ไทย, ลำดับที่ ๑๓ (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย “๑๐๐ เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๕๕): ๑๑๒

ดูเหมือนว่า พระอัครชายาทั้งสองพระองค์เป็นคู่แข่งกัน ถ้าพิจารณาเพียงพระนามที่ใช้ พระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์อาจทรงได้รับการยกย่องจากสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ มากกว่า เพราะหลังจากพระภัสดาธิราชสวรรคตแล้ว ๓ ปี ยังเรียกพระองค์เองว่า “มหาบพิตร” และกล่าวว่า สมเด็จรามราชาธิราชาได้ “ขึ้นเป็นพระยา” โดยตั้งใจไม่กล่าวถึงแม่นางสาขาและพระยาบาลเมืองเลย ทั้งที่จารึกพระพุทธยุคลบาท เมืองชัยนาถบุรี (สองแคว) ได้กล่าวถึงสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาลและสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช “ผู้เป็นพระชนก” หลักฐานแวดล้อมชี้ว่าเมื่อก่อนสวรรคต สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ ทรงแต่งตั้งพระยาบาลเมืองเป็นอุปราชครองเมืองชัยนาถบุรี (สองแคว) เพราะทรงปกครองอยู่ที่สุโขทัย อย่างไรก็ตาม เมื่อก่อนสวรรคตนั้นอาจได้ทรงแต่งตั้งพระยารามราชาธิราชเป็นเจ้าเมืองสุโขทัย หรือตามประเพณีถือว่าเป็นรัชทายาท สถานการณ์เช่นนี้ทำให้เกิดปัญหาและความขัดแย้งเรื่องสิทธิธรรม พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวถึงข่าวการจลาจลหรือความแตกแยก ซึ่งสมเด็จพระอินทราชา (หรือ พระนครอินทร์) ทรงฉวยโอกาสเข้าแทรกแซง และผนวกเมืองเหนือไว้ หลังจากนั้นทรงใช้นโยบายแบ่งแยกและปกครองโดยให้เจ้านายเชื้อพระวงศ์ที่ปกครองเมืองหลัก อันได้แก่ สุโขทัย สองแคว กำแพงเพชร และเชลียงมีฐานะเป็นพระยาหรือเสด็จพ่อพระยา (ตามที่เรียกในจารึกร่วมสมัย) เสมอกันทั้งหมด

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งเป็นเอกสารสมัยหลัง แสดงนัยว่าราชสำนักอโยธยาให้ความสำคัญทางสิทธิธรรมแก่เชื้อพระวงศ์สุโขทัยสายแม่นางสาขาและพระยาบาลเมืองมากกว่า เพราะสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ทรงเลือกที่จะแต่งตั้งพระขนิษฐาพระยาบาลเมืองเป็นพระอัครราชเทวี ครั้นสมเด็จพระราเมศวร บรมไตรโลกนารถ ซึ่งทรงประสูติแด่พระอัครราชเทวีและกระทำพิธีโกษรกรรมแล้ว สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ได้ทรงยกฐานะของแม่นางสาขาให้สูงศักดิ์ยิ่งขึ้น (เพื่อเสมอกับการที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ ทรงเชิดชูพระนางศรีจุฬาลักษณ์) และสถาปนาพระยาบาลเมืองเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช เป็นอันว่าประเด็นปัญหาเรื่อง

๑๔ จารึกรอยพระพุทธยุคลบาท

สิทธิธรรมยุติลง

ข้อมูลในจารึกวัดเขากบ นครสวรรค์ กล่าวถึงเรื่องที่ “พระรามผู้น้อง” และพระมหาธรรมราชาธิราชได้มากระทำพระบาทลักษณ์นี้ “บ่มิให้หม่นหมองก่อเจดีย์ [ปลูกพระศรี]มหาโพธิไว้เหนือจอมเขาสุมนกูฏ” ตอนท้ายจารึกกล่าวเชิญเทวดาอารักษ์ทั้งหลายมาเป็นพยานสั่งว่า “...ลูกหลานเหลนอันเป็นพงศา ได้เป็นท้าวเป็นพระยาภายลุนปุนหลังไสร้ ให้ดูเยื่องดังสองคนพี่น้องรักกันนี้ จุ่งเป็นบุญคุณยศปรากฏแก่โลกทั้งหลาย”[๑๑] ยอช เซเดส์เคยสันนิษฐานว่า จารึกนี้ทำขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๖๒ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระอินทราชาทรงยกกองทัพมายึดเมืองเหนือ แต่ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร สันนิษฐานว่าทำขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๙๐๐–๑๙๐๔

ผู้เสนอผลงานวิจัยนี้เห็นคล้อยตามเซเดส์ว่า พี่น้องคู่นี้เป็นผู้ใดอื่นไม่ได้นอกจากพระยารามราชาธิราช (รามราช) กับสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาล ความสำคัญของจารึกวัดเขากบคือเป็นหลักฐานแสดงถึงความประนีประนอมในราชวงศ์ และได้ทำขึ้นภายหลังปี ๑๔๑๗/๑๙๖๐ หรือภายหลังพระยาบาลเมืองได้รับการสถาปนาเป็นมหาธรรมราชาธิราชแล้ว (ตามที่ได้วิเคราะห์ไว้ข้างต้น)

จารึกพระพุทธยุคลบาทกล่าวว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาลเป็น “ผู้มีพระคุณอันไพศาลและญาณอันเจริญ” และพระราชบิดาเป็น “ผู้ทรงถือพลทหารอันเข้มแข็งและกล้าหาญ” คำสรรเสริญพระเกียรตินี้มีความละเอียดอ่อนเพราะยกย่องสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ ว่า มีกำลังทหารอันเข้มแข็ง ซึ่งตรงกับหลักฐานต่างๆ แต่กลับยกย่องสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาลในทางธรรมและความรู้อันกว้างขวาง คำอธิบายที่น่าจะมีเหตุผลคือ มหาธรรมราชาธิราชพระองค์หลังทรงเป็นเจ้าประเทศราชของกรุงศรีอโยธยา จึงทรงอ้างเกียรติยศทางการรบไม่ได้ถนัด

---

[๑๑]โปรดดู “ศิลาจารึกวัดเขากบ” ใน กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปีลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖, หน้า ๑๘๕

๒.๔ พระสิริเมธังกรกับการจำลองรอยพระพุทธยุคลบาท

การจำลองรอยพระพุทธบาทเป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่ครั้งยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป เพราะพระพุทธองค์ตรัสห้ามทำรูปเคารพบูชา เกรงว่าพุทธศาสนิกชนจะสนใจรูปเคารพบูชามากกว่าพระธรรมคำสอน เดิมจึงมีแต่การสร้างสัญลักษณ์ที่จะทำให้รำลึกถึงพระพุทธประวัติ เช่น ธรรมจักร (แทนธรรมจักรกัปปวัตนสูตรหรือการตรัสรู้) รูปกวางหมอบ (แทนป่าอิสิปนมฤคทายวัน) สถูป (สถานที่ตรัสรู้) พระโพธิศรี (ต้นโพธิ์ศักดิ์สิทธิ์ที่ประทับขณะตรัสรู้) และพระบาท (แทนสถานที่ที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดสัตว์หรือการแผ่มาถึงแล้วของพระพุทธศาสนา)

นับแต่สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ (กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖) เป็นต้นมา ศาสนาพุทธเถรวาทแบบลังกาวงศ์แผ่เข้ามาในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คัมภีร์มหาวงศ์ที่พระมหานามะแต่งเล่าเรื่องประวัติศาสนาพุทธที่แผ่เข้ามายังลังกาได้กลายเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะในข้อที่ว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปเกาะลังกา ๓ ครั้ง ในการเสด็จครั้งสุดท้ายได้เสด็จไปยังยอดเขาสุมนกูฏอันเป็นเขาศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของลังกา ชาวลังกาจึงได้ทำรอยพระพุทธบาทคู่ไว้เป็นที่ระลึกถึงการมาเยือนของพระพุทธองค์ ดังนั้นในการสร้างพระพุทธบาทจำลอง จึงมักกล่าวอ้างอยู่เสมอ เช่น ในจารึกนครชุม สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๑ (พรญาลือไท) ว่า พระบาทลักษณ์ต่างๆ ที่ทรงสร้างไม่ใช่ของ “สามานย์” (ของทั่วไป) หากเป็นการให้ไปถ่ายแบบพระบาทลักษณ์จริงที่ลังกาทีเดียว พระพุทธยุคลบาทพระสิริเมธังกร สังฆนายก (ผู้เป็นใหญ่แห่งสงฆ์) สั่งให้พระวิทยาวงศ์เถระจำลองพระบาทลักษณ์ให้บริบูรณ์ทั้งขนาดและรูปทรงและรายละเอียด ๑๐๘ ประการเหมือนกับรอยพระบาทที่พระพุทธเจ้าประทับเหนือยอดเขาพระสุมนกูฏที่เกาะลังกา

ข้อความในจารึกกล่าวถึงแผ่นหินใหญ่ซึ่งใช้ทำรอยพระพุทธยุคลบาทว่าได้ถูกนำมาจากสุโขทัยโดยพระราชานุเคราะห์ของพระมหาธรรมราชา “ผู้เป็นพระชนก” เนื่องจากมีหลักฐานว่า พระองค์ได้สวรรคตไปแล้วก่อนหน้านี้ถึง ๑๘ ปี จึงต้องสันนิษฐานว่า แผ่นหินใหญ่นี้พระราชโอรสได้รับพระราชทานมาเพื่อ

สร้างรอยพระพุทธบาทหรือเพื่อการอย่างใดอย่างหนึ่งตั้งแต่รัชกาลก่อน แต่ยังไม่ได้ดำเนินการ สมเด็จพระสังฆนายกสิริเมธังกรจึงถือเป็นโอกาสมงคลเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาลมีพระชนม์ครบ ๓๖ ปีบริบูรณ์สั่งให้ทำรอยพระพุทธยุคลบาทขึ้นเพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนาไปจนสิ้น ๕,๐๐๐ ปี ในจารึกหลักเดียวกันได้กล่าวย้ำว่า พระสิริเมธังกรที่เป็นเจ้าหนอรัญวาสีเป็นอาจารย์ของพระสิริเมธังกร (นามเดียวกัน) ซึ่งเป็นพระสังฆราช (ศัพท์เรียกเจ้าอธิการในสมัยโบราณ) อีกด้วย พระภิกษุสำคัญรูปหนึ่งในสองรูปนี้คงพำนักที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองชัยนาถบุรี (สองแควหรือพิษณุโลก)

๒.๕ สรุป

ความในจารึกรอยพระพุทธยุคลบาท เมืองชัยนาถ คงเป็นสิ่งที่พระวิทยาวงศ์เถระเขียนขึ้นหลังจากทำพระบาทลักษณ์เสร็จแล้ว ภาษาที่รจนาแสดงถึงความเป็นนักปราชญ์ที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากใช้โครงสร้างภาษาที่ซับซ้อนจนคนรุ่นหลังที่ขาดความรู้ด้านประวัติศาสตร์อ่านเข้าใจยาก การศึกษาเอกสารอื่นๆ อย่างระมัดระวังทำให้สามารถเรียงลำดับและจำลองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ ต่อเนื่องมาถึงรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาลได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายเมืองเหนือด้วยกันเอง และความสัมพันธ์กับราชสำนักอโยธยาในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าพระยาสาม)

๓ สารวิพากษ์

คำอ่านจารึกภาษาบาลี

๑. เสฏฺฐสพฺพญฺญุตญาณาทิคุณคณาคณิตวิวิธรตนปติมณฺฑิตปรหิตกรวรสิริสากฺยมุนิโคตฺตมสมฺพุทฺธสฺส ปรินิพฺพานโตนวสตสตฺตตาธิเกสหสฺสสกราเชชยนาถิสฺลรวรธมฺมิก

๒. ธมฺมราชาธิราชสฺส ชาติวสฺสวเสน ฉติสัปริปุรณหยสัวจฺฉเร คิมฺหนฺตอุตุมฺหิ

เวสาขมาสสฺส สุกฺกปกฺเข จตุตฺถติตถิยํ ชิวทิวเส สาธิโยคฺยานุรูเป โรหิณินกฺขตฺต สํยุตฺเต สุริโยทเยกาทสปาทฉายายอติสยมลวิรหิตสิลาทิคุณปติมณฺฑิตรตนา กรวรญาณวนวาสี สิริสุเมธกรสังฆราชสฺส อคฺคคุปฏฺฐาโก ปวรสิลญาณาทิคุณ สมลงฺกต วนวาสี สิริสุเมธกโรนาม ยติสฺสรวร สังฆนายโก

๔. สุรเตชพลธรวรธมฺมราชาธิราชตนุชวุฒิญาณวิสาลคุณสิริสิริยวสัมปรมปาล มหาราชาธิราชสฺส ราชพลํ นิสฺสาย สุวิจิตกมฺมกุสเลน วิทฺยาวงฺสมหาเถเรน ปรม ปาลธมฺมราชนรปติโน วรชนกมหาธมฺม

๕. ราชรญฺญานุคฺคเหน สุโขทยปุรานีเต อิมมฺหิวิสาลสิลาปตฺเต มนาภิราเม ลกฺ ทีปสฺสรตนมกุเฏ สมนฺตกุฏสิขรวเร ปรมโลกนาเถน ทสฺสิตสฺส รตนปทเจติยสฺส ปมานานุรูปสทิเส อติวิยม โนหรกรล

๖. ฬีตวิวิธวิจิตฺตจกฺกลกขณวิราชิตฏจุตฺตร สตปรมมงฺคปริปุณฺเณ กวิสฺสรวร สุคต ยมกปทลญฺจเนจิตฺตกาเรติ มุนิราชสฺสิเม ปาท ลญจนา จกฺกลงฺกตา โสตฺถิมงฺคลสมฺปุญฺณา ทสฺสนียา มโนรมา เมธกัราภิธาเนน สมณินฺเทน วิญฺญนา

๗. การิตานุคฺคเหเนว ธมฺมราชสฺส ธีมโต ปญฺจวสฺสสหสฺสานิ โลกนาถสฺส สาส เน กลฺยาเณสีนมตฺถาย จีรํ ติฏฺฐนฺตุ โสตฺถินาอเนน ปุญฺญกมฺเมน สุขิตา โหนฺตุ ปาณิโณ ปาลยนฺตา มหีปาลา ธมฺมโต สกลํ มหึ ฯ

คำแปลเดิม

ลุศักราช ๑๙๗๐ แต่ปรินิพพานแห่งสมเด็จพระศรีศักยมุนีโคดมสัมพุทธเจ้า ผู้ ประดับด้วยรัตนะมีประการต่างๆ ที่คณานับมิได้คือ พระคุณสมุทัยอันประเสริฐ มีพระสัพพัญญุตญาณเป็นอาทิ ทรงบำเพ็ญหิตปฏิบัติแก่สัตว์อื่น เป็นปีมะเมีย พระชนมพรรษาของพระธรรมราชาธิราช ผู้อิสราธิบดีในชัยนาทบุรี ผู้ทรง พระคุณธรรมอันประเสริฐ บรรจบครบ ๓๖ พรรษาบริบูรณ์ คิมหฤดู ไพสาขมาส ศุกลปักษ์ จตุตฺถดิถี ครุวาร เวลาพระอาทิตยอุทัยได้ฉายา ๑๑ ชั้น เข้าโรหินีฤกษ์ อันต้องด้วยสาทิโยคย์ พระสังฆนายกผู้ใหญ่ฝ่ายอรัญญวาสี มีนามว่าสิริสุเม ธังกร ผู้อลงกต ด้วยคุณอันบวรมีศีลและญาณเป็นอาทิ อรรคอุปัฏฐากของพระ สิริสุเมธังกรสังฆราชฝ่ายอรัญญวาสี ผู้มีญาณอันประเสริฐดุจบ่อแก้วประดับ

ด้วยคุณมีศีลเป็น อาทิ บริสุทธิปราศจากมลทินล่วงปกติวิสัย ได้อาศัยราชพลานุภาพแห่งพระศรีสุริยวงศ์บรมบาล มหาธรรมราชธิราชผู้ทรงพระคุณอันไพสาล กล่าวคือ พระญาณอันเป็นที่ตั้งแห่งวุฒิพระราชโอรสของพระธรรมราชธิราช ผู้ทรงเดชและกำลังอันเข้มแข็ง ให้จำลองรอยพระบาททั้งคู่อันประดิษฐานไว้ชิดกันของสมเด็จสรรเพชญ์พุทธองค์ อันบริบูรณ์ไปด้วยบรมมงคลร้อยแปดประการรุ่งเรืองไปด้วยพระจักรลักษณะอันวิจิตรงดงามมีประการต่างๆ ทำความเป็นที่พึงใจเป็นอย่างยิ่ง ปานกันกับประมาณแห่ง บทรัตนเจดีย์ที่สมเด็จพระบรมโลกนาถทรงสำแดงไว้แล้ว เหนือยอดเขาสมันตกูฏ อันเป็น รัตนมกุฏแห่งทวีปอันเป็นที่อภิรมย์แห่งจิตในศิลาแผ่นนี้ อันพระวิทยาวงศ์มหาเถร ผู้ฉลาดในจิตรกรรมเป็นอันดี นำมาจากเมืองสุโขทัย ด้วยอำนาจพระราชานุเคราะห์ของพระมหาธรรมราชา ผู้เป็นพระวรชนกของพระบรมบาลธรรมราช (ผู้เป็นเจ้าแห่งนรชน) รอยพระบาทจำลองของสมเด็จพระมหามุนินทร์ อันอลงกตด้วยจักรถึงพร้อมด้วยสวัสดิมงคลเป็นที่น่าดูชม และเป็นที่อภิรมย์แห่งใจ ทั้งคู่นี้อันพระสมณะผู้ใหญ่มีนามว่า เมธังกร ผู้เป็นวิญญูได้สร้างไว้แล้ว ด้วยพระราชานุเคราะห์ของพระธรรมราชาผู้ทรงพระปัญญา ขอจงตั้งอยู่โดยสวัสดีในศาสนาของสมเด็จพระโลกนาถเจ้าช้านานตราบเท่าถึงห้าพันพระวัสสา เพื่อเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่สัตว์ผู้มีความหวังอันงามเถิด ด้วยบุญกรรมนี้ขอสัตว์ทั้งหลายจงได้บรรลุสุขเถิด ขอพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายจงรักษาแผ่นดินทั้งสิ้นโดยธรรมเถิด

การเรียบเรียงวรรคตอนใหม่และคำแปลใหม่

สหสฺส[๑๒] สกราเช[๑๓] นวสต[๑๔] สตฺตตาธิเก[๑๕] ปรินิพฺพานโต เสฏฺฐ[๑๖] สพฺพญฺญุต

---

[๑๒] ๑๐๐๐

[๑๓] ศักราช

[๑๔] ๙๐๐

[๑๕] ควรเป็น สตฺตยาธิก มาจาก สตฺติ (แปลว่า ๗๐) + อธิก (ยิ่งไปอีก)

[๑๖] ประเสริฐ

ญาณาทิ[๑๗] คุณคณาคณิต[๑๘]วิวิธ[๑๙]รตนปติมณฺฑิต[๒๐] ปรหิตกร[๒๑]วรสิริสากฺยมุนิมุนิโคตฺตม สมฺพุทฺธสฺส

ศักราชได้ ๑๐๐๐ เกินด้วย ๙๗๐ นับแต่การปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธมุนิโคดมศากยวงศ์ผู้มีสิริ ผู้สร้างประโยชน์แก่ผู้อื่น ผู้ประดับแล้วด้วยแก้วต่างๆ เหลือคณานับ มีสัพพัญญุตญาณ เป็นต้น

ฉตฺตึส[๒๒]ปริปุรณ[๒๓]หยสวจฺฉเร[๒๔]ชาติวสฺส[๒๕]วเสน[๒๖] ชยนาถิสฺสรวรธมฺมิกธมฺมราชาธิราชสฺส

ในปีมะเมีย[๒๗] ด้วยปีของการประสูติครบรอบสามสิบหกปีบริบูรณ์ ของพระธรรมราชาธิราชเจ้า ผู้เป็นใหญ่แห่งชัยนาถ[๒๘] ผู้ทรงธรรมอันประเสริฐ

คิมฺหนฺตอุตุมฺหิ[๒๙] สุกฺกปกฺเข เวสาขมาสสฺส จตุตฺถติตฺถิยํ

วัน ๔ ค่ำ ศุกรปักษ์[๓๐] [แห่ง]วิสาขมาส[๓๑] ในคิมหันตฤดู

ชิวทิวเส[๓๒] ครุวาร สุริโยทเยกาทสปาทฉายายํ โรหิณินกฺขตฺตสํยุตฺเต สาทิโยคฺยา

---

[๑๗]ผู้รู้ทุกอย่าง เป็นต้น

[๑๘]อันนับด้วยหมู่แห่งคุณ

[๑๙]ต่างๆ

[๒๐]อันประดับประดาด้วยแก้วต่างๆ

[๒๑]ผู้ทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น

[๒๒]๓๖

[๒๓]บริบูรณ์

[๒๔]ปีม้า

[๒๕]ปีเกิด

[๒๖]ปี

[๒๗]ปีมะเมียนักษัตร์นี้ตรงกับจุลศักราช ๗๘๘/ค.ศ. ๑๔๒๖/พ.ศ. ๑๙๖๙

[๒๘]หมายถึงเมืองพิษณุโลก ซึ่งตรงกับชินกาลมาลีปกรณ์

[๒๙]ฤดู

[๓๐]ข้างขึ้น

[๓๑]เดือนหก

นุรูเป

วันพฤหัสบดี อันเป็นวันครู เพลาพระอาทิตย์อุทัยได้ ๑๑ ชั้นฉาย[๓๓] ประกอบด้วยโรหิณีฤกษ์ ต้องด้วยสาทิโยคย์[๓๔]

ยติสฺสร[๓๕] วรสมฺนายโก สิริสุเมธงฺกโร นาม ปวรสิลญาณาทิ[๓๖] คุณสมลงฺกต[๓๗] วนวาสี[๓๘]

ท่านสังฆนายกผู้ประเสริฐและมีความเพียรยิ่งใหญ่ นามสิริสุเมธังกร ผู้อาศัยอยู่ในป่าเป็นนิตย์ อลงกตด้วยคุณอย่างสม่ำเสมอ มีศีลอันบวรและญาณเป็นอาทิ

อคฺคุปฏฺฐาโก[๓๙] อติสมย[๔๐] มลวิร[๔๑] หิตสิลาทิคุณปติมณฺฑิตรตนากรวรญาณวน วาสีสิริสุเมธงฺกรสมฺราชสฺส

(ผู้เป็น)อรรคอุปัฏฐากของพระสิริสุเมธังกรสังฆราชอรัญวาสี ผู้มีญาณอันประเสริฐดุจมหาสมุทร ประดับด้วยคุณมีศีลเป็นอาทิ ปราศจากมลทินและเป็นประโยชน์เกื้อกูลอันล้ำเลิศ

---

[๓๒]ในวันแห่งเทพพฤหัสบดี

[๓๓]วิธีการบอกเวลาแบบโบราณ คือ เอาเท้าวัดเงาของตัวคนที่ยืนกลางแดด เงาที่ยาวเท่ากับ ๑ ช่วงเท้าเรียกว่า ชั้นฉาย ๑ เทียบเท่ากับ ๑๕ องคุลี องคุลี ๑ ยาวเท่ากับข้อนิ้วปลายสุดของนิ้วกลาง

[๓๔]ชื่อยาม แปลว่า อันสมควรแก่ความยินดี

[๓๕]ความเพียรอันยิ่งใหญ่

[๓๖]มีศีลและญาณอันประเสริฐ เป็นต้น

[๓๗]ประดับด้วยคุณ

[๓๘]ผู้อยู่ป่า ตามปรกติใช้ว่า อรัญญาสี

[๓๙]ผู้อุปถัมภ์อันประเสริฐ

[๔๐]สมัยอันยิ่ง

[๔๑]มลวิร แปลว่า ไร้มลทิน

นิสฺสาย[๔๒] ราชพลํ สุรเตชพลธร[๔๓] วรธมฺมราชาธิราช[๔๔] ตนุช[๔๕] วุฒิญาณวิสาล คุณสิริสุริยวังสปรมปาลมหาธมฺมราชาธิราชสฺส

> อาศัยซึ่งพระราชอำนาจ[แห่ง]พระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาลศรีสุริยวงศ์ ผู้มีพระคุณอันไพศาลและญาณ[๔๖] อันเจริญ ผู้เป็นพระราชโอรสของพระธรรมราชาธิราช ผู้ทรงไพร่พลที่มีฮึกเหิมและกล้าหาญ

จิตฺตกาเรติ[๔๗] กวิสฺสร[๔๘] วรสุคต[๔๙] ยมกปท[๕๐] ลญฺจเน[๕๑] วิทฺยาวงฺสมหาเถเรน สุวิจิตกมฺมกุสเลน วรชนก[๕๒] มหาธมฺมราชรญฺญานุคฺคเหน[๕๓] ปรมปาลธมฺมราช นรปติโน อิมมฺหิ สุโขทยปุรานีเต[๕๔] วิสาลสิลาปตฺเต

> ยังพระวิทยาวงศ์มหาเถรผู้ฉลาดในจิตรกรรมอันเป็นเยี่ยมให้กระทำ (จำลอง) (ซึ่ง) เครื่องหมาย คือรอยพระบาททั้งคู่ของพระสุคตเจ้า ผู้ยิ่งใหญ่และประเสริฐในปฐพีจากพระธรรมราชาผู้เป็นพระชนกของพระธรรมราชาบรมปาล ผู้เป็นเจ้าแห่งคน บนแผ่นหินใหญ่ที่นำมาจากสุโขทัยนี้ โดยการอนุเคราะห์จากมหาธรรมราชาผู้เป็นพระราชบิดา

---

[๔๒]มาจากคำว่า Nissaya แปลว่า สิ่งที่ต้องพึ่งพิง, ความช่วยเหลือ, ความคุ้มครอง, กำลังทรัพย์, การจัดหาให้ “that on which anything depends, support, help, protection; endowment, resource, requisite, supply” foundation,

[๔๓]ทรงไว้ซึ่งพลังอันกล้าแข็ง

[๔๔]พระธรรมราชาผู้ทรงธรรมอันประเสริฐ

[๔๕]ดนุช แปลว่า ลูก พระราชโอรส

[๔๖]ความรู้

[๔๗]จิตฺตํ + กาเรติ

[๔๘]กวิสฺสร (กุ + อิสสร) ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน

[๔๙]พระพุทธเจ้า

[๕๐]พระบาทคู่

[๕๑]รอย

[๕๒]พระชนก

[๕๓]รญฺญานุคฺคเหน มาจาก รญฺญา + อนุคฺคห แปลว่า อนุเคราะห์โดยพระราชา

[๕๔]ถูกนำมาแล้ว

อติวิย[๕๕] มโนหรกรลฬิต[๕๖] วิวิธวิจิตฺต[๕๗] จกฺกลกฺขณ[๕๘] วิราชิตุฏฺจุตฺตร[๕๙] สต[๖๐] ปรมมงฺคล[๖๑] ปริปุณฺเณ[๖๒]

อันบริบูรณ์ด้วยบรมมงคลร้อยแปด รุ่งเรืองด้วยจักรลักษณ์ที่งามวิจิตรต่างๆ กระทำซึ่งความพึงพอใจและระเริงใจอย่างยิ่ง

รตนปท[๖๓] เจติยสฺส ปมานา[๖๔] นุรูป[๖๕] สทิเส[๖๖] ปรมโลกนาเถน ทสฺสิตสฺส สมนฺต กุฏสิขรวเร ลกทีปสฺส รตนมกุเฏ[๖๗] มนาภิราเม

มีรูปและขนาดของพระบาทแก้วอันเป็นที่ระลึกซึ่งพระบรมโลกนาถทรงแสดง[๖๘] ไว้ที่ยอดเขาสมันตกูฏที่ประเสริฐ อันเป็นมกุฏแก้วแห่งเกาะลังกา เป็นที่อภิรมย์แห่งจิต

มุนีราชสฺสิเม[๖๙] ปาทลญฺจนา จกฺกลงฺกตา โสตฺถิมงฺคลสมฺปุณฺณา ทสฺสนียา มโนรมา

รอยพระบาทของพระราชมุนีเหล่านี้ อลงกตด้วยจักร บริบูรณ์ด้วยสวัสดิ

---

[๕๕] เกินที่จะเปรียบ

[๕๖] มโนหรกรลฬิต [มโน (ใจ) + หร (นำมา) + กร (กระทำ) + ลฬิต (ระเริง)] คือ มโนหร + กร

[๕๗] ที่วิจิตรต่างๆ

[๕๘] ลักษณะแห่งจักร

[๕๙] วิราชิตุฏฺจุตฺตร (วิราชิต + อฏฺ + อุตตร) แปลว่า อันกว่าแปด

[๖๐] ๑๐๐

[๖๑] สิ่งอันดีงามอันประเสริฐ

[๖๒] บริบูรณ์ด้วย

[๖๓] ปท แปลว่า บาท เท้า

[๖๔] ขนาด

[๖๕] รูป

[๖๖] มาจาก sadisa (สทิส) แปลว่า เท่า เหมือน

[๖๗] มงกุฎแก้ว

[๖๘] ในที่นี้คือ ประทับ

[๖๙] มุนีราชสฺส – อิเม

มงคล เป็นที่น่าทัศนา น่ารื่นรมย์ใจ

เมธังกราภิธาเรน สมณินฺเทน วิญฺญุนา การิตา

ที่สมณะผู้ใหญ่ นามว่า[สิริ]เมธังกร ผู้เป็นวิญญูชน ได้ให้สร้างไว้แล้ว

อนุคฺคเหเนนว[๗๐] ธมฺมราชสฺส ธีมโต ติฏฺฐนฺตุ โสตฺถินา โลกนาถสฺส สาสเน จิรํ ปญฺจวสฺสสหสฺสานิ กลฺยาเณสีนมตฺถาย[๗๑]

ด้วยความอนุเคราะห์ ของพระธรรมราชา ผู้ทรงปัญญา จงดำรงอยู่ โดยความสวัสดี ในพระศาสนาของพระโลกนาถสิ้นกาลนานตลอดห้าพันวัสสา เพื่อประโยชน์แก่เหล่าสัตว์ ผู้ปรารถนาความดี

อเนน ปุญฺญกมฺเมนปาณิโน สุขิตา โหนฺตุ

ด้วยการกระทำบุญนี้ เหล่าสัตว์ทั้งหลาย จงเป็นสุข

มหีปาลา สกลํ มหึ ปาลยนฺตา ธมฺมโต

ท่านผู้รักษาแผ่นดินทั้งหลาย[๗๒] จงรักษา (ปกครอง) แผ่นดินทั้งสิ้นโดยธรรม

---

[๗๐] อนุคฺคเหเนน ว

[๗๑] กลฺยาเณสีนํ อตฺถาย (กลฺยาณ + เอสินํ + อตฺถาย) แปลว่า เพื่อประโยชน์ในการปรารถนาความดี

[๗๒] พระราชา

เอกสารลำดับที่ ๙๔

จารึกราชายุธิษฐิระ เมืองพะเยา

วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑ ความสำคัญของเอกสาร

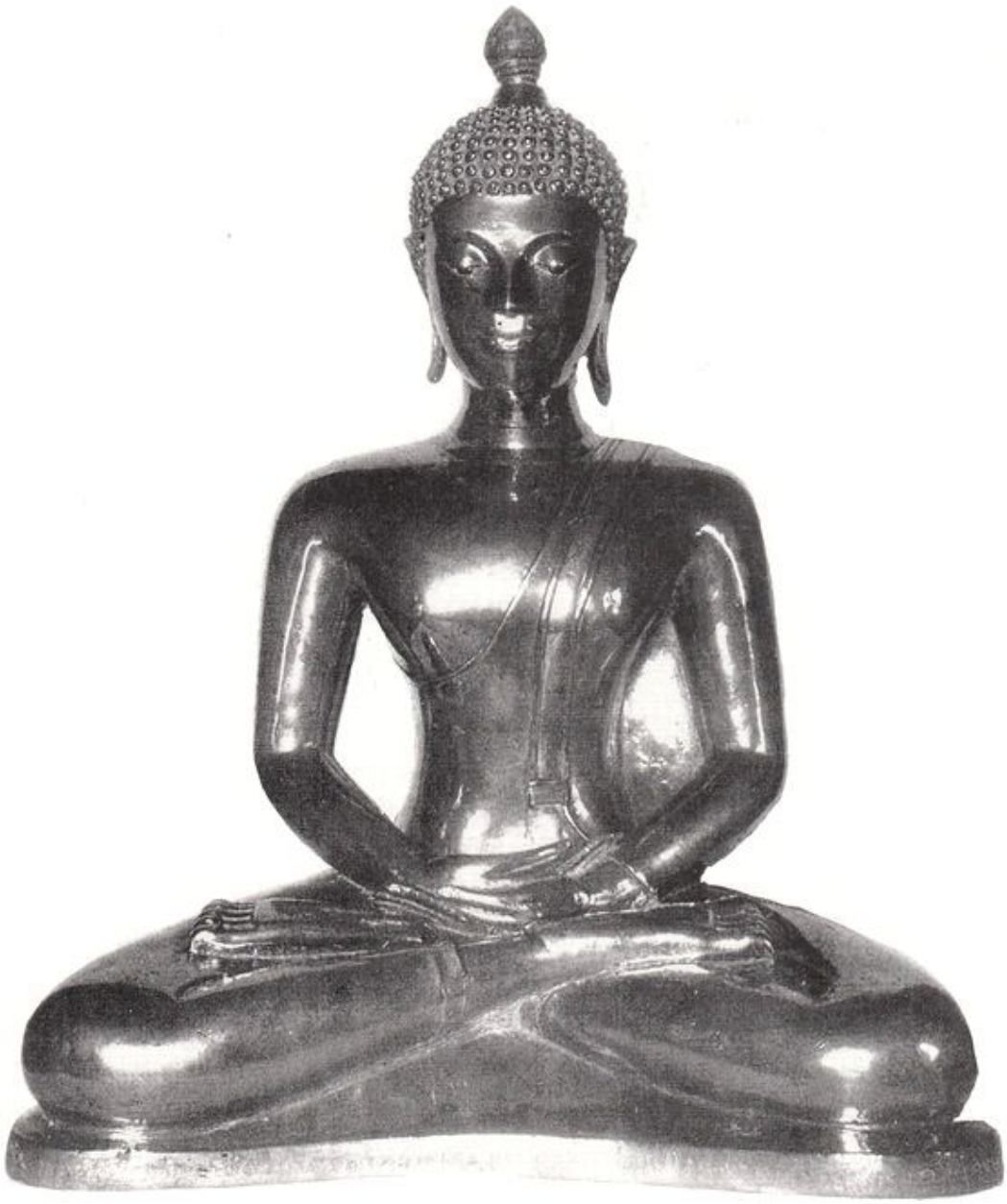

หลักที่ ๓๐๓
จารึกที่ฐานพระพุทธรูปราชายุธิษฐิระ
สร้างเมื่อพุทธศักราช ๒๐๑๙

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนานั้น หลักฐานเอกสารที่สำคัญคือ คัมภีร์**ชินกาลมาลีปกรณ์** ซึ่งพระรัตนปัญญาเถระได้รจนาไว้ตั้งแต่ปีค.ศ. ๑๕๑๖ หรือ พ.ศ. ๒๐๕๙ (ต่อไปจะใช้แทนด้วย ๑๕๑๖/๒๐๕๙) และราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า **ตำนาน ๑๕ ราชวงศ์** ที่ต้นฉบับได้แต่งต่อกันมาเป็นลำดับในสมัยราชวงศ์มังราย แต่สำเนาที่เหลืออยู่คัดลอกขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม การใช้เอกสารหลักดังกล่าวยังไม่เพียงพอ นักประวัติศาสตร์ต้องอาศัยหลักฐานชั้นต้นร่วมสมัย เช่น จารึกในภาคเหนือที่มีอยู่ค่อนข้างมากและเอกสารจีนโบราณซึ่งได้รับการเผยแพร่อย่างกว้างขวางในปัจจุบัน

เรื่องราวรัชกาลพระเจ้าติลกราชาธิราช หรือที่เรียกพระนามอย่างผิดๆ กันว่า พระเจ้าติโลกราชนั้น[๑] ถือว่าได้รับความสนใจจากนักประวัติศาสตร์อย่างสูง เพราะพระองค์ได้ทรงทำสงครามยืดเยื้อกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งอาณาจักรอโยธยา และการรบครั้งใหญ่ชิงเมืองเชียงชื่น (สวรรคโลก) อันเป็นที่มาของ **โคลงยวนพ่าย** ซึ่งพระเบญจาพิศาลแต่งยอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สาเหตุของการสงครามมาจากการที่เจ้ายุธิษฐิระ หรือ ยุธิษเฐียร เจ้าเมืองพิษณุโลกเอาใจออกห่างจากอโยธยาไปสวามิภักดิ์ติลกราชาธิราช มหาราชเมืองเชียงใหม่

จารึกราชายุธิษฐิระ เมืองเชียงรายเป็นหลักฐานชั้นต้นร่วมสมัยที่แสดงว่าเรื่องเล่าในชินกาลมาลีปกรณ์ ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์บันทึกเรื่องไว้ตรงกัน เพียงแต่รายละเอียดอาจแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยและต่างฝ่ายต่างแสดงนัยว่า ข้างตนเป็นฝ่ายได้ชัยชนะ ผู้อ่าน **โคลงยวนพ่าย** ซึ่งบรรยายการรบระหว่างอาณาจักรทั้งสองเพียงครั้งเดียว และสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงตีได้เมืองเชียงชื่น (สวรรคโลก) กลับคืนมาได้

---

[๑] วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ความสำคัญของรัชกาลพระญาติลกมหาราชในประวัติศาสตร์ล้านนา” ใน **ไผ่แตกกอ** หนังสือรวบรวมผลงานวิชาการด้านประวัติศาสตร์ วรรณคดีวิพากษ์ นิรุกติประวัติ อารยธรรมและปรัชญาจีน จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ ตุลาคม ๒๕๕๒, (กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภาการพิมพ์, ๒๕๕๒): ๘–๙

อาจเข้าใจผิดว่า ฝ่ายอโยธยาเป็นฝ่ายได้ชัยชนะในสงครามยึดเยื้อ ทั้งที่ในภายหลังเมืองเชียงชื่นกลับตกไปเป็นของฝ่ายเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง จารึกราชายุธิษฐิระ ซึ่งบันทึกเรื่องการสร้างพระพุทธรูปสำริดใน “(มหาศักราช) ๑๓๙๘ หรือจุลศักราช ๘๓๘ ปีวอก เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ วันอาทิตย์ อุตรภัทรนักษัตร ยามเสาร์” ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๐ มกราคม ปี ๑๔๗๗/๒๐๒๐ (นับแบบปัจจุบัน) เป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงราชายุธิษฐิระ เจ้านายราชวงศ์สุโขทัยที่มีบทบาทอย่างสำคัญในความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างอโยธยา สุโขทัย และล้านนา

แม้จารึกราชายุธิษฐิระเป็นจารึกสั้นๆ แต่เป็นจุดเริ่มต้นการศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทยในช่วงเวลาที่สำคัญยิ่ง อันเป็นผลมาจากการที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงผนวกอาณาจักรสุโขทัย–สองแควเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยาม

๒ สารัตถวิพากษ์

๒.๑ ประวัติ ลักษณะและอายุจารึก

จารึกราชายุธิษฐิระ เมืองเชียงราย คือ จารึกหลักที่ ๓๐๓ ในประมวญจารึกไทย ตีพิมพ์อยู่ใน ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๗[๒] และเรียกชื่อว่า จารึกที่ฐานพระพุทธรูปราชายุธิษฐิระ แผนกหนังสือโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรขึ้นบัญชี/ทะเบียนวัตถุ เลขที่ **กท. ๙๓** พระครูศรีวิราชวชิรปัญญาบันทึกความเป็นมาของพระพุทธรูปนี้ว่า

> วันที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๔๖๐ มีคนประมาณ ๑๐ คน ขุดพระเจดีย์วัดพญาร่วงหรือวัดบุญนาค[๓] ขนเอาพระพุทธองค์เล็ก องค์ใหญ่และพระแก้ว พระ

---

[๒] วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๗ ประมวลจารึกที่พบในประเทศไทยและต่างประเทศ**, คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์เผยแพร่เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมายุ ๓๖ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๓๔. หน้า ๑๐๒–๑๐๕

[๓] ปัจจุบันคือ วัดป่าแดงบุญนาค บ้านป่าแดง ตำบลท่าวังทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา

> ทองคำ เพชรนิลจินดาของมีค่าออกขาย เล่ากันมาว่า ถึงกับสิ่งของก็มีพระพุทธรูปที่กล่าวถึงนี้ พวกผู้ร้ายจะขนล่องจังหวัดลำปาง ไปได้ครึ่งทางก็ถูกเจ้าหน้าที่ตามจับได้ที่หมู่บ้านร้อง อำเภองาว จับได้แล้วส่งกลับคืนนำไปฟ้องร้องกันในศาลฯ สั่งปล่อยและยึดเอาพระพุทธรูปไว้ ภายหลังมาพระบาทสมเด็จพระประชาธิปกพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เสด็จประพาสจังหวัดเชียงราย พระดุลย์ปรีชาไว [เมื่อครั้งเป็นหลวงดุยธารณ์ปรีชาไวย์ ผู้พิพากษาศาลจังหวัดเชียงราย ขณะนั้นพ.ศ. ๒๔๖๙] น้อมเกล้าถวายบังคมทูลถวายพระพุทธรูปองค์ดังกล่าว ต่อมาพระองค์ทรงพระราชทานพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ [พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระราชวังบวรสถานมงคล] มาจนปัจจุบันนี้[๔]

พระพุทธรูปสำริดองค์นี้ ซึ่งเรียกกันอย่างสามัญว่า “หลวงพ่อนาค” ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร มีจารึกรอบฐานอยู่ ๑ บรรทัด เขียนด้วยอักษรธรรม ใช้ภาษาบาลีปนสันสกฤต จารึกหลักนี้ได้รับความสนใจจากนักประวัติศาสตร์และนักอ่านจารึกมาโดยตลอด นายเอ.บี. กริสโวลด์ (A.B. Griswold) ได้แปลจารึกนี้เป็นภาษาอังกฤษไว้ก่อนในบทความของท่านเรื่อง “Notes on the Art of Siam, No 6: Prince Yudhisthira” ในวารสาร Artibus Asiae ฉบับปีที่ ๒๖ เล่ม ๔ (ค.ศ. ๑๙๖๓/๒๕๐๖) ต่อมานายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ได้นำคำแปลของพระราชวรญาณมุนี (เปลี่ยน ปุณฺโณ ปธ. ๙) มาลงไว้ในหนังสือ **ยวนพ่ายโคลงดั้น** ที่ท่านชำระเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๑๓ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๓๐ กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ในขณะนั้น ได้มอบหมายให้นายเทิม มีเต็มอ่านและจำลองอักษรและนายบุญเลิศ เสมานนท์ แปลและอธิบายศัพท์ พิมพ์เผยแพร่ในวารสาร **ศิลปากร** ปีที่ ๓๑ เล่ม ๔ (กันยายน–ตุลาคม ๒๕๓๐) หน้า ๘๐–๘๒.

เมื่อครั้งที่จัดทำประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๗ พลตรีหม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี และผู้วิจัยนี้ได้เห็นควรอ่านและแปลจารึกนี้ใหม่ ตามที่ปรากฏในหนังสือดังกล่าว อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผู้เขียนจารึกใช้ภาษาบาลีเป็นพื้นแต่ปนสันสกฤต

---

[๔] อ้างถึงใน พระราชวิสุทธิโสภณ, **ประวัติศาสตร์เมืองพะเยาว ตำนานเมืองเชียงแสน**, วัดศรีคำโคม จังหวัดพะเยา จัดพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๔๕, หน้า ๕๕ เชิงอรรถ ๑.๒

อยู่จำนวนหนึ่ง (ตฺริ อษฏ ศุกฺก อาทิตฺย นกฺษตฺร และยุธิษฐิร เป็นต้น) ทำให้เห็นได้ว่า วัฒนธรรมด้านภาษาของล้านนายังมีร่องรอยของวัฒนธรรมพุทธมหายาน แต่ที่สำคัญยิ่งคือ ผู้เขียนภาษาบาลีมิได้เคร่งครัดในไวยากรณ์และมีการละวิภัตติปัจจัยบ้างทำให้การอธิบายเนื้อความคลาดเคลื่อนไป ผู้วิจัยเองซึ่งมีส่วนร่วมในการแปลและอธิบายศัพท์จารึกหลักนี้ในประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๗ ได้พบข้อผิดพลาดที่สำคัญอยู่จึงได้จัดทำคำแปลใหม่ ทั้งนี้โดยได้รับความช่วยเหลือในประเด็นสำคัญต่างๆ จากรองศาสตราจารย์เสมอ บุญมา จึงขอขอบคุณมา ณ ที่นี้

๒.๒ เนื้อความในจารึก

กล่าวถึงการที่ราชายุธิษฐิระโปรดให้สร้างพระพุทธรูปทอง (สำริด) น้ำหนัก ๑๔๐๐๐ เพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนาในวันอาทิตย์ ขึ้น ๕ ค่ำ (ควรเป็น ๔ ค่ำตามคำอธิบายข้างล่าง) เดือน ๓ มหาศักราช ๑๓๙๘ ซึ่งตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๐ มกราคม ปี ๑๔๗๖/๒๐๑๙

มีข้อน่าสังเกตบางประการที่ควรกล่าวถึงเกี่ยวกับจารึกหลักนี้ ประการแรกคือ การใช้มหาศักราชในการบอกปีซึ่งเป็นวัฒนธรรมสุโขทัยและอโยธยา ในขณะที่เชียงใหม่นิยมใช้จุลศักราชตามแบบพม่า ประการที่สองคือ ในการตรวจสอบปฏิทินจูเลียน ผู้วิจัยพบว่า วันอาทิตย์ของจุลศักราช ๘๓๘ หรือมหาศักราช ๑๓๗๖ ตรงกับวันขึ้น ๔ ค่ำ หาใช่ ๕ ค่ำไม่ เนื่องจากคำบอกขึ้นแรมเขียนเป็นตัวอักษร (ปญฺจมี) จึงชวนให้สันนิษฐานว่า ต้นฉบับเดิมก่อนแปลเป็นบาลีนั้นเขียนขึ้น ๔ ค่ำเป็นตัวเลข แต่ผู้จารึกภาษาบาลีอ่านพลั้งไปเป็นเลข ๕ ซึ่งผิดเพราะตรงกับวันจันทร์ที่ ๒๑ มกราคม เคลื่อนไปวันหนึ่ง

๒.๓ ราชายุธิษฐิระ (เจ้ายุธิษเฐียร) ในประวัติศาสตร์ไทย

เรื่องราวและบทบาทของเจ้ายุธิษเฐียรย้อนหลังกลับไปยังปีจุลศักราช ๓๗๐ ตรงกับค.ศ. ๑๔๐๘ หรือ พ.ศ. ๑๙๕๑ เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ เสด็จสวรรคาไลย สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชพระองค์นี้ทรงปกครองอยู่ที่สุโขทัย พระองค์ได้ทรงฟื้นฟูอาณาจักรสุโขทัยจนเป็นเอกราชอีกครั้งหนึ่งด้วยความช่วยเหลือของพรญาเทพาหุราช (ผู้เป็นบุคคลลึกลับในประวัติศาสตร์สุโขทัย แต่

อาจเป็นพระญาติวงศ์ผู้ใหญ่) ข้อมูลจากจารึกวัดบูรพารามและพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ทำให้สรุปได้ว่า พระองค์มีอัครชายาสองพระองค์ คือ แม่นางสาขาและแม่นางศรีจุฬาลักษณ์ ในระหว่างยังมีพระชนม์ชีพอยู่นั้น ทรงแต่งตั้งให้พรญาบาลเมืองที่เกิดแต่แม่นางสาขาเป็นเจ้าเมืองสองแคว อย่างไรก็ตาม แม่นางศรีจุฬาลักษณ์อาจเป็นพระอัครชายาที่ทรงโปรดปรานมากกว่า จึงทรงแต่งตั้งให้มีฐานันดรศักดิ์สูง มีสร้อยพระนามว่า “มหาบพิตร” ต่อท้ายด้วย จารึกวัดบูรพารามกล่าวว่า สมเด็จพระอัครชายาศรีจุฬาลักษณ์มีพระราชโอรสสองพระองค์ องค์โตคือสมเด็จพระรามราชาธิราช ส่วนองค์น้องมีพระนามว่า ศรีธรรมาโศกราช ทรงอ้างไว้ในจารึกว่าพระราชโอรสองค์โต “ได้ขึ้นเป็นพรญา” คำว่า พรญา ในสมัยนั้นหมายถึงเป็นเจ้าครองเมืองสุโขทัย ดังนั้น จึงเกิดปัญหาสิทธิธรรมขึ้นมาว่าใครคือผู้ได้รับราชสมบัติ ระหว่างพี่ต่างมารดาซึ่งเป็นอุปราชครองเมืองสองแคว กับน้องต่างมารดาซึ่งได้ขึ้นครองเมืองสุโขทัยอันเป็นเมืองหลวง สมเด็จพระอินทราชา (เจ้านครอินทร์) ทรงทราบเรื่องความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงทรงเข้าแทรกแซง ทรงยกกองทัพขึ้นไปเมืองเหนือ เจ้านายเมืองเหนือเองน่าจะได้แตกเป็นฟากฝ่าย ไม่มีทางรับมือกองทัพอโยธยาได้[๕] ทำให้สมเด็จพระรามราชาธิราช (พรญารามราช) และพรญาบาลเมืองทรงต้องออกถวายบังคม ผลของการแทรกแซงในครั้งนั้นทำให้อาณาจักรสุโขทัย–สองแคว ตกอยู่ในอำนาจของอโยธยา สมเด็จรามราชาธิราชที่ทรงได้รับราชสมบัติเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาถูกถอดจากตำแหน่ง เจ้าเมืองทั้งสี่ของเมืองเหนือ อันได้แก่ กำแพงเพชร ศรีสัชนาลัย สุโขทัย และสองแคว ต่างมีฐานะเป็นพรญาเท่ากัน ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อนายอินทรสรศักดิ์ขอพระราชทานที่สร้างวัดจากเจ้าเมืองสุโขทัยในปี ๑๔๑๒/๑๙๕๕ นั้น จารึกใช้คำว่า ออกญาธรรมราชา คำว่า ออกญา เป็นศัพท์เรียกข้าราชการอโยธยา จึงเป็นหลักฐานว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชา (รามราชาธิราช) ได้ถูกลดฐานะลง

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวว่า หลังจาก

[๕] ฟาน ฟลีตได้รายงานเรื่องการที่สยามแตกแยกเป็นสองฝ่ายโดยไม่กล่าวถึงรายละเอียด สิ่งที่เขาได้ฟังมาเป็นเรื่องที่คลาดเคลื่อนแล้ว

ได้เมืองเหนือแล้วเพียง ๕ ปี สมเด็จพระอินทราชาธิราชก็เสด็จสวรรคต พระราชโอรสองค์โตสองพระองค์ต่อสู้แย่งชิงราชสมบัติกันถึงแก่อนิจกรรม สมเด็จเจ้าพระยาสามจึงได้เสด็จขึ้นครองราชย์ ถ้าเชื่อตามพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ พระองค์ทรงอภิเษกกับพระธิดาของแม่นางสาขาและขนิษฐาของพรญาบาลเมืองเจ้าเมืองสองแคว่ก่อนปี ๑๔๓๑/๑๙๗๔ ซึ่งเป็นปีประสูติ[๖] สมเด็จพระราเมศวรไม่นานนัก ในขณะที่พระราชพงศาวดาร ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณบันทึกว่า พรญาบาลเมืองได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชในปี ๑๔๔๑/๑๙๘๔

อย่างไรก็ตาม จารึกพระพุทธยุคลบาท เมืองชัยนาถบุรี ได้กล่าวพระนามเจ้าเมืองดังกล่าวหรือสองแคว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาล มาตั้งแต่ปี ๑๔๒๖/๑๙๖๙ แล้ว ดังนั้นเมื่อปรับปีศักราชให้ตรงปีนักษัตร์ พรญาปาลเมืองจึงทรงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชในจุลศักราช ๗๗๙ ตรงกับปี ๑๔๑๗/๑๙๖๐[๗] ตามพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐฯ สมเด็จพระอินทราชาธิราชสวรรคตในปีจุลศักราช ๗๘๖ มโรงศก ซึ่งตรงกับปี ๑๔๒๔/๑๙๖๗ นั่นหมายความว่า พรญาบาลเมืองทรงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชในรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชแล้ว หลังจากเมืองเหนือตกอยู่ใต้อิทธิพลของอโยธยาเป็นเวลา ๙ ปี เมื่อพิจารณาสถานการณ์แวดล้อม ทำให้สันนิษฐานได้ว่า สมเด็จพระอินทราชาธิราชทรงให้การสนับสนุนสายพรญาบาลเมืองเจ้าเมืองชัยนาถ (สองแคว) อันเกิดแก่แม่นางสาขาว่ามีสิทธิธรรมมากกว่าพรญารามราชเจ้าเมืองสุโขทัย อันเกิดแก่พระอัครเทวีศรีจุฬาลักษณ์ นอกจากนั้น ยังมีการผูกสายสัมพันธ์ฉันเครือญาติด้วย กล่าวคือ พระขนิษฐาของสมเด็จพระมหาธรรมราชาบรมปาล (พรญาบาลเมือง) ได้อภิเสกกับสมเด็จพระบรมราชาธิบดี (สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เจ้าพรญาสาม) สมเด็จ

---

[๖] ถือตามยวนพ่ายที่กล่าวว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถประสูติในปีที่เสด็จไปตีนครธมแตก

[๗] วินัย พงศ์ศรีเพียร, “จารึกรอยพระพุทธยุคลบาท เมืองชัยนาถ (สองแคว) พระสิริเมธังกรสังฆนายกหนอรัญวาสีจำลอง พ.ศ. ๑๙๗๐” ในเล่มเดียวกันนี้

พระราเมศวร บรมไตรโลกนารถจึงประสูติแก่พระราชเทวี ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ฝ่ายเหนือ ทั้งหมดนี้เป็นกโลบายของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ในการผนวกเมืองเหนือเข้ากับอโยธยาโดยสมบูรณ์ โดยที่เจ้านายหัวเมืองฝ่ายเหนือยากที่จะปฏิเสธสิทธิธรรมของรัชทายาทแห่งอโยธยาที่มีพระราชมารดาเป็นเชื้อพระวงศ์ระดับสูงของอาณาจักรสุโขทัย–สองแคว

ในขณะเดียวกันสมเด็จพระมหาธรรมราชาบรมปาลก็มีพระราชโอรสพระนามว่า ยุธิษเฐียร ซึ่งถือว่าเป็นลูกพี่ลูกน้องกัน สมเด็จพระมหาธรรมราชาบรมปาลคงได้ทิวงคตไปก่อนสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เจ้ายุธิษเฐียรจึงได้เป็นเจ้าเมืองสองแควแทนโดยยังไม่ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช หลังจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถเสด็จขึ้นครองราชย์ได้เพียง ๓ ปี ยุธิษเฐียรได้หันไปสวามิภักดิ์ติลกราชาธิราช (พระเจ้าติโลก) กษัตริย์เชียงใหม่และได้ชักนำให้มหาราชเมืองเชียงใหม่ยกทัพมาตีเมืองเหนือ สาเหตุที่เจ้ายุธิษเฐียรเอาใจออกห่างไม่ได้มีเล่าไว้ในเอกสารฝ่ายอโยธยา แต่ **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** อธิบายว่า

> พญายุทธิสเถียงกินเมืองสองแคมาน้อมตัวเป็นข้าเจ้าเหนือหัว อุปัติเหตุมันมีสันนี้ พญาบรมไตรโลกกับพญายุทธิสเถียงสองแคเมื่อยังน้อยขาเจ้าเป็นสหายกัน ยุทธิสเถียงจากับพญาบรมไตรโลกว่า คั้นกูได้เป็นท้าวพญาแล้วจักหื้อข้าเป็นใหญ่ปุนใดชา บรมไตรโลกว่า ผิกูได้เป็นพญาแท้จักหื้อสหายเป็นอุปราชากินเมืองเคริ่งหนึ่งชาว่าอั้น เมื่อบรมไตรโลกได้เสวยราชสมบัติแท้ เท่าหื้อยุทธิสเถียงกินเมืองสองแคเปล่าดาย บ่หื้อเป็นอุปราชาดังคำปฏิญาณอันได้จากัน ยุทธิเถียงเคียดแก่พญาบรมไตรโลก จึงใช้คนมาไหว้เจ้าเหนือหัวคือเจ้าพญาติโลกราชว่าข้าจักมายินดีด้วยเจ้าเหนือหัวชะแลว่าอั้น เจ้าเหนือหัวว่าดีนักแล หื้อมาเทอะ ยุทธิสเถียงหื้อถามว่าเมื่อข้ามา จักหื้อเป็นชือรือชา เจ้าเหนือหัวว่ากูจักเรียกว่าลูกว่าอั้นชะแล

เป็นที่น่าสังเกตว่า เอกสารฝ่ายอโยธยาไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเหตุที่เจ้ายุธิษเฐียรเอาใจออกห่างไปเข้าด้วยติลกราชาธิราชเลย ข้อมูลที่ได้จากราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่มีว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถเจ้าทรงผิดสัญญาที่ทรงแต่งตั้งเจ้ายุธิษเฐียร “พระสหาย” เป็น “อุปราช” กินเมืองกึ่งหนึ่ง สิ่งที่กล่าวไว้

คลาดเคลื่อนบ้างเพราะที่จริงนั้น เจ้านายทั้งสองพระองค์ทรงเป็นลูกพี่ลูกน้องกัน ส่วนที่กล่าวถึงคำว่า อุปราช นั้น หมายถึง ความคาดหวังที่จะได้รับสถาปนาเช่นเดียวกับพระราชบิดาเป็นเจ้าประเทศราชในฐานะ “สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช” กินเมืองเหนือซึ่งเป็นกึ่งหนึ่งของสยามประเทศ

เจ้ายุธิษเฐียรผู้ครองเมืองสองแคว่ทรงคาดหวังผิดในเรื่องนี้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงมีพระราชบิดาเป็นกษัตริย์อโยธยาและพระกันโลงแม่เป็นเชื้อพระวงศ์เมืองเหนือ จึงมีสิทธิธรรมในการรับมรดกราชอาณาจักรสุโขทัยเก่าผ่านทางสายพระราชมารดาอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สำคัญที่สุดในทางการเมืองคือเอกภาพและความเป็นปึกแผ่นของราชอาณาจักรสยาม นับแต่ตั้งอโยธยาเป็นเมืองหลวงจนถึงรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราช ผลประโยชน์ของราชสำนักอยู่ที่การควบคุมการค้าทางทะเลในอ่าวไทยและคาบสมุทรมลายู ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ต่อเนื่องมาถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ การขยายอำนาจสู่ดินแดนภายใน (hinterland) เป็นไปตามธรรมชาติของรัฐที่ต้องการทรัพยากรเพื่อการส่งออก (กระบวนการนี้เกิดขึ้นแก่พม่าและไดเวียด แต่เป็นไปในทางกลับกัน)

ในการสวามิภักดิ์ต่อติลกราชาธิราช เจ้ายุธิษเฐียรทรงต้องการทราบฐานะความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับมหาราชเชียงใหม่ ติลกราชาธิราชทรงรับอุปถัมภ์เจ้ายุธิษเฐียรในฐานะ “ลูก” ซึ่งในที่นี้หมายถึงรับไว้ในฐานะลูกหลวง มีสิทธิ์กินเมืองสำคัญ โดยในชั้นแรกให้ไปกินพันนาภูคาและต่อมาให้ไปกินเมืองพยาว (พะเยา) ฝ่ายติลกราชาธิราชยินดีรับเจ้ายุธิษเฐียรไว้ ด้วยเหตุผลสองประการ ประการแรกทรงต้องการแก้แค้นเหตุการณ์ครั้งที่พระองค์ทรงถอดพระราชบิดาออกจากบัลลังก์และเสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ ยังไม่ทันตั้งตัวดี แต่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ทรงยกกองทัพมาตีและหวังยึดเมืองเชียงใหม่ในปี ๑๔๔๒/๑๙๘๕ ตามคำแนะนำของข้าราชการเชียงใหม่ที่ยังจงรักภักดีต่อพระเจ้าสามฝั่งแก่นพระราชบิดา ประการที่สอง เนื่องจากเจ้ายุธิษเฐียรทรงครองเมืองสองแคว่อยู่ก่อน จึงรู้ตื้นลึกหนาบางของหัวเมืองเหนือและอาณาจักรอโยธยา จึงควรเป็นประโยชน์ในการทำสงครามกับเมืองใต้

เจ้ายุธิษเฐียรไปอ่อนน้อมต่อมหาราชเชียงใหม่ในปี ๑๔๕๑/๑๙๙๔ และได้เชิญ

เสด็จติลกราชาธิราชลงมาช่วยค้ำจุนเมืองสองแคว อย่างไรก็ตาม พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ ไม่ได้รายงานว่า มหาราชเมืองเชียงใหม่ลงมายังสองแคว แต่เรื่องนี้ปรากฏอยู่ในวรรณกรรม **ยวนพ่าย**

แถลงปางเมื่อลาวลง ชยนาท นั้นฤา
พระยุทธิษฐิรได้ ย่างยาว

ซึ่งถอดความได้ว่า “ขอเล่าเรื่องเมื่อครั้งฝ่ายลาวยกพลลงมายังชัยนาท เพราะพระยุทธิษฐิรได้เอาใจออกห่างไปเชื้อเชิญมา” ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่เล่าว่า เจ้ายุธิษเฐียรทรงแนะให้ไปตีเอาเมืองปากยม ครั้นตีได้แล้วก็ฆ่าเจ้าเมืองปากยมเสีย พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ รายงานว่า มหาราชเชียงใหม่มาตีชากังราวได้แล้ว คิดที่จะไปตีเมืองสุโขทัยแต่ปล้นเอาเมืองไม่สำเร็จ ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่กล่าวว่า พลเมืองเชลียงได้มาช่วยโจมตีทัพเชียงใหม่และชาวชากังราวได้ช่วยรบขับไล่ทัพมหาราชเชียงใหม่แตกกลับไป แต่หาได้กล่าวถึงเรื่องติลกราชาธิราชไปตีเมืองสุโขทัยไม่ อาจเป็นเพราะเสียพระเกียรติยศ เนื่องจากเจ้ายุธิษเฐียรเสียเมืองสองแควแล้ว ไม่อาจกลับไปครองได้ดังเดิม ติลกราชาธิราชทรงพระราชทานพันนาภูคาให้ปกครองและต่อมาได้ให้ไปเป็นเจ้าเมืองพยาว ฝ่ายเจ้ายุธิษเฐียรได้ยกย่องติลกราชาธิราชด้วยพระสมัญญานาม “พระเจ้า” เช่นเดียวกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ

ในปี ๑๔๕๗/๒๐๐๐ ติลกราชาธิราชออกอุบายปล่อยข่าวว่าจะเสด็จไปตีหัวเมืองเหนือของล้านนา และปล่อยพรหมสะท้านเชลยชาวใต้พร้อมกับข่าวลือดังกล่าว เพื่อตอบโต้มหาราชเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถและสมเด็จพระอินทราชาพระราชโอรสหลงกล โปรดให้ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองลี้สบทิน (แถบลำปาง) ทรงยกกองทัพขึ้นไปตั้งที่ตำบลบ้านโคนหวังจะตีเมืองเชียงใหม่ขณะที่ติลกราชาธิราชไม่อยู่ (ตามข่าวที่ได้มา) แต่ถูกทัพเชียงใหม่เตรียมตั้งรับเป็นอย่างศึกครั้งนั้นเจ้ายุธิษเฐียรได้ชนช้างกับสมเด็จพระอินทราชา และฝ่ายอโยธยาต้องถอยกลับ

อีกสองปีต่อมา (๑๔๕๙/๒๐๐๒) ติลกราชาธิราชได้จัดทัพขนาดใหญ่ลงมาตี

เมืองสองแคว ในเวลานั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงขอให้พระราชมารดาแม่นางสาขาขึ้นมารักษาเมืองสองแคว มหาราชล้อมอยู่นานหลายเดือนจนในที่สุดสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงต้องทิ้งเมืองสองแควไป ส่วนติลกราชาธิราชก็นำทัพคืนเชียงใหม่ เนื่องจากเจ้ายุธิษเฐียรได้ชนช้างถึง ๓ เชือกในการรบครั้งนี้มีความชอบมาก ติลกราชาธิราชจึงพระราชทานผลประโยชน์ (ภาษีอากรต่างๆ ทั้งทางน้ำและทางบก) ที่เก็บได้จากเมืองงาว แพร่และน่านเป็นรางวัล

ในปีเดียวกัน สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงให้ยกกองทัพไปตีเมืองแพร่ซึ่งเคยขึ้นอาณาจักรสุโขทัยมาแต่ก่อน ติลกราชาธิราชทรงยกกองทัพไปเมืองเชลียง (สวรรคโลก/ศรีสัชนาลัยเดิม) เจ้าเมืองเชลียงยอมอ่อนน้อม พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวว่า “ครั้งนั้นพญาซเลียงคิดเปนขบถพาเอาครัวทั้งปวงไปออกแต่มหาราช” ซึ่งแสดงว่าในปี ๑๔๖๐/๒๐๐๓ เจ้าเมืองเชลียงน่าจะเอาใจออกห่างไปสวามิภักดิ์มหาราชเชียงใหม่มายังเชลียงมากกว่ายอมอ่อนน้อมเพราะทัพมหาราชยกมาตีเมืองเชลียง การที่เจ้าเมืองเชลียงเลือกที่จะอ่อนน้อมต่อมหาราชเชียงใหม่เช่นเดียวกับเจ้ายุธิษเฐียรมีนัยสำคัญ เพราะเชลียงเป็นเมืองใหญ่อยู่ชายอาณาจักรติดกับล้านนาย่อมถูกรุกรานได้ง่าย ต่อมาอีกเพียง ๓ ปี เจ้าเมืองนครไทยก็ได้พาครัวไปออกแก่มหาราชเชียงใหม่เช่นกัน ซึ่งอาจแสดงว่าเจ้าเมืองทางเหนือไม่พอใจการที่ราชสำนักอโยธยามีนโยบายผนวกดินแดนและยกเลิกอาณาจักรสุโขทัยเดิมโดยสิ้นเชิง เจ้าเมืองเชลียงได้เจริญรอยตามเจ้า ยุธิษเฐียร คือไม่เพียงแต่อ่อนน้อมต่อมหาราชเชียงใหม่ แต่ยังชักนำติลกราชาธิราชให้นำทัพไปตีเมืองสองแควด้วย ดังความในพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ ว่า “พญาซเลียงนำมหาราชมาจะเอาเมืองพิศณุโลก เข้าปล้นเมืองเปนสามารถมิได้เมือง แลจึงยกทัพเปรไปเอาเมืองกำแพงเพ็ชรแลเข้าปล้นเมืองเถิงเจ็ดวันมิได้เมือง แลมหาราชก็เลิกทัพคืนไปเชียงใหม่” พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวถึงแต่ความล้มเหลวของฝ่ายตรงข้าม ในความเป็นจริงแล้ว ติลกราชาธิราชตีได้เมืองสุโขทัยในโอกาสนี้ พรญาเชลียงผู้นี้มีชะตากรรมแตกต่างจากเจ้ายุธิษเฐียร เพราะเมื่อไปอยู่กับข้างเชียงใหม่แล้ว ก็หาซื่อตรงต่อมหาราชเมืองเชียงใหม่ไม่ เพราะคิดร้ายต่อหมื่นด้งนคร แม้ไม่ถูกสังหารแต่ก็ถูกเนรเทศไปอยู่เมืองหางและ

๓๖ จารึกเจ้ายุธิษฐิระ เมืองพะเยา

ตายที่นั่น

เมื่อตอนที่เจ้าเมืองนครไทยพาครัวอพยพไปเมืองน่านสวามิภักดิ์ต่อติลกราชานั้น ถือว่าเป็นจุดวิกฤติ สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถโปรดให้พระกลาโหมยกพลไปตีเมืองสุโขทัยคืน ภัยสงครามทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถเสด็จมาประทับที่สองแคว่เพื่อดูแลหัวเมืองเหนือใกล้ชิดมากขึ้น และอาจได้ทรงเปลี่ยนชื่อเมืองสองแคว่หรือชัยนาทเป็น “พิษณุโลก” ในปี ๑๔๖๓/๒๐๐๖ นั้นเอง สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงคาดการณ์ไว้ไม่ผิด ในปีถัดมาติลกราชาธิราชทรงยกพลมาตีจะเอาสุโขทัยคืน ศึกครั้งนั้นเป็นศึกใหญ่ครั้งหนึ่ง ดังที่พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐฯ รายงานว่า

> สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าไปเสวยราชสมบัดิเมืองพิศณุโลก ครั้งนั้นมหาราชท้าวลูกยกพลมาเอาเมืองสุโขไทย จึงสมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าแลสมเด็จพระอินทราชาเจ้าเสด็จไปกันเมือง แลสมเด็จพระบรมราชาเจ้าตีทัพพญาเถียรแตก แลทัพท่านมาปะทัพหมื่นนคร แลท่านได้ชนช้างด้วยหมื่นนคร แลครั้งนั้นเปนโกลาหลใหญ่ แลข้าเศิกลาวทั้งสี่ช้างเข้ารุมเอาช้างพระที่นั่งช้างเดียวนั้น ครั้งนั้นสมเด็จพระอินทราชาเจ้าต้องปืนณพระภักตร์ แลทัพมหาราชนั้นเลิกกลับคืนไป.

ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ได้กล่าวถึงบทบาทของเจ้ายุธิษเฐียรอย่างเด่นชัดว่าในปี ๑๔๕๗//๒๐๐๐ ได้ชนช้างกับสมเด็จพระอินทราชา และในปี ๑๔๕๙/๒๐๐๒ ได้มีบทบาทสำคัญในการตีเมืองสองแคว แต่ในการสงครามป้องกันเมืองสุโขทัยของฝ่ายอโยธยานั้น สมเด็จพระบรมราชาธิราช (อินทราชา) ทรงแก้แค้นสำเร็จเมื่อทรงตีทัพเจ้ายุธิษเฐียรแตก เหตุการณ์นี้เป็นครั้งสุดท้ายที่เจ้ายุธิษเฐียรปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์ พระนามของเจ้ายุธิษเฐียรมาปรากฏอยู่ในจารึก ๒ หลัก หลักแรก คือ “จารึกพรญาสองแคว” (หลักที่ ๓๐๒ ใน **ประชุมศิลาจารึก** ภาคที่ ๗) ปี ๑๔๗๔/๒๐๑๗ เมื่อครั้งที่โปรดให้ตั้งบ้านพองเต่า ซึ่งคงเป็นส่วนหนึ่งของการกัลปนาที่ดินแก่พระอาราม จารึกดังกล่าวเรียกพระองค์ว่า “เจ้าเหนือหรัว” เจ้าสี่หมื่น “พรญาสองแคว่เก่า” คำว่า เจ้าเหนือหรัว หรือเจ้าเหนือหัว (คนเหนือไม่ออกเสียงควบกล้ำ) หมายถึงทรงเป็นเจ้าเมืองลูกหลวงหรืออุปราชเมืองพยาว คำว่า

เจ้าสี่หมื่น หมายถึงศักดิ์นาเจ้าเมืองลูกหลวง และ พรญาสองแควเก่า บ่งบอกสถานภาพเดิมก่อนมาอ่อนน้อมต่อติลกราชาธิราช จารึกอีกหลักนั้น คือ จารึกราชายุธิษฐิระ เมืองพะเยา ที่เป็นเอกสารหลักในการศึกษาครั้งนี้ จารึกดังกล่าวยกย่องว่า พระองค์ทรงสืบสายมาจากสุรวงศ์หรือวงศ์ผู้กล้าอันประเสริฐและพรญารามราชผู้ยิ่งใหญ่

พระนามยุธิษเฐียรได้หายไปจากหน้าประวัติศาสตร์ในช่วงที่เกิดวิกฤตขึ้นในล้านนา หลังจากพระองค์ทรงประสบความสำเร็จในด้านการยุทธ์และในปี ๑๔๖๖/๒๐๐๙ ติลกราชาธิราชได้ทรงประกอบพราะราชพิธีอินทราภิเษก แต่ทรงเริ่มระแวงบุคคลรอบข้าง ด้วยแรงยุยงของเจ้าแม่หอมุก พระสนมคนโปรด ทรงให้สังหารพระราชโอรสด้วยข้อหาคิดกบฏโดยต้องทรงเสียพระทัยในภายหลัง เพราะไม่มีหลักฐานสนับสนุน นอกจากนี้ยังทรงระแวงหมื่นด้งนคร ซึ่งจงรักภักดีค้ำจุนราชบัลลังก์เชียงใหม่มาตั้งแต่ขึ้นเสวยราชย์ ถึงกับทรงให้ประหารชีวิต พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ กล่าวว่า ในปี ๑๔๗๓/๒๐๑๖ “หมื่นนครให้ลอกเอาทองพระเจ้าลงมาหุ้มดาบ” เรื่องนี้ไม่ปรากฏในเอกสารล้านนา แต่ถ้าเป็นเรื่องกุ ฝ่ายศัตรูของหมื่นด้งนคร ก็สามารถใช้เป็นข้อกล่าวหาจนนำไปสู่การประหารขุนนางผู้อุทิศตนแก่เจ้าเหนือหัวมาตลอดชีวิต เนื่องจากหมื่นด้งเป็นทั้งเจ้าเมืองนครลำปางและเมืองเชลียง ซึ่งทางเชียงใหม่ตั้งชื่อใหม่ว่า เชียงชื่น เหตุการณ์นี้จึงส่งผลกระทบต่อการป้องกันเมืองเชลียงด้วย

สมเด็จพระบรมไตรโลกนารถทรงติดตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และฉวยโอกาสยกกองทัพหลวงมาตีเชลียงในปี ๑๔๗๔/๒๐๑๗ การเสียเมืองเชลียงแก่ฝ่ายอโยธยาในสงคราม “ยวนพ่าย” จึงเป็นเรื่องแน่นอนอยู่แล้ว เพราะแม่นางเมือง (เมียหมื่นด้งนคร) โกรธแค้นและเอาใจไปเข้าข้างสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ อย่างไรก็ตาม จารึกพรญาสองแคว แสดงว่า เจ้ายุธิษเฐียร ไม่ได้มีส่วนร่วมในสงครามเสียเมืองเชลียงหรือเชียงชื่น เพราะประทับอยู่ที่พยาว

๒.๔ สรุป

แม้จารึกที่ฐานพระพุทธรูปราชายุธิษฐิระ เมืองพะเยาจะมีข้อความเพียงไม่กี่บรรทัด แต่ในฐานะที่เป็นเอกสารชั้นต้นร่วมสมัย จารึกนี้ถือว่ามีความสำคัญต่อนักประวัติศาสตร์ เพราะเป็นหลักฐานยืนยันว่า เจ้ายุธิษเฐียร มีพระองค์จริงสมดังเล่าไว้ในเอกสารที่เรียบเรียงขึ้นในภายหลัง เอกสารฝ่ายอโยธยามองว่า เจ้ายุธิษเฐียร เจ้าเมืองสองแคว เป็นกบฏคิดคดต่อราชสำนักอโยธยาและชักศึกเข้าบ้าน กระนั้นก็ตาม ในทางกลับกัน เจ้ายุธิษเฐียรทรงเป็นพระโอรสสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชบรมปาล เมื่อพระราชบิดาทิวงคต ทรงต้องการสืบทอดราชประเพณีและวัฒนธรรมของราชอาณาจักรสุโขทัยเดิม ซึ่งสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุดคือการธำรงสถาบันกษัตริย์และฐานะความเป็น “มหาธรรมราชา” ต่อไป เมื่อสถาบัน “ธรรมราชา” ถูกยกเลิก จึงทรงหันไปอ่อนน้อมต่อติลกราชาธิราช เจ้ายุธิษเฐียรเป็นบุคคลสำคัญที่ติลกราชาธิราชทรงยินดีต้อนรับและยกย่องในฐานะเจ้าเมืองลูกหลวง มีศักดินา ๔๐๐๐๐ ครองเมืองพยาว เจ้ายุธิษเฐียรได้ช่วยให้ติลกราชาธิราชทรงทำสงครามเป็นฝ่ายรุกและอยู่ในฐานะได้เปรียบหลายครั้ง ก่อนที่ราชสำนักเชียงใหม่จะเข้าสู่ช่วงเวลาตกต่ำ เพราะพฤติกรรมของติลกราชาธิราชเปลี่ยนไป จนเป็นฝ่ายพ่ายในสงคราม “ยวนพ่าย” หลังจากนั้น เจ้ายุธิษเฐียรก็มิได้มีบทบาทอย่างชัดเจนที่จะศึกษาได้จากเอกสารประวัติศาสตร์ของทั้งฝ่ายเชียงใหม่และอโยธยา

๓ สารวิพากษ์

จารึกเจ้ายุธิษฐิระ (เจ้ายุธิษเฐียร) เมืองพะเยา

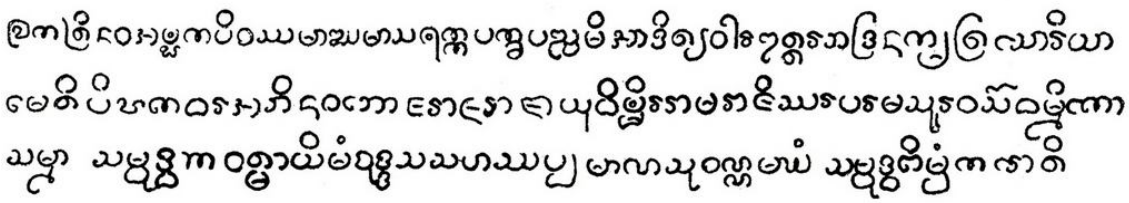

๑ เอกตฺรินวอษฺฏกปิวสฺสมาฆมาสศุกฺกปกฺขปญฺจมี
๒ อาทิตฺยวารอุตฺตรภทฺรนกฺษตฺรโสริยาเมติปิฏกธร
๓ อภินวโภชราชราชายุษฺฐิรรามราชิสฺสรปรมสูรวงฺ
๔ สธมฺมิโกสมฺมาสมฺพุทฺธกวตฺถายิมำจุทฺทสสหสฺ
๕ สวสฺสปฺปมาณสุวณฺณมยำ สมฺพุทฺธพิมฺพำกโรติ

จัดวรรคตอนใหม่และแยกสนธิ

๔๐ จารึกเจ้ายุธิษฐิระ เมืองพะเยา

เอกตฺรินวอษฎกปิวสฺส[๘] มาฆมาส[๙] ศุกฺกปกฺข[๑๐] ปญฺจมี[๑๑] อาทิตฺยวาร[๑๒] อุตฺตรภทฺรนกฺษตฺร โสริยาเม[๑๓] ติปิฎกธร[สฺส][๑๔] อภินวโภชราช[สฺส][๑๕] ราชายุธิษฺฐิร[๑๖] รามราชิสฺสร[๑๗] ปรมสูรวงฺส[๑๘] ธมฺมิโก[๑๙] สมฺมาสมฺพุทฺธ[๒๐] กวตฺถายิมำ[๒๑] จุทฺทสสหสฺส[๒๒] ปฺปมาณ[๒๓] สุวณฺณมย[๒๔] สมฺพุทฺธพิมฺพำ[๒๕] กโรติ[๒๖]

---

๘ [มหาศักราช] ๑๓๙๘

๙ เดือนมาฆะ (เดือน ๓)

๑๐ ข้างขึ้น

๑๑ ห้าค่ำ

๑๒ วันอาทิตย์

๑๓ ยามเสาร์

๑๔ ในที่นี้ควรเป็นติปิฎกธรสฺส

๑๕ ในต้นฉบับเขียนว่า อภินวโภชราช ซึ่งแปลว่า พระราชาผู้กินเมืองใหม่ผู้ยิ่งใหญ่ แต่ในความแล้วควรเป็น “อภินวโภชราชสฺส” แปลว่า “แห่ง/ของพระราชาผู้กินเมืองใหม่ผู้ยิ่งใหญ่” จึงจะถูกต้องตามบริบทประวัติศาสตร์

๑๖ ราชายุธิษฐิระ พระนามเจ้ายุธิษเฐียร เจ้าเมืองพิษณุโลก ลูกพี่ลูกน้องสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในเอกสารอื่นเรียกว่า พรญาสองแคว พระองค์เอาใจออกห่างจากอโยธยามาสวามิภักดิ์ติลกมหาราชาธิราช เพราะไม่ได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาเหมือนพระราชบิดา (พระยาบรมปาล)

๑๗ รามราชผู้เป็นใหญ่ หมายถึง พ่อขุนรามคำแหง

๑๘ วงศ์ผู้กล้าหาญอันประเสริฐ

๑๙ ผู้ตั้งอยู่ในธรรม

๒๐ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒๑ กวตฺถายิมำ มาจาก กวตฺถาย + อิมำ แยกศัพท์ได้ดังนี้ กวตฺถาย มาจาก กุ – แผ่นดิน + อตฺถ– ประโยชน์ ความโดยพยัญชนะคือ “เพื่อประโยชน์แห่งแผ่นดิน” คำว่า อิมำ ซึ่งนำไปสนธิกับ กวตฺถาย แปลว่า นี้

๒๒ หนึ่งหมื่นสี่พัน

๒๓ ประมาณ (น้ำหนัก)

๒๔ สำเร็จด้วยทอง

๒๕ พระพุทธรูป (พิมฺพ)

๒๖ กระทำ (สร้าง)

คำแปล

(มหาศักราช) ๑๓๙๘ ปีวอก เดือน ๓ ขึ้น ๕ ค่ำ วันอาทิตย์[๒๗] อุตรภัทรนักษัตร ยามเสาร์ ราชายุษฐิระ ผู้ตั้งอยู่ในธรรม วงศ์ผู้กล้าหาญอันประเสริฐ [เชื้อสาย]วงศ์รามราชผู้ยิ่งใหญ่ แห่ง[๒๘] พระราชาผู้กินเมืองเชียงใหม่[๒๙] ผู้ทรงรอบรู้พระไตรปิฎก ได้สร้างพุทธรูปทอง(หนัก)ประมาณ ๑๔,๐๐๐ พระองค์นี้ เพื่อประโยชน์แห่งแผ่นดินของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ลำดับเหตุการณ์สำคัญ

๑๔๐๘/๑๙๕๑	**สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๓ เสด็จสวรรคาไลย สมเด็จพระอินทราชาธิราชผนวกหัวเมืองเหนือ**
๑๔๑๑/๑๙๕๔	**๑๖ ต.ค. –ป่านหยางหล่าน (พรญารามราช) เจ้าเมืองปอ เล่อส่งทูตไปถวายบรรณาการ**
๑๔๑๒/๑๙๕๕	**นายอินทรสรศักดิ์ขอที่นาจากออกญาธรรมราชา**
๑๔๑๖/๑๙๕๙	**พระบรมราชาธิบดีศรีมหาจักรพรรดิราชแลพระมาตุราชแล พระมาตุฉาเจ้าเสด็จขึ้นมาให้ทานช้างเผือกและราชรถ**
๑๔๑๗/๑๙๖๐	**พรญาบาลเมืองได้รับสถาปนาเป็นมหาธรรมราชา**
๑๔๒๔/๑๙๖๗	**๑๓ เมษ. --ซีลี่หลานม่าราช (ศรีรามราช) ส่งทูตไปจีน**
๑๔๒๔/๑๙๖๗	**สมเด็จพระอินทราชาธิราชสวรรคต**
๑๔๒๖/๑๙๖๙	**สมเด็จพระมหาธรรมราชาบรมปาลเป็นใหญ่ในชัยนาถบุรี พระชนม์ ๓๖ ปี บริบูรณ์**
๑๔๓๘/๑๙๘๑	**สมเด็จพระราเมศวรเสด็จไปนมัสการพระพุทธชินราช น้ำพระเนตรพระพุทธชินราชหลั่งเป็นโลหิต**
๑๔๔๘/๑๙๙๑	**สมเด็จพระราเมศวร บรมไตรโลกนารถเสด็จขึ้นครองราชย์**

[๒๗] วันอาทิตย์ที่ ๒๐ มกราคม

[๒๘] หมายถึง เป็นเจ้าเมืองของ

[๒๙] ในที่นี้หมายถึงติลกราชาธิราช

๔๒ จารึกเจ้ายุธิษฐิระ เมืองพะเยา

๑๔๕๑/๑๙๙๔	**ยุทิสเถียงมาน้อมตัวเป็นข้า** **ติลกยกไปช่วยค้ำจุนสองแควจากอโยธยา ตั้งทัพที่ทุ่งยั้งเมืองฝาง ได้ไปตีเมืองปากยมสังหารเจ้าเมือง ทัพเมืองเชลียงและชากังราวมาขับไล่ทัพเชียงใหม่แตกกลับไป ติลกราชาธิราชโปรดให้ยุทิสเถียงไปกินพันนาภูคา แล้วไปกินเมืองพะยาว ยุธิษเฐียรทรงยกย่องติลกราชาธิราชว่า พระเจ้า (รป.ชม.)** **ครั้งนั้นมหาราชมาเอาเมืองชากังราวได้แล้วจึงมาเอาเมืองสุโขทัย เข้าปล้นเมืองมิได้ก็เลิกทัพกลับคืน. (ลป.)**
๑๔๕๖/๑๙๙๙	**แต่งทัพให้ไปเอาเมืองลิสบทิน ครั้งนั้นเสด็จหนุนทัพขึ้นไปตั้งทัพหลวงตำบลโคน. (ลป.)**
๑๔๕๗//๒๐๐๐	**ติลกราชาธิราชออกอุบายว่าจะเสด็จไปตีเมืองทางเหนือ สมเด็จพระไตรโลกและอินทราชาหลงกลยกขึ้นมาทางลำปาง จะตีเอาเมืองเชียงใหม่ระหว่างติลกราชาธิราชไม่อยู่รบกันทางเชียงใหม่ชนะ อินทราชาได้รับบาดเจ็บ**
๑๔๕๙/๒๐๐๒	**ติโลกยกไปตีสองแคว ล้อมสองแควไว้นาน ไตรโลกขอคำปรึกษาจากพระราชมารดา อย่างไรก็ตามทรงต้องทิ้งเมืองหนีไปอโยธยา** **–ยุทิสเถียงมีความชอบมากได้รับพระราชทานผลประโยชน์ภาษีอากรเมืองงาว เมืองแพร่ และน่าน** **สมเด็จพระบรมไตรโลกมาตีเมืองแพร่แต่ติลกย้อนไปตีเมืองชะเลียง เมืองชะเลียงยอมอ่อนน้อม** **ติโลกราชาธิราชตีสองแควอีกครั้งไม่ได้**
๑๔๖๐/๒๐๐๓	**ครั้งนั้นพญาซเลียงคิดเปนขบถพาเอาครัวทั้งปวงไปออกแต่มหาราช. (ลป.)**
๑๔๖๑/๒๐๐๔	**พญาซเลียงนำมหาราชมาจะเอาเมืองพิศณุโลก เข้าปล้นเมืองเปนสามารถมิได้เมือง แลจึงยกทัพเปรไปเอาเมืองกำแพงเพ็ชรแลเข้าปล้นเมืองเถิงเจ็ดวันมิได้เมืองแลมหาราชก็เลิกทัพคืนไปเชียงใหม่. (ลป.)** **พรญาชะเลียงคิดกบถ หมื่นด้งไปปราบแล้วได้เป็นเจ้าเมือง**

	แทน จึงกินเมืองลำปางกับชะเลียงพร้อมกัน ส่วนพรญาชเลียงถูกเนรเทศไปเมืองหาง
๑๔๖๒/๒๐๐๕	**เมืองนครไทยพาเอาครัวอพยพหนีไปเมืองน่าน แลให้พระกลาโหมไปตามได้คืนมา แล้วพระกลาโหมยกพลไปเอาเมืองสุโขไทย ได้เมืองคืนดุจเก่า.**
๑๔๖๓/๒๐๐๖	**สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าไปเสวยราชสมบัดิเมืองพิศณุโลก ครั้งนั้นมหาราชท้าวลูกยกพลมาเอาเมืองสุโขไทย จึงสมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า แลสมเด็จพระอินทราชาเจ้าเสด็จไปกันเมือง แลสมเด็จพระบรมราชาเจ้าตีทัพพญาเถียรแตก แลทัพท่านมาปะทัพหมื่นนคร แลท่านได้ชนช้างด้วยหมื่นนคร แลครั้งนั้นเปนโกลาหลใหญ่ แลข้าเศิกลาวทั้งสี่ช้างเข้ารุมเอาช้างพระที่นั่งช้างเดียวนั้น ครั้งนั้นสมเด็จพระอินทราชาเจ้าต้องปืนณพระภักตร์ แลทัพมหาราชนั้นเลิกกลับคืนไป.**
๑๔๖๕/๒๐๐๘	**สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าทรงพระผนวชณวัดจุฬามณีได้ ๘ เดือน แล้วลาพระผนวช.** **พญาบรมราชาตนบวชนั้นแต่งให้มหาเถรมาเชียงใหม่ ขอเอาเมืองชเลียงเป็นเข้าบิณฑบาต (รป.ชม.)**
๑๔๖๖/๒๐๐๙	**สร้างบ้านศรีภูมิ อภิเสกติลกราชเป็นอโศกธัมมิกราชเหมือนดั่งอินทราธิปดี** **–ติลกราชให้สำเร็จโทษท้าวบุญเรือง ระแวงพระราชโอรสเป็นกบฏ**
๑๔๖๘/๒๐๑๑	**ครั้งนั้นมหาราชท้าวบุญชิงเอาเมืองเชียงใหม่แก่ท้าวลูก. (ลป.)**
๑๔๗๓/๒๐๑๖	**หมื่นนครให้ลอกเอาทองพระเจ้าลงมาหุ้มดาบ**
๑๔๗๔/๒๐๑๗	**“เจ้าเหนือหรัว” เจ้าสี่หมื่น “พรญาสองแตวเก่า” พระเป็น**

๔๔ จารึกเจ้ายุธิษฐิระ เมืองพะเยา

	เจ้าเอาเป็นลูก ให้มาเป็นเจ้ากินเมืองในเมืองพยาว มาสร้างบ้านพองเต่าหื้อเป็นที่อยู่ เห็นงามยินดีนัก[๓๐] **สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าเสด็จไปเอาเมืองซเลียง. ศึกเมืองเชียงชื่นที่บรรยายในโคลงดั้น ยวนพ่าย**
๑๔๓๗//๒๐๒๐	**จารึกราชายุธิษฐิระ เมืองเชียงใหม่**

๓๐ ความสรุปจาก “จารึกพรญาสองแคว” (หลักที่ ๓๐๒ ใน **ประชุมศิลาจารึก** ภาคที่ ๗)

เอกสารลำดับที่ ๙๕
ชินกาลมาลีปกรณ์: มรดกความทรงจำแห่งล้านนา

วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑ ความสำคัญของเอกสาร

ล้านนาไม่เพียงแต่เคยเป็นอาณาจักรสำคัญที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องในดินแดนภาคเหนือของไทยในปัจจุบันนับตั้งแต่พรญามังรายหลวงทรงสร้างเชียงรายเป็นเมืองหลวงของโยนรัฐในพ.ศ. ๑๘๐๕ หากยังเป็นดินแดนแห่งอารยธรรมพุทธที่เจริญรุ่งเรืองในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ จนถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ หลักฐานที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่ว่านี้คือ ผลงานวรรณกรรมด้านพุทธศาสนาจำนวนมากมาย ซึ่งตกทอดมาถึงปัจจุบัน ท่านสัทธาติสสเถระผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมภาษาบาลีได้กล่าวว่า

> ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ และ ๑๖ เชียงใหม่ซึ่งเป็นราชธานีของไทฝ่ายเหนืออ้างได้ว่า มีปราชญ์ผู้รู้บาลีหลายท่านซึ่งชื่อเสียงเรียงนามตกทอดมาถึงชั้นเราด้วยผลงานที่ท่านเหล่านั้นได้รจนาขึ้นเอง อโยธยาซึ่งเป็นราชธานีฝ่ายใต้ดูเหมือนเป็นที่พำนักของท่านผู้รู้ที่แปลตัวบทบาลีเป็นภาษาไทย แต่หาได้มีผลงานประเภทรจนาขึ้นเองซึ่งเป็นที่รู้จักกันเลย อย่างไรก็ตาม เป็นไปได้ว่าต้นฉบับลายมือเขียน อาจได้หายไปเมื่อพม่าปล้นเมืองใน พ.ศ. ๒๓๑๐[๑]

ผลงานวรรณกรรมที่พระนักปราชญ์ชั้นเถระและมหาเถระที่มีชื่อเสียงรจนาเป็นภาษาบาลีนั้นมีทั้งคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปาลีไวยากรณ์ ปัญญาสชาดกและตำนานพุทธศาสนา ในบรรดาวรรณกรรมบาลีเหล่านี้ ชินกาลมาลีปกรณ์ซึ่งพระรัตนปัญญาเถระรจนาเสร็จใน พ.ศ. ๒๐๖๐ และแต่งต่ออีกจนสมบูรณ์ใน พ.ศ. ๒๐๗๑ เป็นหนึ่งในผลงานที่ได้รับการยกย่องและนักแต่งวรรณกรรมบาลีสมัยหลังอ้างอิงถึงอย่างแพร่หลาย เช่น ในคัมภีร์สังคีติยวงศ์ (แต่งครั้งรัชกาลที่ ๑) และคัมภีร์ศาสนวงศ์ ซึ่งพระปัญญาสามีแต่งในพม่า (ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้า

---

[๑] H. Saddhatissa, "Pali Literature of Thailand" in L. Cousins et al. (eds.), **Buddhist Studies in Honour of I.B. Horner**, (Dordrecht–Holland: D. Reidet Publishing Company, 1974): 212

เจ้าอยู่หัว) แม้พระรัตนปัญญาเถระตั้งใจให้ ชินกาลมาลีปกรณ์ เล่าเรื่องประวัติพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งลัทธิลังกาวงศ์ที่ได้เข้ามาสู่ล้านนาเหมือนดังชื่อคัมภีร์ที่แปลว่า “พวงดอกไม้สดุดีกาลของพระผู้ชนะ[มาร]”[๒] แต่เนื่องจากได้แทรกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของล้านนาโดยเริ่มจากพิงครัฐ–หริภุญชัยมาจนถึงพ.ศ. ๒๐๗๐ ชินกาลมาลีปกรณ์ จึงได้รับความสนใจเป็นพิเศษมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ราชสำนักรัชกาลที่ ๑ ได้ให้จารต้นฉบับขึ้นไว้และแปลออกเป็นภาษาไทย ต่อมาได้มีนักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศให้ความสนใจศึกษาอย่างกว้างขวาง จนมีการแปลใหม่เป็นภาษาไทย ฝรั่งเศส และอังกฤษ (สองครั้ง)

ในฐานะเอกสารประวัติศาสตร์ ชินกาลมาลีปกรณ์ มีความสำคัญยิ่งต่อการศึกษาพัฒนาการด้านการเมืองและวัฒนธรรมของล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๑๐๘๕ ถึง ๒๐๗๐ ในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ (หรือที่รู้จักกันในชื่อ ตำนาน ๑๕ ราชวงศ์) ถือเป็นเอกสารหลักที่ให้รายละเอียดและพรรณนาความต่อเนื่องไปจนถึงรัชสมัยพระเจ้ากาวิโลรส (ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) แต่ ราชวงศ์ปกรณ์ ซึ่งเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ของสายราชสำนัก ได้ถูกชำระเรียบเรียงขึ้นภายหลังจากเกิดบ้านแตกสาแหรกขาดแล้ว อันเนื่องมาจากการเสียเมืองแก่พม่า ลำดับเหตุการณ์ ปีศักราช และรายละเอียดที่ผู้เรียบเรียงนำจากตำนานมาแทรกไว้ ทำให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์ก่อนรัชกาลพระเจ้าสามฝั่งแกนสับสนและคลาดเคลื่อน คุณูปการของชินกาลมาลีปกรณ์ อยู่ตรงที่ว่าพระรัตนปัญญาเถระได้รจนาขึ้นในสมัยที่เชียงใหม่ยังเป็นรัฐเอกราช และท่านผู้แต่งมีชีวิตอยู่ใกล้เหตุการณ์มากกว่า จึงทำให้เนื้อหาของวรรณกรรมศาสนาเรื่องนี้มิใช่อยู่ที่ความเป็นเลิศของการร้อยเรียงปาลีพจน์แต่เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าอย่างประเมินมิได้

[๒] ชิน (ผู้ชนะ) + กาล (ช่วงเวลา) + มาลี (ช่อดอกไม้) + ปกรณ์ (บทประพันธ์, วรรณกรรม, หนังสือ, exposition, arrangement, literary work, composition, book)

๒ สารัตถวิพากษ์

๒.๑ ความเป็นมาของเอกสาร

ชินกาลมาลีปกรณ์ ถือเป็นเพชรแห่งวรรณกรรมบาลีของล้านนาที่ได้รับการยกย่องในระดับนานาชาติทั้งในด้านคุณค่าทางภาษาและข้อมูลประวัติศาสตร์ ในตอนท้ายของคัมภีร์นี้ พระรัตนปัญญาเถระได้ระบุว่า “ข้าพเจ้ารจนาไว้เพื่อให้พระพุทธศาสนายั่งยืนนาน จบบริบูรณ์เมื่อปีชวด จุลศักราช ๘๗๘ [ค.ศ. ๑๕๑๖] ตรงกับพระศาสดาปรินิพพานแล้วได้ ๒๐๖๐ ปี[๓] ดั่งนี้แล” อย่างไรก็ตาม ท่านผู้รจนาได้เล่าเรื่องมาจนถึงจุลศักราช ๘๘๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๐๗๑ เป็นปีที่สองในรัชกาลพระเกษแก้ว จบลงด้วยทรงให้อัญเชิญพระพุทธรูปที่พระราชบิดา (พระเจ้ายอดเชียงราย) โปรดให้หล่อไว้นั้น ไปประดิษฐานที่หอปราสาทคำ ท่ามกลางวิหารหลวง นครหริภุญชัย ดังนั้น จึงถือว่าพระรัตนปัญญาเถระได้แต่งลำดับความต่อมาจนเสร็จบริบูรณ์จริงๆ ใน พ.ศ. ๒๐๗๑

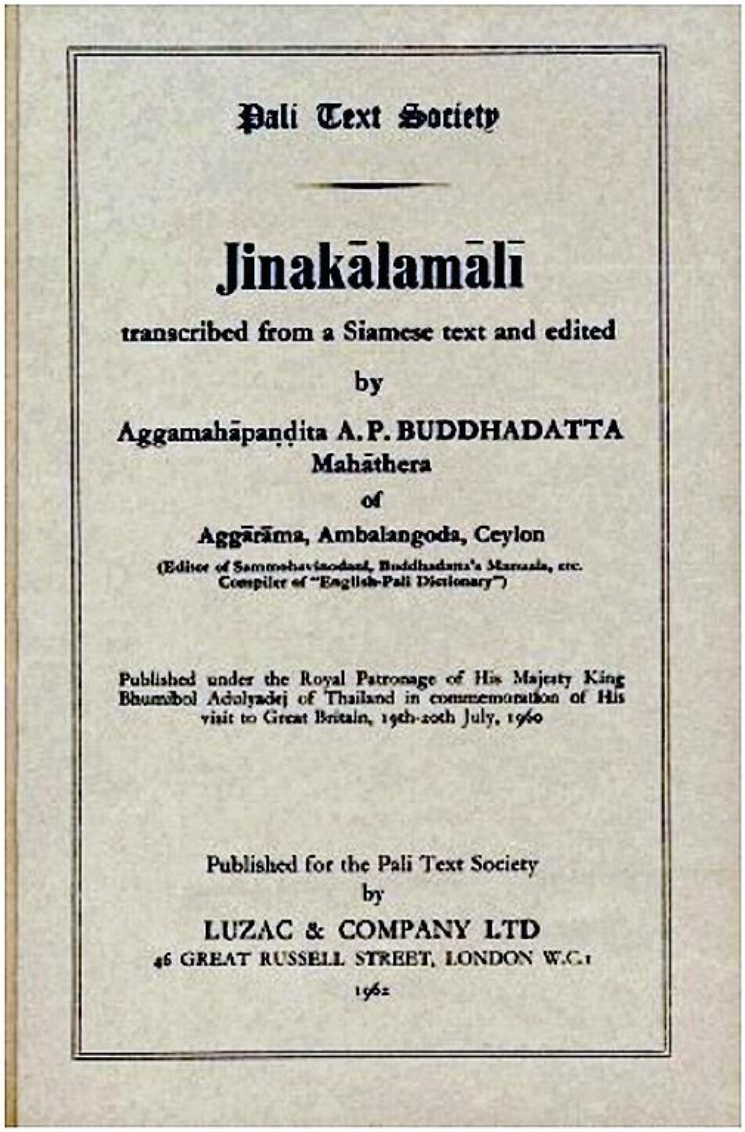
Pali Text Society

Jinakālamālī

transcribed from a Siamese text and edited

by

Aggamahāpaṇḍita A. P. BUDDHADATTA
Mahāthera

of

Aggārāma, Ambalangoda, Ceylon

(Editor of Sammohavinodanī, Buddhadatta's Manuals, etc.
Compiler of "English-Pali Dictionary")

Published under the Royal Patronage of His Majesty King Bhumibol Adulyadej of Thailand in commemoration of His visit to Great Britain, 15th-20th July, 1960

Published for the Pali Text Society
by
LUZAC & COMPANY LTD
46 GREAT RUSSELL STREET, LONDON W.C.1
1962

[๓] นับตามแบบลังกา นับอย่างไทยปัจจุบันตรงกับ ๒๐๕๙

ต้นฉบับใบลานเดิมของ ชินกาลมาลีปกรณ์ ที่ตกมาถึงปัจจุบัน น่าจะได้มาจากครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ได้โปรดให้ค้นหาคัมภีร์และหนังสือเก่าของหัวเมืองเหนือ (ทั้งล้านนาและสุโขทัย) ร้อยตำรวจโทแสง มนวิทูรกล่าวว่าต้นฉบับ “เก่าจนใบลานด้านริมๆ กรอบผุยุ่ยเป็นบางส่วน เคราะห์ดีที่ตัวหนังสือยังคงสภาพปกติดีอยู่ ทั้งคัมภีร์มีอยู่ ๕ ผูก คือ ผูก ๓ หายไป คงเหลือ ๔ ผูก” ในพุทธศักราช ๒๓๓๑ รัชกาลที่ ๑ และกรมพระราชวังบวรโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมพระสงฆเถรานุเถระ ๒๑๘ รูปและราชบัณฑิต ๓๒ คน ตรวจสอบชำระพระไตรปิฎกและเอกสารพระบาลีต่างๆ แล้วให้จำลองขึ้นลานใหม่ ในบัญชีรายชื่อเอกสารสำคัญมีกล่าวถึง ชินกาลมาลินี รวมอยู่ด้วย ๕ ผูก ๑๔ ลาน ทำให้ได้ฉบับใบลานจำลองต่อมาในปีขาล จุลศักราช ๑๑๕๖) ตรงกับพ.ศ. ๒๓๓๗ รัชกาลที่ ๑ โปรดให้ราชบัณฑิต ๕ ท่าน ได้แก่ พระยาพจนาพิมล พระวิเชียรปรีชา (แก้ว) หลวงอุดมจินดา หลวงราชาภิรมย์ และหลวงธรรมาภิมณฑ์ แปลเป็นภาษาไทย คราวนี้ได้จารบนสมุดไทยดำ ฉบับหลวง ๑๒ เล่ม เรียกชื่อว่า ชินกาลมาลินี เหมือนเดิม

ชินกาลมาลินี ได้กลายเป็นงานที่นักวิชาการบาลีสนใจเมื่อศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ ได้แปลส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์เป็นภาษาฝรั่งเศสลงพิมพ์และศึกษาเปรียบเทียบกับจามเทวีวงศ์และพงศาวดารโยนกของพระยาประชากิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค) ในวารสาร Bulletin Ecole Française d’Etrême Orient ใน ค.ศ. ๑๙๒๕ (๒๔๖๘) ครั้นถึงในค.ศ. ๑๙๖๐ สมาคมปาลีปกรณ์ (Pali Text Society, London) ได้พิมพ์ Jinakalamali ที่ท่านอัครมหาบัณฑิตพุทธทัตติแห่งลังกาได้แปลจากภาษาไทยเป็นภาษาอังกฤษ โดยได้รับพระบรมราชูปถัมภ์จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และเพื่อเป็นที่รำลึกเมื่อเสด็จเยือนอังกฤษอย่างเป็นทางการในปีนั้น มีข้อน่าสังเกตว่า ในครั้งนั้นท่านพุทธทัตติก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงชื่อจากที่เรียกกันอยู่เดิม ใน พ.ศ. ๒๔๙๙ เมื่อมีการยกฐานะกิ่งอำเภอเชียงแสนขึ้นเป็นอำเภอ นายธนิต อยู่โพธิ์ได้ขอให้ร้อยตำรวจโทแสง มนวิทูร แปลภาคภาษาบาลีของคัมภีร์นี้เป็นภาษาไทยใหม่พร้อมทั้งสืบค้นเรื่องนามสถานที่ต่างๆ ที่ถูกแปลงจากภาษาไทยเป็นภาษาบาลีและได้พิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. ๒๕๐๑ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๙ Dr. N.A. Jayawickrama (ศาสตราจารย์ชัยวิกรม) ได้รับมอบหมายจากสมาคมปาลีปกรณ์ให้แปลต้นฉบับจากภาษาบาลีเป็นภาษาอังกฤษอีกครั้งหนึ่งโดยมีร้อยตำรวจโทแสง

มนวิทูรและนายชูศักดิ์ ทิพยเกษรเป็นผู้ตรวจสอบนามสถานที่ต่างๆ สำหรับภาคภาษาไทยนั้น กรมศิลปากรได้มอบหมายให้ร้อยตำรวจโทแสง มนวิทูรแปลใหม่อีกเป็นครั้งที่สองใน พ.ศ. ๒๕๑๗ ในฉบับแปลภาษาอังกฤษครั้งที่สองและฉบับภาษาไทยหลังจากนั้นมาเรียกชื่อคัมภีร์นี้ว่า ชินกาลมาลีปกรณ์ ตามที่ปรากฏจริงในตอนจบเรื่อง

๒.๒ ใครแต่ง ชินกาลมาลีปกรณ์

นักวิชาการถกเถียงกันมาตลอดเกี่ยวกับคำถามว่าใครคือผู้รจนาคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ กันแน่ ข้อความตอนท้ายตามที่คัดมาข้างล่างนี้

> พระภิกษุผู้ชื่อว่า รัตนปัญญา เพราะมีปัญญาเพียงดังว่า รัตนะ ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากพระปนัดดาธิราชนั้น อยู่ที่กุฏีที่พระปนัดดาธิราชสร้างถวาย ขณะนั้นมีพรรษาได้ ๒๓ พรรษา กำลังอยู่ในระหว่างพรรษาได้เพิ่มเติมตกแต่งคัมภีร์ชินกาลให้เป็นคัมภีร์อันงดงาม

แสดงว่า พระรัตนปัญญาเถระได้สมัญญานามดังกล่าวเพราะเป็นผู้มีปัญญาดั่งแก้ว และเป็นพระภิกษุสำคัญรูปหนึ่งที่พระเจ้าเมืองแก้ว (พระปนัดดาธิราชของติลกราชาธิราช) ทรงอุปถัมภ์ ในปีชวด จุลศักราช ๘๓๘ (พ.ศ. ๒๐๖๐) โปรดให้สร้างมณฑปและบูรณะบริเวณวัดป่าแดงมหาวิหารครั้งใหญ่ รวมทั้งสร้างกุฏีถวายแก่พระภิกษุ ซึ่งพระรัตนปัญญาเถระได้อยู่และแต่งจนสำเร็จ

เนื่องจากก่อนหน้านั้นในจุลศักราช ๘๗๒ (พ.ศ. ๒๐๕๔) โปรดให้ชุมนุมพระภิกษุผูกสีมาหินวัดมหาโพธาราม ในบัญชีรายนามพระภิกษุมีพระรัตนปัญญาจากเมืองพะเยา และพระรัตนปัญญาจากเขลางคนครรวมอยู่ด้วย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า พระรัตนปัญญารูปใดรูปหนึ่งในสองรูปนี้เป็นผู้รจนา **ชินกาลมาลีปกรณ์** หาใช่พระรัตนปัญญาที่เชียงใหม่ไม่ อย่างไรก็ตาม ยอช เซเดส์ เชื่อว่า พระภิกษุรูปนี้พำนักอยู่ที่พระวัดป่าแดงมหาวิหารและแต่งคัมภีร์ดังกล่าว ร้อยตำรวจโทแสง มนวิทูรเห็นไปในทางเดียวกัน

ดร. ฮันส์ เพ็นธ์ ได้หยิบยกปัญหาเรื่องนี้มาอภิปรายอีกเมื่อพ.ศ. ๒๕๓๘[๔] โดยกล่าวว่า ถ้าดูตามข้อมูลที่พระรัตนปัญญาเขียนถึงตัวท่านเองก็พอสรุปได้ว่าท่านเกิดในปี ๑๔๗๓/๒๐๑๗ (นับแบบลังกาวงศ์) บวชราวปี ๑๔๙๓/๒๐๓๗ แต่ง **ชินกาลมาลีปกรณ์** จบบริบูรณ์เมื่อปี ๑๕๑๖/๒๐๖๐–๑๕๑๗/๒๐๖๑ ขณะมีพรรษาได้ ๒๓ พรรษา แต่หลังจากนั้นได้แต่งเพิ่มเติมคัมภีร์ดังกล่าวไปจนถึงปี ๑๕๒๗/๒๐๗๑ ขณะอายุล่วงถึง ๕๔ ปี ดร. เพ็นธ์ได้เสนอว่า พระรัตนปัญญาอาจเป็นชาวพะเยา เพราะมีจารึกหลักหนึ่งยืนยันในเรื่องนี้ จารึกดังกล่าวคือ ศิลาจารึกวัดวิสุทธาราม ใกล้เมืองพะเยา วัดนี้ยังมีร่องรอยให้เห็นในบริเวณโรงเรียนบ้านห้วยปง ตำบลแม่ปืน ห่างจากอำเภอเมืองพะเยาไปทางเหนือราว ๑๒ กิโลเมตร ทางฝั่งตะวันตกของถนนที่มุ่งไปเชียงใหม่ จารึกดังกล่าวมีความว่า

๑.	สกกราชได ๘๖๘ ตวไนปีขานไทวาปีรวายญีเดิน *ศักราชได้ ๘๖๘ ตัว ในปีขาล ไทยว่าปีรวายญี่ เดือน*
๒.	จยงแรม ๙ คำ วนัรวงเปลาเมงวนัอาทิดไดริกษช *เจียง แรม ๙ ค่ำ วันรวงเปล้า เม็งวันอาทิตย์ ได้ฤกษ์ชื่อ*
๓.	สมมะนะพรามแลสมเดจมะหาสวามีสรีวิมะละ *สมณะพราหมณ์แล สมเด็จมหาสวามีศรีวิมล*
๔.	โพธิญาณะเจาตนเปนอธิะปะติะในปาแดงหลวง *โพธิญาณเจ้า ตนเป็นอธิบดี ในป่าแดงหลวง*
๕.	[หี]มะหาเถรชยบานรดะนะปนัญาขอนุญาดีแหงมะ *หื้อมหาเถรชยบาลรัตนปัญญาขออนุญาตแห่งม*
๖.	หาธำราชาธิราชะเพิอจกัหีฝงัจาริกในวดัวิสุธ]อา] *หาธรรมราชาธิราช เพื่อจักหื้อฝังจารึกในวัดวิสุทธา*

[๔] HansPenth, “Which Ratanapafifia Composed The Jinakalamali?” **Journal of The Siam Society**, vol. 83, Parts 1&2 (1995): 215–220

๗.	รามในเมิงพฺยาวหีถาวะระในพุธะสาดสะหนา ๕๐๐๐ ปี *ราม ในเมิงพะเยา หื้อถาวรในพุทธศาสนา ๕๐๐๐ ปี*

ข้อความข้างต้นเล่าเรื่องการฝังจารึกซึ่งเกี่ยวกับการกัลปนาสิ่งของและข้าวัดแก่วัดวิสุทธาราม (ในจารึกเขียนว่า วิสุธอาราม) ในปี ๑๕๐๖/๒๐๕๐ ซึ่ง “สมเด็จมหาสวามีศรีวิมลโพธิญาณเจ้า ตนเป็นอธิบดีในป่าแดงหลวงหื้อมหาเถรชยบาลรัตนปัญญาขออนุญาตแห่งมหาธรรมราชาธิราช เพื่อจักหื้อฝังจารึกในวัดวิสุทธาราม ในเมิงพฺยาว หื้อถาวรในพุทธศาสนา ๕๐๐๐ ปี” ดร. ฮันส์ เพ็นธ์เสนอว่ามหาเถรชยบาลรัตนปัญญา อาจเป็นพระภิกษุผู้แต่ง **ชินกาลมาลีปกรณ์** เพราะอยู่ในสายวัดป่าแดง อย่างไรก็ตาม ดร. ฮันส์ เพ็นธ์ลืมข้อเท็จจริงที่ว่า การฝังจารึกกัลปนาที่วัดสุทธารามเกิดขึ้นในปี ๑๕๐๖/๒๐๕๐ ก่อนแต่ง **ชินกาลมาลีปกรณ์** ถึง ๑๐ ปี หมายความว่า ท่านผู้แต่งมีอายุประมาณ ๓๓ ปี จะมีความเชี่ยวชาญในการแต่งคัมภีร์ที่ใช้ภาษาอย่างลึกซึ้งแล้วหรือไม่ ประการที่สอง จารึกยังระบุฐานะของชยบาลรัตนปัญญาว่าเป็น “มหาเถระ” ซึ่งถ้าถืออย่างเคร่งครัดคือมีอายุพรรษาเกินกว่า ๒๐ ปี ในขณะที่พระรัตนปัญญาผู้รจนา **ชินกาลมาลีปกรณ์** ในปีที่ฝังจารึกควรมีพรรษาเพียง ๑๓ ปี และประการสุดท้าย ฉายาหรือแม้กระทั่งสมัญญานามของพระภิกษุก็อาจซ้ำกันได้ เช่น พระอุปัชฌาจารย์มีนามว่า สุเมธังกร ลูกศิษย์ก็ใช้ฉายาเดียวกันว่า สุเมธังกร[๕] เพราะฉะนั้น ประวัติพระรัตนปัญญาจึงคลุมเครือ ร้อยตำรวจโทแสง มนวิทูรได้เล่าเรื่องตำนานเกี่ยวกับพระภิกษุรูปนี้ว่า

> มีผู้ยืนยันว่า ท่านเป็นชาวเมืองเชียงรายและเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระยามังราย บวชอยู่ที่วัดพระแก้วเชียงราย ต่อมาท่านไปอยู่เมืองเชียงใหม่และอยู่ที่วัดสีหลารามคือที่เรียกว่าวัดเจ็ดยอดเดี๋ยวนี้

ไม่ว่าพระรัตนปัญญาเถระจะเป็นพระภิกษุจากเมืองใดก็ตาม ท่านเป็นสัญลักษณ์ของความรุ่งเรืองของศาสนาพุทธลัทธิลังกาวงศ์ สำนักวัดป่าแดงและความเจริญของวรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา การร้อยคำดังพวงดอกไม้สดุดีกาลของพระผู้ชนะมาร “จนจบสมบูรณ์” ทั้งที่ไปจบจริงๆ ในอีก ๑๐–๑๑ ปีต่อมา ต้องการคำอธิบาย ปีที่ระบุว่าแต่งจบบริบูรณ์นั้นคือปีที่บูรณปฏิสังขรณ์วัดป่าแดง

[๕] ดู วินัย พงศ์ศรีเพียร, “จารึกพระพุทธยุคลบาท เมืองชัยนาถ” ในเล่มเดียวกันนี้

มหาวิหารครั้งใหญ่ มีการก่อพระมหามณฑปอีก เนื่องจากพระมหาสามีฝ่ายลัทธิสีหลสิ้นไปแล้ว จึงมีพระราชดำริให้เชิญพระสัทธัมมสัณฐิรมหาเถระ เจ้าอาวาสวัดมหาโพธารามมาอยู่วัดป่าแดงมหาวิหารเป็นมหาสามีฝ่ายสีหลแทน ผู้วิจัยเข้าใจว่าพระรัตนปัญญาคงจะได้มาอยู่ที่วัดป่าแดงมหาวิหารและรจนา **ชินกาลมาลีปกรณ์** เพื่อรำลึกถึงโอกาสนี้

๒.๒ โครงสร้างและเนื้อหา

คัมภีร์ **ชินกาลมาลีปกรณ์** เป็นวรรณกรรมบาลีที่ได้รับอิทธิพลของคัมภีร์ **มหาวงศ์** ของพระมหานามะ ซึ่งต้องการเล่าเรื่องพัฒนาการของพระพุทธศาสนาที่จะดำรงอยู่ ๕๐๐๐ ปี เนื้อหาแบ่งออกเป็น ๖ ตอนคือ

๒.๒.๑ **ฉัพพิธนิทาน** เล่าพุทธประวัติตอนตั้งมโนปณิธานและการจักไปสู่ปรินิพพานของพระโพธิสัตว์ ๒๔ พระองค์ก่อนถึงพระพุทธโคดม รวมทั้งกล่าวถึงพระบรมสารีริกธาตุด้วย

๒.๒.๒ **สังคีติกาล** เล่าเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎกสามครั้งแรกอย่างสังเขป

๒.๒.๓ **ลังกาสาสนปวตฺติ** เล่าเรื่องพุทธศาสนาในลังกาตั้งแต่การมาเข้ามาของพระพุทธศาสนาจนถึงการได้พระเขี้ยวแก้ว (พระทันตธาตุ) เมื่อราว ๒๕๖ ปีก่อนค.ศ.

๒.๒.๔ **หริภุญชยัปปวัตติ** เริ่มเรื่องจากนางจามเทวีสร้างเมืองหริภุญชัยและการผนวกหริภุญชัยของพรญามังรายในปี ๑๒๙๒/๑๘๓๖

๒.๒.๕ **ประวัติศาสตร์ล้านนา** ว่าด้วยกำเนิดของวงศ์ลาว (ลวจังกราช) และกษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลพรญามังรายผู้ทรงเป็นใหญ่เพียงพระองค์เดียวแห่งโยนรัฐและหริภุญชัย ตลอดจนการสร้างเมืองเชียงใหม่ ส่วนนี้ยังกล่าวถึงบทบาทของเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา และการแผ่เข้ามาของลัทธิลังกาวงศ์ในดินแดนไทยและเพื่อนบ้าน

๒ ๒.๖ **สีหลสาสนาคมน** แล **สีหลสาสนโชตนครกถา** เล่าเรื่องการเข้ามาของคำสอนและการตั้งลัทธิลังกาวงศ์

เมื่อพิจารณาโครงสร้างงานนิพนธ์นี้แล้ว จะเห็นสามตอนแรกของคัมภีร์ **ชินกาลมาลีปกรณ์** เป็นเรื่องพระพุทธศาสนานอกดินแดนไทย สามตอนต่อมาเป็นการเล่าเรื่องพระพุทธศาสนาของล้านนา เริ่มตั้งแต่วาสุเทพฤาษีสร้างเมืองหริภุญชัยตรงริมแม่น้ำปิง แต่เมืองนั้นล่มไปเพราะผู้ปกครองไม่อยู่ในธรรม จึงได้ให้ไปเชิญนางจามเทวมาครองเมือง ราชวงศ์จามเทวีสืบต่อมาได้ ๓๑ พระองค์ จากนั้นเล่าตำนานพระอทิจจราชและการสร้างพระธาตุหริภุญชัย หลังอทิจจราชแล้วมีกษัตริย์ปกครองต่อมาอีก ๑๙ รัชกาล ถึงพรญาญีบาองค์สุดท้ายก็เสียเมืองแก่พรญามังราย รวมกษัตริย์ที่ปกครองหริภุญชัยสืบต่อกันมา ๕๐ พระองค์ ผู้แต่ง **ชินกาล-มาลีปกรณ์** ได้ให้ความสำคัญมากแก่เรื่องราวของราชวงศ์มังราย มีการเล่าตำนานลวจังคราช ปฐมกษัตริย์แห่งโยนรัฐ ผู้ทรงครองราชย์อยู่ที่เมืองยางคปุระ มีกษัตริย์สืบต่อกันมา ๒๓ พระองค์ องค์สุดท้ายคือพรญามังราย ซึ่งทรงสร้างเมืองเชียงรายขึ้นในจุลศักราช ๖๒๔ หรือพ.ศ. ๑๘๐๕ (นับอย่างปัจจุบัน) หลังจากนั้นได้พรรณนาเรื่องกษัตริย์ในราชวงศ์มังรายตามที่มีบทบาททำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นลำดับมา โดยเน้นเรื่องการเข้ามาและความรุ่งเรืองของพุทธศาสนานิกายสีหล พระรัตนปัญญาได้จบลงด้วยเรื่องการบูรณะและสร้างมณฑปวัดป่าแดงหลวงในรัชกาลพระเมืองแก้ว

๒.๓ ในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนา

แม้ **ชินกาลมาลีปกรณ์** เป็นงานที่กล่าวถึงเรื่องพระพุทธศาสนาในลักษณะที่เป็นประวัติศาสตร์สากลของฝ่ายสงฆ์ และในแง่หลักการแล้วพระพุทธองค์ตรัสห้ามมิให้พูดถึงเรื่องทางความสำเร็จทางโลกย์ ซึ่งไม่เอื้อต่อการที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ยกเว้นในกรณีที่การกล่าวถึงเรื่องทางโลกย์จะสอนให้ผู้ฟังเข้าใจความไม่เที่ยงแท้และกฎแห่งกรรม แต่เนื่องจากราชอาณาจักรและพุทธจักรต้องพึ่งพิงกัน จึงอนุโลมให้แทรกเรื่องฝ่ายอาณาจักรเข้ามาได้ ตราบเท่าที่เหตุการณ์ที่ยกมาเล่าสามารถให้อุธาหรณ์เรื่องกฎแห่งกรรมและช่วยพัฒนาจิตใจให้ดีขึ้น ดังนั้น เรื่องเกี่ยวกับการบำเพ็ญบุญและทำนุกบำรุงพระศาสนาของกษัตริย์จึงมีความสำคัญเหนือกว่าความสำเร็จในการรณรงค์สงคราม อย่างไรก็ตาม เรื่องราวของฝ่ายอาณาจักร (หรือราชวงศ์) ก็ยังทำให้ มีความสำคัญในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์ ด้วยเหตุผลที่ว่างานนี้แต่งขึ้นในสมัยที่ล้านนายังเป็นเอกราช และให้ข้อมูลแตกต่างไปจาก

ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ซึ่งเรียบเรียงขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์หรืออีกราว ๓ ทศวรรษให้หลัง สำหรับนักประวัติศาสตร์แล้วมีประเด็นที่ควรหยิบยกมาอภิปรายหลายประเด็นดังนี้

๒.๓.๑ เรื่องราวพุทธศาสนาในล้านนา

ในขณะที่คัมภีร์ **มหาวงศ์** เล่าถึงการที่ลังกาทวีป (เกาะลังกา) เป็นดินแดนที่รับช่วงการเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทหลังจากพุทธศาสนาเสื่อมแล้วในอินเดีย พระรัตนปัญญาเถระได้แต่ง **ชินกาลมาลีปกรณ์** เพื่อแสดงนัยว่าพระธรรมคัมภีร์ พระมหาเมธังกร และพระภิกษุอื่นอีกรวม ๒๕ รูป ซึ่งต่อมาได้ก่อตั้งสำนักวัดป่าแดงมหาวิหารขึ้นที่เชียงใหม่ในจุลศักราช ๗๙๒ ตรงกับปี ๑๔๓๐/๑๙๗๔ ได้นำลัทธิลังกาวงศ์เข้ามายังดินแดนไทยอย่างถูกต้อง ทั้งนี้เพราะ “เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ได้เสด็จไปลังกาทวีปถึง ๓ ครั้ง โดยจะให้ศาสนาของพระองค์ตั้งมั่นในลังกาทวีป พวกเราควรจะไปลังกาทวีป นำเอาหลักการแห่งศาสนามาปลูกฝังในประเทศของเรา”

ในการบันทึกประวัติศาสตร์การเข้ามาของลัทธิลังกาวงศ์ พระรัตนปัญญาเถระได้ฉายภาพลักษณ์ที่งดงามของสำนักวัดป่าแดงมหาวิหาร แต่ตำนานมูลศาสนาฝ่ายวัดสวนดอก ลัทธิรามัญวงศ์ กลับเขียนถึงพระธรรมคัมภีร์และคณะในฐานะกลุ่มพระภิกษุที่ทำให้เกิดสังฆเภทในสถาบันสงฆ์เชียงใหม่ เพราะกล่าวหาว่าพระภิกษุรามัญวงศ์ที่สืบทอดมาจากพระอุทุมพรเถระ พระสามีสังฆราชแห่งเมืองพัน (เมาะตะมะ) และศิษย์ของท่านคือพระสุมนเถระเจ้าอาวาสวัดป่ามะม่วง สุโขทัย ผู้ที่พระเจ้ากิลนามหาราชเชียงใหม่ เชิญให้ไปสถาปนาลัทธิรามัญวงศ์ในล้านนาไม่ได้บวชมาอย่างถูกต้อง ทั้งยังไม่เคร่งครัดในพระวินัยและสวดปาติโมกข์ผิดสำเนียงบาลี เรื่องจริงมีอยู่ว่า ตำนานมูลศาสนาของฝ่ายวัดสวนดอกและฝ่ายวัดป่าแดงมีอยู่หลายฉบับและเขียนใส่ความฝ่ายตรงข้าม ดังนั้น **ชินกาลมาลีปกรณ์** ซึ่งเป็นมูลศาสนาฝ่ายวัดป่าแดงจึงมีนัยแฝงมากไปกว่าการเป็นงานเขียนทางศาสนาเท่านั้น

เมื่อครั้งที่พระเจ้าสามฝั่งแกนยังครองราชย์อยู่ทรงให้ความอุปถัมภ์แก่พระสงฆ์ฝ่ายวัดสวนดอก (วัดบุปผาราม) และทรงไม่เห็นด้วยกับการแสดงออกของพระภิกษุคณะที่ไปบวชใหม่ที่ลังกา เมื่อเจ้าลก (ติลกราชาธิราช) ทรงเป็นกบฏถอดพระราชบิดาจากราชบัลลังก์นั้นทรงขาดสิทธิธรรมโดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม ทรงหัน

ไปอุปถัมภ์พระภิกษุสำนักวัดป่าแดง ซึ่งพร้อมที่จะให้ความสนับสนุนจากกษัตริย์พระองค์ใหม่ เพราะพุทธจักรต้องพึ่งราชสำนัก ด้วยเหตุนี้ พระรัตนปัญญาเถระผู้รจนา **ชินกาลมาลีปกรณ์** จึงกล่าวถึงพระเจ้าสามฝั่งแกนอย่างเสียๆ หายๆ ในข้อความที่ว่า

> เจ้าดิสกุมาร[๖] นั้น มีศรัทธาในพระศาสนาน้อยนัก ทรงเลื่อมใสแต่สิ่งภายนอกศาสนา ไม่คบหาสัตบุรุษ บวงสรวงแต่ภูติผีปีศาจ สวน ต้นไม้ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ภูเขาแลป่า พระองค์เซ่นไหว้บวงสรวงด้วยโค กระบือ เป็นต้น ประชาชนอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์มีชื่อเสียงว่าเป็นยักขทาสในที่นั้นทั่วๆ ไป พระองค์โปรดให้สร้างมหาวิหารที่ตำบลฝั่งแกน อันเป็นที่ประสูติของพระองค์ ปรากฏชื่อว่า วัดมุงเมือง[๗]

การแสดงอคติอย่างรุนแรงต่อพระเจ้าสามฝั่งแกนเป็นภาพที่ช่วยส่งเสริมให้ติลกราชาธิราชโดดเด่นขึ้น พระรัตนปัญญาเลี่ยงที่จะกล่าวถึงการที่พระเจ้าติลกราชาธิราช แต่กลับกล่าวว่า หลังจากทรงครองราชย์นาน ๔๑ ปี พระเจ้าดิสกุมาร “จึงมอบราชสมบัติให้แก่พระยุพราชสิริธรรมจักรพรรดิ์พระราชบุตรของพระองค์อยู่มาได้อีก ๔ ปีก็สวรรคต” ในบรรดากษัตริย์ราชวงศ์มังราย พระรัตนปัญญากล่าวสรรเสริญติลกราชาธิราชอย่างสูงส่งด้วยพระนามว่า พระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิ์ติลกราชาธิราช เพราะตรงกับ “กาลมาแห่งศาสนาสีหล” และ “มีพระปัญญารู้ประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน” ทรงรับพระเมธังกร (ผู้นำของสำนักวัดป่าแดง) เป็นพระอาจารย์ เพียง ๕ เดือนหลังการครองราชย์ ติลกราชาธิราช ทรงอุปถัมภ์การอุปสมบทของพระภิกษุใหม่ในลัทธิลังกาวงศ์ ๕๐๐ รูป อีก ๔ ปีต่อมาในจุลศักราช ๘๐๙ ตรงกับปี ๑๔๔๗/๑๙๙๑ ทรงตั้งพระเมธังกรเป็นพระอดุลศักดยาธิกรณมหาสามีในโอกาสฉลองการหุ้มทองพระธาตุเจดีย์หลวง แล้วทรงพระผนวชโดยมีพระอดุลฯ เป็นพระอุปัชฌาจารย์ เนื่องจากทรงหันไปอุปถัมภ์สำนักวัดป่าแดงและการที่ไม่พบจารึกกัลปนาของวัดในเชียงใหม่ก่อนรัชกาลพระองค์ ติลกราชาธิราชอาจมีพระราชดำรัสสั่งให้ถอนสีมาและยกเลิกกัลปนาของวัดในลัทธิรามัญวงศ์เสีย

---

[๖] ดิสกุมาร แปลว่า เจ้าสามผู้เป็นเด็ก เพราะเสด็จขึ้นครองราชย์ขณะที่มีพระชนม์เพียง ๑๓ ปี

[๗] หรือ วัดเพิง ใน **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่**

(ตามข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ดร. ประเสริฐ ณ นคร) มีข้อน่าสังเกตว่า ได้มีการกล่าวถึงการทำสังคายนาพระไตรปิฎก ในรัชกาลนี้ ณ วัดโพธารามในปี ๑๔๘๓/๒๐๒๓ แต่พระรัตนปัญญากลับไม่ได้กล่าวถึงเหตุการณ์นี้เลยทั้งที่ควรเป็นเหตุการณ์ที่จะส่งเสริมพระบารมีของติลกราชาธิราชเป็นอันมาก หากแต่ไปกล่าวถึงย้อนหลังเพียงผ่านๆ ในรัชกาลพระปนัดดาธิราช การที่ติลกราชาธิราชทรงให้ชำระพระไตรปิฎกในตอนปลายรัชกาลอาจเป็นพระราโชบายสร้างความประนีประนอมระหว่างพระภิกษุสายวัดสวนดอกและวัดป่าแดง ดังนั้นพระรัตนปัญญาจึงไม่ได้ให้ความสำคัญอย่างที่ควรเป็น

๒.๓.๒ เรื่องพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์

ถึงแม้ในแง่หลักการแล้ว พระพุทธเจ้าทรงสั่งห้ามสร้างรูปเคารพบูชาพระองค์ และทรงสั่งสอนว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” แต่ในสมัยหลังการสร้างพระพุทธรูปได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพุทธปฏิมากรรม พระรัตนปัญญาเถระได้รวมเรื่องราวพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ไว้ใน ชินกาลมาลีปกรณ์ ถึง ๔ องค์

๑	พระสีหลปฏิมา	สร้างเมื่อพ.ศ. ๗๐๐ ในลังกา โรจราชนำมาจากสิริธรรมนครมาประดิษฐานที่ศรีสัชนาลัย ต่อมาได้มหาธรรมราชาลือไทเชิญไปประดิษฐานที่ชัยนาท (สองแคว) หลังจากนั้นวัตติเดชอำมาตย์ เจ้าเมืองสุพรรณภูมิเชิญไปประดิษฐานที่อโยธยา ภายหลังถูกนำมาที่กำแพงเพชร แล้วพรหมราชาอุปราชเมืองเชียงรายเชิญมาประดิษฐานที่วัดเจดีย์หลวงเชียงใหม่ก่อน แต่กลับพระทัยนำไปประดิษฐานที่วิหารหลวง (วัดพระสิงห์) เชียงราย โปรดให้ทำจำลองอีกองค์หนึ่งด้วย จนท้ายสุดพระเจ้าแสนเมืองมาครั้งรบชนะพระเจ้าพรหม ได้เชิญพระสีหลปฏิมามาประดิษฐานที่คูหาเจดีย์หลวง เชียงใหม่
๒	พระแก้วอมรกต	ตำนานว่า พระองค์นี้พระนาคเสน ศิษย์พระธรรมรักขิต วัดอโสการาม เมืองปาตลีบุตรสร้างเมื่อพ.ศ. ๕๐๐ จากแก้วอมรกต เหตุที่สร้างด้วยแก้วไม่สร้าง

		ด้วยเงินหรือทองเพราะอาจเป็นอันตรายจากคนโลภได้ พระแก้วอมรกตได้ไปประดิษฐานอยู่ก่อนหลายแห่ง จนพระเจ้าพรหมยกกองทัพไปเชิญมาจากกำแพงเพชร นำไปประดิษฐานที่เชียงราย เมื่อครั้งพระเจ้าแสนเมืองมาได้พระสีหลปฏิมาหาได้พบพระแก้วอมรกตไม่ เพราะเมื่อเกิดกลียุค คนเอาปูนขาวพอกเสีย จนเมื่อติลกราชาธิราชขึ้นครองราชย์ พระแก้วอมรกตจึงปรากฏขึ้นมา จึงโปรดให้เชิญมาจากเชียงราย แต่พระแก้วอมรกตแสดงปาฏิหาริย์ไม่มีใครเคลื่อนย้ายได้ นอกจากไปนครเขลางค์ ในปี ๑๔๓๘/๒๐๒๒ ติลกราชาธิราชจึงโปรดให้ก่อเสริมราชกูฏ (พระเจดีย์หลวง) เชียงใหม่แล้วเชิญ “พระรัตนปฏิมา ซึ่งมีฤทธิ์เดชหาประมาณมิได้” จากเขลางคนคร (ลำปาง) มาประดิษฐานไว้ ณ ที่นั้น
๓	พระพุทธสิขี	สร้างจากหินดำใกล้เมืองอโยธยา เคยเป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ พระเจ้าแผ่นดินรามัญประเทศเป็นผู้สร้างมีทั้งหมด ๕ องค์ พระนางจามเทวีทรงนำพระพุทธรูปองค์ที่อยู่ละโว้มายังหริภุญชัย ภายหลังได้พระราชทานแก่เจ้าอนันตยศพระโอรสที่ครองเมืองเขลางคนคร ในปีกุน จุลศักราช ๘๓๗ ตรงกับปี ๑๕๑๕/๒๐๕๙ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (๒๐๓๗–๒๐๗๒) แห่งอโยธยาเสด็จยกกองทัพมายึดเมืองเขลางคนครได้ โปรดให้นำพระพุทธรูปนี้กลับไปอโยธยาด้วย
๔	พระแก่นจันทน์	ตำนานเล่าว่าพระเจ้าปัสเสนทิโกศลเมืองสาวัตถีได้ทรงสร้างพระพุทธรูปแก่นจันทน์ ๗ ปีก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ในพ.ศ. ๑๙๔๐ นายโมลีชาวพยาวได้นำมาบูชาที่วัดปทุมาราม ครั้นถึงจุลศักราช ๘๑๘

		ตรงกับปี ๑๔๕๖ พ.ศ. ๒๐๐๐ เจ้าเมืองพยาว “ยุทธสัณฐิระ” (ยุธิษเฐียร) อัญเชิญพระพุทธรูปแก่นจันทน์มาประดิษฐานที่วัดวิชัยวิหาร[๘] พระมหาเถรธรรมเสนาบดี ได้อัญเชิญพระพุทธรูปแก่นจันทน์ได้มาสู่เมืองเชียงใหม่ครั้งแรก เมื่อปีจอ จุลศักราช ๘๔๐ ตรงกับปี ๑๔๗๘/๒๐๒๒ ในรัชกาลติลกราชาธิราช โดยประดิษฐานอยู่ที่วัดอโสการาม[๙] นอกกำแพงเมืองด้านตะวันออกนครเชียงใหม่ เป็นเวลา ๑๕ ปี หลังจากนั้น อำมาตย์ผู้ใหญ่ชื่อ บาเทพ ได้นำกลับไปประดิษฐานที่วัดวิชัยวิหาร เมืองพยาว ตามเดิมเป็นเวลา ๒๘ ปี ก่อนที่พระเมืองแก้วโปรดให้อัญเชิญพระแก่นจันทน์มาประดิษฐานที่วัดบุพพาราม (บูรพาราม) ในปี ๑๕๒๑/๒๐๖๕ ถือเป็นการสู่เชียงใหม่ครั้งที่สอง

ประวัติเกี่ยวกับพระพุทธรูปทั้ง ๔ องค์นี้ เป็นเรื่องตำนานที่แต่งขึ้นเพื่อให้ฟังดูศักดิ์สิทธิ์ แต่ก็มีนัยสำคัญในหลายประการ เช่น พระพุทธรูปทั้งหมดมาสู่เชียงใหม่ในรัชกาลติลกราชาธิราชเพื่อให้สิทธิธรรมแก่พระองค์ในฐานะเอกอัครศาสนูปถัมภก เรื่องพระสีหลปฏิมา (พระพุทธสิหิงค์) น่าสนใจที่สุดในเชิงสัญลักษณ์ในการเล่าเรื่องการแผ่เข้ามาของพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ครั้งแรก เพราะกล่าวถึงการที่โรจราชกษัตริย์สุโขทัยซึ่งอยู่ใน “สยามประเทศ” ได้พระพุทธสิหิงค์ที่สร้างในลังกาผ่านเมืองสิริธรรมนคร (นครศรีธรรมราช) ในคำประกาศสถาปนาพระสังฆปรินายกและพระมหาเถระ ๑๐๐ รูปแห่งราชอาณาจักรเชียงใหม่ในปี ๑๕๘๐/๒๐๖๒ (รัชกาลพระเมืองแก้ว) มีความตอนหนึ่งว่า

> พระมหาเถรผู้เป็นจอมสงฆ์องค์เอก อันพระมหากษัตริย์นั้นทรงบูชาด้วยทานมีค่ามาก โดยถวายมหามณฑป ดั่งว่าทิพยพิมานซึ่งเป็นที่สถิตขององค์

[๘] วัดป่าแดงหลวงดอนชัย อำเภอเมือง พะเยา
[๙] ปัจจุบันคือวัดศรีภูมิ

อินทร์ ด้วยน้ำพระทัยอันบริสุทธิ์ผ่องใสร่าเริง พระมหาเถระผู้ซึ่งแม้กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ ถวายทานอันจัดเข้าในบุญกุศลที่คนอื่นๆ หามีไม่ เพื่อจะยังศาสนาของพระพุทธ **ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า รามราช ทรงนำมาแต่ลังกาทวีปนั้น**ให้รุ่งเรือง

รามราชในที่นี้หมายถึง พ่อขุนรามคำแหง ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ผู้ทรงเผดียงพระมหาสังฆราชและ “ปู่ครู” (พระมหาเถระ) ผู้หลวกจากนครศรีธรรมราชมายังสุโขทัย ความทรงจำที่ปรากฏในคำประกาศยอมรับว่า เมืองเชียงใหม่รับพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จากสุโขทัย ดังนั้น พระพุทธสิหิงค์จึงเป็นสัญลักษณ์ของเส้นทางพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ที่เข้าสู่ดินแดนภาคเหนือซึ่งมักเรียกกันว่า “กาเก่า” (ลังกาเก่า) ก่อนที่พระธรรมคัมภีร์และพระเมธังกรจะเป็นผู้นำเอาลัทธิลังกาวงศ์เข้ามาอีกครั้งหนึ่ง หรือพวก “กาใหม่” (ลังกาใหม่) โดยเป็นผู้ไปสืบพระศาสนาโดยตรงที่ลังกา

เรื่องความเป็นมาของพระแก้วอมรกต (มักเรียกผิดเป็น พระแก้วมรกต) และการเข้ามาประดิษฐานที่วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ ถือว่า เป็นตัวอย่างของงานเขียนที่มีบทบาทสร้างสิทธิธรรมแก่พระเจ้าติลกราชาธิราช เพราะการปรากฏของพระแก้วอมรกตในรัชกาลของพระองค์เป็นเรื่องปาฏิหาริย์มหัศจรรย์ที่จะเกิดแก่พระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เท่านั้น เรื่องพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่มาสู่เชียงใหม่ที่พระรัตนปัญญาเถระยกมาเล่าเพียงสังเขปมีเค้าเรื่องเหมือนกันอยู่ประการหนึ่ง คือ แต่ละองค์ได้สัญจรไปในประเทศต่างๆ แต่สุดท้ายแล้วต่างมาประดิษฐานที่เชียงใหม่และในล้านนา เพราะฉะนั้นจึงมีนัยว่า ล้านนาได้รับเลือกให้เป็นศูนย์กลางแห่งพระพุทธศาสนาต่อจากลังกา

การแต่งตำนานพระพุทธปฏิมาเป็นภาษาบาลี แสดงถึงความรุ่งเรืองของวรรณกรรมพุทธศาสนาในล้านนา ตำนานพระพุทธสิหิงค์ (หรือ **สิหิงคนิทาน** ผู้แต่งคือ พระโพธิรังสี) พระแก้วอมรกต (**รัตนพิมพวงศ์** ผู้แต่งคือ พระพรหมราชปัญญา)[๑๐] พระสิขี (**สิขีพุทธปฏิมา**) และพระพุทธรูปแก่นจันทน์ (**วรจันทนสาร**) แสดงให้เห็นความเชี่ยวชาญด้านภาษาบาลีของผู้แต่ง หลายท่านแต่งมากกว่าหนึ่งเรื่อง เช่น พระโพธิรังสีนอกจากแต่ง **สิหิงคนิทาน** แล้ว ยังแต่ง **จามเทวีวงศ์** ด้วย

[๑๐] ตำนานพระแก้วอมรกตยังมีเล่าไว้ใน “อมรกตพุทธรูปนิทาน” ซึ่งพระอริยวงศ์ ภิกษุพม่าเป็นผู้แต่ง ดู Saddhatissa, op.cit.,: 213

พระรัตนปัญญาเถระผู้รจนา **ชินกาลมาลีปกรณ์** แต่ง **วัชรสารัตถสังฆหะ** ไว้อีกเรื่องหนึ่งหลังแต่งเรื่องแรกเสร็จเพียง ๑๘ เดือน ความสามารถของพระภิกษุฝ่ายวัดป่าแดงหลวงในด้านวรรณกรรมบาลีปรากฏอยู่ในงานชั้นเยี่ยมหลายเรื่อง เช่น **มาลัยเถรสุตต** ซึ่งผู้แต่งนิรนามได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมชาดกหลายเรื่อง กล่าวคือ **โลหกุมภีชาดก สังกิจจชาดก มหานารทกัสปปชาดก** และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง **นีมิชาดก** คัมภีร์ **มาลัยเถรสุตต** ดั้งเดิมอาจแต่งในลังกา สำนวนที่แต่งที่ล้านนาเป็นสำนวนแต่งใหม่ แต่เป็นพระสูตตที่มีอิทธิพลต่อสังคมสยามมากเพราะได้มีการแต่งเป็นบทสวดภาษาไทยในปี ๑๗๓๖/๒๒๗๙ (ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์)

ในบรรดาวรรณกรรมบาลียุครุ่งเรืองของล้านนาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ หรือกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ คือ **เวสสันตรทีปนี** ซึ่งพระสิริมังคลาจารย์แต่งในปี ๑๕๑๗/๒๐๖๑ พระมหาเถระผู้นี้ยังได้รจนา **จักรวาฬทีปนี** ซึ่งแบ่งเป็น ๖ ตอนในปี ๑๕๒๐/๒๐๖๔ ในรัชกาลพระเมืองแก้ว (พระปนัดดาธิราช) คัมภีร์ที่อยู่ในหมวดเดียวกันคือ **โลกทีปนี** ซึ่งว่าด้วยเรื่องกำเนิดของชีวิตและโลก โดยอาศัยคัมภีร์ **อัคคัญสุตต** และแหล่งข้อมูลจากที่ต่างๆ อย่างไรก็ตาม **มังคลัตถทีปนี** ซึ่งพระสิริมังคลมหาเถระแต่งขึ้นในปี ๑๕๒๔/๒๐๖๘ ถือว่าเป็นอรรถกถาอธิบายคัมภีร์ **มงคลสุตต** (สุตตนิกาย) ที่ละเอียดลออและดีที่สุดในบรรดาวรรณกรรมบาลีทั้งหมด ในบทส่งท้ายผู้แต่งได้ระบุว่าเป็นศิษย์ของพระพุทธวร พระภิกษุร่วมสมัยกับสิริมังคลาจารย์อีกท่านหนึ่ง คือ พระญาณวิลาสมหาเถระผู้แต่ง **สังขยาปกาสกะ** โดยพระสิริมังคลาจารย์เป็นผู้แต่งฎีกาของอรรถกถาเรื่องนี้ในราวปี ๑๕๒๐/๒๐๖๔ ผลงานที่ยกมากล่าวถึงนี้เป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมบาลีที่ทำให้เชียงใหม่มีชื่อเสียงในฐานะศูนย์กลางสำคัญทางพุทธศึกษา

๒.๓.๓ ประวัติศาสตร์ในชินกาลมาลีปกรณ์

คัมภีร์ **ชินกาลมาลีปกรณ์** มุ่งเน้นที่จะเล่าเรื่องความเป็นไปของพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา และยึดคำสอนของพระพุทธองค์ในการหลีกเลี่ยงเรื่องความรุ่งเรืองทางโลกย์ของกษัตริย์หรือวีรบุรุษ ซึ่งจะทำให้เห็นว่าการยึดมั่นในวัตถุนิยมสำคัญกว่าธรรมะที่จะนำไปสู่นิพพาน ดังนั้น จึงไม่เป็นเรื่องน่าแปลกใจเลยที่พระรัตนปัญญาไม่กล่าวถึงเรื่องการสงครามครั้งยิ่งใหญ่หรือเรื่องการเมืองใน

รัชกาลพระเจ้าติลกราชาธิราชเหมือนที่เล่าไว้อย่างละเอียดลออในราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ (ตำนาน ๑๕ ราชวงศ์) ซึ่งเป็นงานเขียนฝ่ายราชอาณาจักร กระนั้นก็ตาม **ชินกาลมาลีปกรณ์** ก็ยังให้ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ที่มองข้ามไปเสียมิได้ เช่น ในประเด็นต่อไปนี้

๒.๓.๓.๑ จินตนทัศน์อดีต ของพระรัตนปัญญาเถระ

จินตนทัศน์อดีต (perception of the past) หมายถึง ความเข้าใจและรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับอดีตของสังคมใดสังคมหนึ่ง ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง อันเป็นผลมาจากการรับทราบและใช้ข้อมูลเพื่อจำลองภาพและอธิบายความต่อเนื่องของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วในอดีตในกรอบของคติความเชื่อ (หรืออุดมการณ์) จินตน–ทัศน์อดีตที่สะท้อนอยู่ในงานเขียนของพระรัตนปัญญาแตกต่างไปจาก **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** อย่างชัดเจนและต้องการคำอธิบายที่สมเหตุสมผล

ในการเล่าเรื่องวงศ์กษัตริย์ที่ปกครองล้านนา ทั้ง **ชินกาลมาลีปกรณ์** และ **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** มีโครงสร้างคล้ายกันคือ มีส่วนที่เป็นตำนาน (ตั้งแต่เรื่องลาวจกมาถึงเรื่องพรญามังรายหลวง) และส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์ (ตั้งแต่รัชกาลพรญามังรายหลวงมาถึงรัชกาลพระเกษเกล้า) โดยมีการแทรกเรื่องกำเนิดเมืองหริภุญชัย (ทั้งตำนานและประวัติศาสตร์) เข้ามาตรงกลาง พระรัตนปัญญาเถระได้แสดงให้เห็นว่า ท่านเป็นนักคันคว้าและไม่ได้เขียนเล่าเรื่องหริภุญชัยอย่างเลื่อนลอย หากได้สืบค้นหลักฐานมาอย่างดี ดังที่ท่านกล่าวว่า “คำโบราณสันนิษฐานไว้ดังนี้ และข้อสันนิษฐานนั้นตรงตามบันทึกจดหมายเหตุราชวงศ์ในเมืองหริภุญชัย เพราะฉะนั้น ข้อสันนิษฐานนั้นจึงถูกต้อง” เพราะฉะนั้น ท่านผู้แต่งจึงเป็นนักประวัติศาสตร์ที่พิถีพิถันในการตรวจสอบเอกสารเก่าและใช้วิธีการวิจัยหลักฐานเอกสารไม่แตกต่างไปกว่านักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ เพื่อแสดงให้เห็นว่า จินตนทัศน์อดีตเกี่ยวกับความเป็นมาของกษัตริย์ล้านนาเปลี่ยนไปอย่างไร ผู้วิจัยขอยกข้อแตกต่างระหว่างชินกาลมาลีปกรณ์กับราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่มาเปรียบเทียบกันดังนี้

๑ เรื่องกำเนิดวงศ์ลาว

ชินกาลมาลีปกรณ์	**ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่**
ลาวจังคราชถือกำเนิดโดยโอปาติกะ	พระเจ้าอนุรุทธ์ทรงต้องการตัดศักราช

(เกิดเอง) ณ ใต้ต้นพุทราและได้ทรงสร้างเมืองยางคปุระขึ้น ทรงปกครองโยนรัฐ มีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมา ๒๓ พระองค์ องค์สุดท้ายคือ มังราย ซึ่งประสูติในจุลศักราช ๖๐๑ (ปี ๑๒๓๙/๑๗๘๓)	โปรดให้ชุมนุมกษัตริย์ทั้งหลาย ครั้งนั้นล้านนาไทยไม่มีพระมหากษัตริย์ พระเจ้าอนุรุทธ์จึงขอให้อินทราธิราชช่วยเหลือ พระอินทร์ทรงส่งลวจังกรเทวบุตรลงมาจุติโดยอุปปาติกะโดยก่าย[๑๑]เกิ่นเงิน (บันไดเงิน) ลงมาพร้อมบริวาร ๑๐๐๐ องค์ ณ บริเวณใกล้แม่น้ำสายในเมืองไชยวรนครหรือเชียงราว แต่เรียกว่าเมืองเงินยัง ราชวงศ์ลาวปกครองสืบต่อกันมาจนถึงมังรายราชาเป็นพระองค์ที่ ๒๕

ในส่วนที่เป็นเรื่องตำนานนี้ เห็นชัดว่ามีข้อผิดปกติอยู่ **ชินกาลมาลีปกรณ์** กล่าวว่ามังรายราชาเป็นกษัตริย์ลำดับที่ ๒๓ ในขณะที่ใน **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ซึ่งเรียบเรียงขึ้นในภายหลัง ถือว่ามังรายเป็นกษัตริย์ลำดับที่ ๒๕ เหตุที่มีจำนวนเพิ่มมาอีก ๒ พระองค์ เพราะผู้เรียบเรียง **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ได้แทรกตำนานเข้าไปอีกสองเรื่อง คือ เรื่องขุนเจืองและเรื่องลาวเม็ง ซึ่งอาจไม่เป็นที่รู้จักในสมัยที่พระรัตนปัญญาเถระแต่งคัมภีร์ของท่าน เรื่องขุนเจืองนั้นเป็นภาคตำนานหรือภาพสะท้อนของวีรบุรุษที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ของพวกไทนุง (หรือกลุ่มไทที่จีนเรียกว่า จ้วง) ซึ่งในเอกสารจีนเรียกว่า หนงจื้อเกา วีรบุรุษผู้นี้ได้แผ่อำนาจต่อต้านทั้งจีนราชวงศ์ซ่งและราชวงศ์ลี่ของไดเวียดในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ และครั้งหนึ่งสามารถยึดครองบางส่วนของเสฉวนและภาคเหนือของไดเวียดในช่วงเวลาสั้นๆ ก่อนจีนและไดเวียดจะร่วมปราบปรามได้ เรื่องราวที่ขุนเจืองรบชนะแกวและยึดได้เมืองแกวประกัน หรือ บักกัน (Baccan) ทางภาคเหนือของเวียดนามปัจจุบันคือความทรงจำที่ถูกเล่าขานสืบมาและถูกนำมาแทรกไว้ใน **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** เพื่อให้มังรายปฐมกษัตริย์ที่มีตัวตนในประวัติศาสตร์มีบรรพบุรุษที่ยิ่งใหญ่นอกเหนือจากลาวจังคราช

[๑๑] ก่าย แปลว่า ทอด วาง

ในขณะเดียวกัน เค้าเรื่องตำนานลาวจังคราชได้ถูกหยิบยืมมาจากตำนานขุนบรมในข้อที่ว่า แถนหลวง (บรมเทพของชนเผ่าไท) ทรงสนองคำขอของปู่ลางเชิงที่ขอให้ส่งโอรสคือ ขุนบรมลงมาปกครองโลกมนุษย์ที่เต็มไปด้วยความวุ่นวาย ขุนบรมและแถนบริวารต่างลงมายังโลกมนุษย์โดยไต่บันไดเงินลงมา ตำนานลวจังกรหรือลาวจังคราชมีหน้าที่ในการสร้างสิทธิธรรมให้แก่ชนเผ่าไทที่มีระดับความเจริญสูงกว่าชาวลัวะ/ลว ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองเดิม ชาวลัวะเคารพนับถือลวจก/ลาวจกวีรบุรุษวัฒนธรรมอยู่ก่อน เมื่อชนเผ่าไทอพยพเข้ามายังภาคเหนือของไทยในปัจจุบัน ตำนานลวจกได้ถูกสร้างขึ้นใหม่โดยชนชั้นปกครองไท ในเค้าโครงที่ยืมมาจากตำนานขุนบรม กล่าวคือขุนบรมถูกแทนที่ด้วยลวจก ทั้งนี้เพื่อให้ชนพื้นเมืองดั้งเดิมยอมรับสิทธิธรรมของผู้เข้ามาใหม่เพราะได้รับอาณัติจากสวรรค์ ส่วนการเพิ่มเรื่องของขุนเจืองเข้ามาเพราะหนงจื้อเกาได้กลายเป็นวีรบุรุษวัฒนธรรมของชนเผ่าไทไปในภายหลังเช่นกัน

ในการแทรกเรื่องลาวเม็งกษัตริย์ลำดับที่ ๒๔ เข้าไปนั้น ผู้แต่ง **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ไม่เพียงแต่จะพยายามสร้างตำนานอธิบายพระนามของพรญามังรายหลวงโดยกล่าวว่า ลาวเมิงได้ไปสู่ขอนางอัวมิ่งคำเมืองพระธิดาท้าวรุ่งแก่นชายเจ้าเมืองเชียงรุ่งให้แก่ลาวเม็งผู้เป็นพระราชโอรส ท้าวรุ่งแก่นชายได้พระราชทานนามใหม่แก่พระธิดาว่า นางเทพคำขร่าย[๑๒] เมื่อสิ้นลาวเมิงแล้ว ลาวเม็งได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ลำดับที่ ๒๔ มีพระราชโอรสที่เกิดแก่นางเทพคำขร่าย คือ มังราย ที่มาของพระนามว่ามังรายคือการเอาพระนาม “เม็ง” ของลาวเม็งมาประกอบกับ “ราย” ที่เอามาจากพยางค์ท้ายของนางเทพคำขร่าย การแต่งตำนานอธิบายที่มาของพระนามมังรายนี้เข้าในลักษณะเป็นการให้ที่มาของความหมายโดยไม่รู้ความหมายจริง (folk etymology)[๑๓] คำว่า มัง เป็นภาษามอญโบราณแปลว่า หัวหน้า ประมุข (lord) พม่า

---

[๑๒] ตรงกับคำไทยกลางว่า ขยาย แปลว่า เพิ่มพูน ทวีขึ้น

[๑๓] จริงอยู่เสียงวิสัญชนีสามารถกลายเป็นสระ เอ ได้ เช่น ปัญโญ เป็น เป็งโญ กัญญา เป็น เก็งญา แต่คำว่า เม็งราย ไม่เคยใช้ในเอกสารชั้นต้นเลย คงใช้แต่มังรายเท่านั้น ความเข้าใจผิดของคนไทยสมัยหลังมาจากการอ่านผลงานเรียบเรียงประวัติศาสตร์ทางเหนือของพระยาประชากิจกรจักร์เรื่อง “พงศาวดารลาวเฉียง” (ต่อมาปรับปรุงเป็นพงศาวดารโยนก) ท่านคนเห็นว่า ลาว**เม็ง** + เทพคำข**ร่าย** จะให้มาเป็น มังราย นั้นผิดอยู่เต็มตา จึงแก้เป็น เม็งราย ตามที่ปรากฏ

ได้รับนี้ไปใช้ด้วย และมีคำว่า มังกรี แปลว่า great lord ตรงกับคำว่า พ่อขุน ของไทย ถ้าคำว่า มังราย สัมพันธ์กับมังกรีในทางนิรุกติประวัติ มังราย ก็แปลว่า ราชาธิราช ถ้ามิฉะนั้น ก็มาจากคำว่า มัง (ประมุข เจ้า) + ราย (ชื่อเมือง) แปลว่า เจ้าเมืองราย เหมือนเราเรียก ท้าวอู่ทอง (เจ้าแห่งเมืองอู่ทอง) ฝันฉัว อดีตอาลักษณ์ของผู้ว่าราชการจีนแห่งฮานอยสมัยราชวงศ์ถัง ได้แต่งหนังสือ **หมานซู** "คนชาติป่าเถื่อนแห่งแดนใต้" หลังจากพวกหนานเจ้าได้ยกกองทัพมาตีและยึดได้ฮานอยในคริสต์ศตวรรษที่ ๙ ได้กล่าวว่า ด้านชายขอบทางใต้ของอาณาจักรหนานเจ้า (ยูนนาน) มีกลุ่มคนที่เรียกประมุขของตนว่า หมาง (มัง)

บรรพบุรุษของพรญามังรายหลวง คือ กลุ่มคนไทยที่ได้อพยพเข้ามายังดินแดนภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน และเลือกตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่ของ แม่สาย แม่กก และแม่อิงซึ่งสามารถทำเกษตรกรรมได้และยังสามารถควบคุมเส้นทางสัญจรในลุ่มน้ำของด้วย ถ้าตำนานลวจังกรมีมูลความจริงอยู่บ้าง ดินแดนภาคเหนือของไทยในสมัยก่อนอาจอยู่ในเขตอิทธิพลของอาณาจักรพุกาม (ปะก่าน) ในปลายสมัยพุกาม (ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เป็นต้นมา) พรญามังรายได้ทรงขยายอำนาจจากบริเวณแม่สายไปทางตะวันออกสู่ที่ราบลุ่มน้ำอิงและลงมาทางใต้จนถึงอาณาจักรหริภุญชัย การตั้งเมืองเชียงรายเป็นเมืองหลวงก็เพื่อที่จะควบคุมดินแดนที่ทรงผนวกเข้ามาใหม่ รัฐที่เกิดขึ้นใหม่นี้เรียกว่า โยนรัฐ (แปลว่า รัฐของชาวโยน) ในราวปี ๑๒๖๒–๖๗ เอกสารจีนได้แสดงว่าราชสำนักจีนได้รับทราบถึงการที่ยังไม่ยอมอ่อนน้อมของรัฐ "ปาไป่สีฟู่" (แปลว่า พระชายา ๘๐๐) ซึ่งในเอกสารจีนสมัยต่อมากล่าวว่า เมืองหลวงชื่อว่า "จิงไม่"

๒ ลำดับกษัตริย์วงศ์ลาวตั้งแต่พรญามังรายหลวงถึงกือนา

ประเด็นปัญหาในการศึกษาประวัติศาสตร์เชียงใหม่ในช่วงตั้งแต่รัชกาลพรญามังรายถึงพรญากือนาหรือกิลนา คือ หลักฐานต่างๆ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับปีรัชกาลและจำนวนกษัตริย์เชียงใหม่ไม่ตรงกัน จารึกวัดพระยืน ลำพูน ปี ๑๓๗๑/๑๙๑๕ เป็นหลักฐานเริ่มต้นที่ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานว่า กษัตริย์ล้านนาอาจมีจำนวนน้อยกว่าที่บันทึกในเอกสารสมัยหลัง กล่าวคือมีเพียง พรญามังราย – คำฟู – ผายู – ท้าวสองแสนนา ดร. ไมเคิล วิกเกอรีถึงกับยืนยันว่า กษัตริย์พระองค์อื่นๆ ได้ถูกเติมเข้าไปในภายหลัง มีข้อน่าสังเกตด้วยว่า พระนามร่วมสมัยของกษัตริย์

เชียงใหม่ที่รู้จักกันดี คือ พรญากือนา (แปลว่า ๑๐๐ ล้านนา) นั้นแท้ที่จริงแล้ว คือ “สองแสนนา” แสดงว่า ผู้เรียบเรียงงานในสมัยหลังต่างยกย่องพระองค์ด้วยพระนามที่เฟ้อเกินจริง ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ได้อธิบายเสี่ยงไปว่า พระสุมนเถระมาจากสุโขทัยจึงไม่ทราบพระนามกษัตริย์เชียงใหม่ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม จารึกวัดสุวรรณมหาวิหาร เมืองพยาว ปี ๑๔๐๒/๑๙๔๖ หรืออีก ๓๑ ปีต่อมา ได้กล่าวพระนามกษัตริย์ตั้งแต่พรญามังรายถึงแสนเมืองมารวม ๗ พระองค์ และพระนามท้าวสองแสนนาได้เปลี่ยนไปเป็น “กิลนา” แล้ว แสดงว่ามีทำเนียมการที่กษัตริย์องค์ปัจจุบันสถาปนาพระเกียรติยศของรัชกาลพระราชบิดาให้สูงส่งขึ้นมาแต่โบราณแล้ว เกี่ยวกับลำดับกษัตริย์เชียงใหม่ **ชินกาลมาลีปกรณ์** กล่าวถึงรายละเอียดเหตุการณ์ไว้อย่างน่าสนใจ และเป็นการบันทึกเรื่องที่เก่าที่สุดในบรรดาเอกสารล้านนา

ชินกาลมาลีปกรณ์	**เอกสารอื่น**
๑ พรญามังรายสร้างและครองราชย์ในเมืองเชียงราย ต่อมาทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ ย้ายมาครองราชย์ที่เชียงใหม่ ให้เจ้าครามอุปราชครองเมืองเชียงราย ๒ ขุนครามหรือครามราชา เสด็จกลับไปครองราชย์ที่เชียงราย ให้เจ้าแสนภูพระราชโอรสครองเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองอุปราช ในรัชกาลนี้เจ้าเคริงพระอนุชาของครามราชามายึดหริภุญชัยได้ ทำให้ล้านนาแบ่งแยกเป็นโยนรัฐกับพิงครัฐตามเดิม **พิงครัฐ**: แยกเป็นอิสระ ๙ ปี มีกษัตริย์ ๓ พระองค์ จนกระทั่งเจ้าน้ำท่วมโอรสของครามราชาซึ่งครองเมืองตากได้ยก	๑ จารึกวัดพระยืน กล่าวว่า “อันว่าพระเศลาจารึกเจ้าท้าวสองแสนนา อันธรรมิกราช ผู้เป็นลูกรักแก่พรญาผายู เป็นหลานแก่พญาคำฟู เป็นเหลนแก่พรญามังราย หลวงเจ้าท้าวนี้เมื่อสุดชนมาพิธีปีเดือนพ่อตนดังอั้น จึงได้เสวยราชชัยศรีมีศักดิ์มีบุญฤทธิ์เดชะตบะหนักหนา เป็นพญามหาธรรมิกราช” ๒ จารึกวัดสุวรรณมหาวิหาร พยาว กล่าวว่า “ตั้งแต่อาทิมังรายกินเมิงเนิงมาเถิงคราม ตามต่อเถิงท้าวแสนภูคำฟูผายูท้าวกลินาเจ้าแสนเมิงมาในเมื่อเมี้ยน[๑๔] ท้าวทั้งเจ็ดชั่วนี้แล้ว แก้วผู้แก่นขสัตราธิราชผู้มี

[๑๔] หมดสิ้น

กองทัพมาขับไล่เจ้าขัคคะและยึดหริภุญชัยได้ แต่เจ้าน้ำท่วมทำท่ากระด้างกระเดื่องไม่ไปอ่อนน้อมต่อพระราชบิดา เจ้าแสนภูจึงยกกองทัพมาจับตัวไปที่เชียงราย ครามราชาเห็นเป็นลูกจึงไม่ฆ่า แต่เนรเทศไปครองเมืองเชียงตุง ๓ เจ้าแสนภูขึ้นครองราชสมบัติทรงครองราชย์อยู่ที่เชียงราย โปรดให้พระโอรส คือ เจ้าคำฟูครองเมืองเชียงใหม่ พระราชโอรสองค์นี้ได้ยกกองทัพไปตีกาวรัฐและได้เมืองแพร่ ๔ เมื่อพรญาแสนภูสิ้นพระชนม์แล้ว พรญาคำฟูได้ครองราชย์ที่เมืองเชียงใหม่ ๕ เมื่อพรญาคำฟูล่วงลับแล้ว ราชโอรส คือ พรญาผายู ได้ครองราชย์อยู่ที่เชียงใหม่	อำนาจหนักหนา”

ตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้น พอสรุปจาก **ชินกาลมาลีปกรณ์** ได้ว่า นอกจากพรญามังรายแล้ว กษัตริย์ที่ครองราชย์สืบต่อจากพระองค์คือ ครามราชา และพรญาแสนภูต่างครองราชย์ที่เมืองเชียงราย เพราะฉะนั้นจึงเป็นไปได้ว่า ผู้ทำจารึกวัดพระยืน ตั้งใจกล่าวถึงเฉพาะกษัตริย์ในราชวงศ์ลาวที่ครองราชย์ที่เมืองเชียงใหม่เท่านั้น หาได้กล่าวถึงกษัตริย์ที่ทรงครองราชย์อยู่ที่เชียงรายไม่ อีกประเด็นซึ่งสำคัญมากสำหรับนักประวัติศาสตร์คือ ในช่วงรัชกาลครามราชา (ลำดับที่ ๒) พิงครัฐ ซึ่งมีหริภุญชัยเป็นเมืองหลวงได้แยกตัวเป็นอิสระราว ๑๐ ปี และเจ้าน้ำท่วมซึ่งเป็นพระราชโอรสที่ดูเหมือนมีบทบาทมากในราชสำนัก (ตามที่กล่าวไว้เอกสารจีน) ได้พยายามที่จะแยกตนเป็นอิสระด้วยเช่นกัน

๓ ประเด็นสำคัญอื่นๆ ทางประวัติศาสตร์

ลำดับความและปีศักราชเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ “ล้านนา”[๑๕] ที่ระบุไว้ใน **ชินกาลมาลีปกรณ์** แตกต่างจาก **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ค่อนข้างมาก ในการตรวจสอบความถูกต้องจำเป็นต้องอาศัย **หมิงสือลู่** ซึ่งเป็นเอกสารจีนร่วมสมัย ผลจากการตรวจสอบดูเหมือนว่า **ชินกาลมาลีปกรณ์** จะมีความถูกต้องน่าเชื่อถือมากกว่าโดยเฉพาะเหตุการณ์สำคัญ ดังตัวอย่างที่ยกมาข้างล่างนี้

ลำดับปีที่เกิดเหตุการณ์สำคัญในล้านนาที่เล่าไว้แตกต่างกันใน **ชินกาลมาลีปกรณ์** และ **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ทำให้เกิดปัญหาว่าจะเชื่อข้างใดดี เท่าที่ผ่านมานักประวัติศาสตร์มักขาดความพิถีพิถันและนำข้อมูลมาใส่ในงานเขียนทั้งหมดทั้งที่มีความขัดแย้งกันเอง และมักลืมหลักการที่ว่า **ชินกาลมาลีปกรณ์** ที่แต่งขึ้นโดยนักปราชญ์ที่ระมัดระวังอย่างพระรัตนปัญญาเถระในสมัยก่อน “ล้านนา” (ไม่ปรากฏคำนี้เลยในงานเขียนของท่าน) และก่อนเสียเมืองแก่พม่า ย่อมเป็นเอกสารที่เก่ากว่าและน่าเชื่อถือกว่า **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ซึ่งเต็มไปด้วยเรื่องแทรกมากมาย (เพราะผู้ชำระขาดข้อมูลชั้นต้น) ความแตกต่างของลำดับความมีมากมาย เช่น

เหตุการณ์	**ชินกาลมาลีปกรณ์**	**ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่**
มังรายได้เชียงของ	๑๒๖๙/๑๘๑๒	๑๒๖๕/๑๘๐๘
เรื่องเมืองฝาง	๑๒๖๙/๑๘๑๒ (สร้าง)	๑๒๗๔/๑๘๑๗ (ไปครอง)
มังราย โรจราช และงำเมืองทำสัญญาพันธมิตรกัน	๑๒๘๗/๑๘๓๐	๑๒๙๖/๑๘๓๙
ส่งอ้ายฟ้าไปลำพูน	๑๒๘๙/๑๘๓๒	๑๒๗๔/๑๘๑๗
ตีได้หริภุญชัย	๑๒๙๒/๑๘๓๕	๑๒๘๑/๑๘๒๔
สร้างเมืองเชียงใหม่	๑๒๙๖/๑๘๓๙	ตรงกัน
ตั้งอ้ายฟ้าครองลำพูน	ไม่กล่าวถึง	๑๒๘๓/๑๘๒๖

[๑๕] ผู้วิจัยใช้คำนี้อย่างกว้างๆ แต่ในความเป็นจริง คำว่า “ล้านนา” ได้กลายเป็นพระนามเรียกติลกราชาธิราชที่ปรากฏใน หมิงสือลู่ เอกสารจีนร่วมสมัยของราชวงศ์หมิงและมาปรากฏในจารึกของสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชในเกือบอีกหนึ่งศตวรรษต่อมา

ตั้งมิลักขะครองเขลางคนคร	๑๓๐๑/๑๘๔๔	ไม่กล่าวถึง
สร้างเวียงกุมกาม	๑๓๐๓/๑๘๔๖	๑๓๑๑/๑๘๕๔ (ย้ายไปครองเวียงกุมกาม)
มังรายสวรรคต ครามราชาขึ้นเสวยราชสมบัติ	๑๓๑๑/๑๘๕๔	๑๓๑๗/๑๘๖๐
แสนภูเสียเมืองเชียงใหม่แก่พระเจ้าอา	๑๓๑๓/๑๘๕๖	๑๓๑๙/๑๘๖๒
ทูตมองโกลมาเฝ้าหุนฉี่หลาน (ขุนคราม)	๑๓๑๔/๑๘๕๗ ตามเอกสารจีน **เจาปู่จ่งลู่**	
เรื่องเจ้าน้ำท่วมยึดหริภุญชัย	๑๓๒๑/๑๘๖๔	๑๓๒๔/๑๘๖๗

ลำดับเหตุการณ์ที่กล่าวไว้ใน **ราชปกรณ์เชียงใหม่** ซึ่งเป็นเอกสารชั้นหลังผิดเพี้ยนไปจาก **ชินกาลมาลีปกรณ์** ค่อนข้างมาก ประเด็นสำคัญที่ควรกล่าวถึงคือ

กรณีที่กษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์ คือ พระร่วง (โรจราช) มังราย และงำเมืองมาพบกันในปี ๑๒๘๗/๑๘๓๐ นั้น **ชินกาลมาลีปกรณ์** กล่าวว่าเพื่อ “ผูกมิตรภาพซึ่งกันและกันแน่นแฟ้น แล้วต่างก็เสด็จกลับนครของตนๆ **ตำนานเดิมปรากฏดังนี้**” ในขณะที่ **ราชปกรณ์เชียงใหม่** กล่าวว่ามาพบกันเพื่อปรึกษาเรื่องสร้างเมืองเชียงใหม่ในปี ๑๒๙๖/๑๘๓๙ หลังจากได้แทรกเรื่องพระร่วงเป็นชู้กับชายาของพรญางำเมืองและพรญามังรายเป็นผู้ไกล่เกลี่ย ศาสตราจารย์ จี. เอ็ช. ลูซ (G.H. Luce) เชื่อว่า กษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์ทรงมาพบกันเพื่อตกลงที่จะไม่ขัดขวางกันในการที่จะขยายอำนาจของแต่ละพระองค์ รวมไปถึงการที่พรญามังรายจะยึดครองหริภุญชัยซึ่งเป็นรัฐมอญ ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยเพราะถ้าดูบริบทประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้น ตั้งแต่ปี ๑๒๘๕/๑๘๒๘ เป็นต้นมา ราชวงศ์หยวนได้เริ่มปฏิบัติการข่มขู่บรรดารัฐต่างๆ ที่อยู่ชายขอบหยุนหนานให้ยอมอ่อนน้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาณาจักรพุกาม ในขณะที่พวกไทใหญ่ได้ฉวยโอกาสขยายอำนาจโดยร่วมมือกับพวกมองโกลในการเข้าทำลายอาณาจักรพุกามในปี ๑๒๘๗ จนสิ้นเชิง เหตุการณ์เหล่านี้น่าจะสร้างความกังวลให้แก่ผู้นำรัฐไททางภาคเหนือของไทย จึงได้มาชุมนุมทำสัญญาเป็นพันธมิตรกันในปีดังกล่าว

เรื่องการส่งอ้ายฟ้าไปเป็นอุปนิกขิต (สายลับ) ในหริภุญชัยนั้น เอกสารทั้งสองฝ่ายกล่าวตรงกัน เพียงแต่ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ระบุว่า ส่งไปในปี ๑๒๘๙/๑๘๓๒ และยก

กองทัพไปตีลำพูนได้ในปี ๑๒๙๒/๑๘๓๕ กล่าวคือใช้เวลา ๓ ปี แต่ **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ว่า ส่งอ้ายฟ้าไปเมื่อปี ๑๒๗๔/๑๘๑๗ และกว่าจะยกทัพไปตีหริภุญชัยได้ก็ในปี ๑๒๘๑/๑๘๒๔ หรือใช้เวลา ๗ ปี ในกรณีหลังดูเหมือนไม่สมเหตุสมผล และเกิดขึ้นก่อนสร้างเชียงใหม่ถึง ๑๘ ปี

หลังจากได้หริภุญชัยไว้ในอำนาจแล้ว **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** กล่าวว่า พรญามังรายได้ตั้งให้อ้ายฟ้าเป็นเจ้าเมืองลำพูน (หริภุญชัย) ในปี ๑๒๘๓/๑๘๒๖ หลังขับไล่พรญาญีบาออกไปจากลำพูนแล้ว แต่ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ไม่กล่าวถึงเรื่องนี้ กลับไปกล่าวถึงการตั้งเจ้าเมืองนครเขลางค์หลังจากที่พรญาญีบาไปพึ่งเจ้านครเขลางค์ ทรงยกทัพไปตีเมืองนั้น และตั้งชาวมิลักขะ (ชาวพื้นเมือง) ผู้หนึ่งเป็นเจ้าเมืองหลังจากขับไล่เจ้าเมืองนครเขลางค์ออกไป โดยเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อปี ๑๓๐๑/๑๘๔๔ เหตุการณ์ที่ดูเหมือนเป็นสองเหตุการณ์นี้ควรเป็นเหตุการณ์เดียวกัน แต่ผู้บันทึกเข้าใจแตกต่างกัน

การสร้างเมืองเชียงใหม่เมื่อปี ๑๒๙๖/๑๘๓๙ เอกสารทั้งสองเรื่องกล่าวไว้ตรงกัน **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** กล่าวว่าพรญามังรายได้เชิญให้พระร่วงและพรญางำเมืองมาปรึกษากันเรื่องสร้างเมืองเชียงใหม่ เพราะพระร่วงทรงรู้เรื่องการสร้างเมืองดี เรื่องกษัตริย์ ๓ พระองค์มาชุมนุมกันนั้น แท้จริงแล้วเกิดก่อนหน้านี้และในบริบทที่แตกต่างออกไป นั่นคือ การทำสัญญาพันธมิตรต่อต้านพวกมองโกล ดูเหมือนว่า การแทรกตำนานเรื่องนี้เป็นความพยายามที่จะอธิบายลักษณะสัณฐานรูปสี่เหลี่ยมของเมืองเชียงใหม่ที่รับอิทธิพลมาจากสุโขทัย

เรื่องปีสวรรคตของพรญามังรายหลวงนั้น **ชินกาลมาลีปกรณ์** กล่าวว่าตรงกับปี ๑๓๑๑/๑๘๕๔ ในขณะที่ **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ระบุว่าเกิดขึ้นในปี ๑๓๑๗/๑๘๖๐ ช้าไป ๖ ปี ในกรณีนี้ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ดูจะน่าเชื่อถือมากกว่า เพราะในปี ๑๓๑๔/๑๘๕๗ เอกสารจีน **เจาปู่จ่งลู่** ได้บันทึกเรื่องการที่ทูตมองโกลเข้ามาเฝ้าหุนฉี่หลาน หรือ เค่อหลาน ซึ่งหมายถึง ขุนคราม ข้อมูลนี้แสดงว่า พรญามังรายได้สวรรคตไปแล้วอย่างแน่นอน

อย่างไรก็ตาม การบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการที่เจ้าน้ำท่วมนำทัพมายึดเมืองหริภุญชัยและเชียงใหม่นั้น ดูจะมีปัญหาสำหรับนักประวัติศาสตร์เพราะ **ชินกาลมาลีปกรณ์** บอกว่าเกิดขึ้นปี ๑๓๒๑/๑๘๖๔ แต่ **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ว่าเกิดขึ้นปี ๑๓๒๔/๑๘๖๗ ผิดกันอยู่ ๓ ปี แต่เมื่อตรวจสอบกับเอกสารจีนกลับปรากฏ

ว่า “วันที่ ๑๑ เดือน ๕ ปีที่ ๓ รัชศกไท่ติ้ง (ตรงกับ ๑๑ มิถุนายน ๑๓๒๖/๑๘๖๙) เจาหนานทง แห่งหมานปาไป่สีฟู่ส่งบุตรชื่อ เจาซานติง นำสิ่งของพื้นเมืองมาถวาย” ชื่อ หนานทง (น้ำท่วม) ปรากฏใน หมิงสือลู่ อีกสองหรือสามแห่งจนถึง “วันที่ ๒๑ เดือน ๒ ปีที่ ๔ รัชศกไท่ติ้ง (๑๔ มีนาคม ๑๓๒๗/๑๘๗๐) เจาหนานทง หมานปาไป่สีฟู่มาถวายผลิตผลพื้นเมือง” ในกรณีเช่นนี้ **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ให้ข้อมูลที่ใกล้เคียงเอกสารราชสำนักจีนมากกว่า และเป็นไปได้ว่า เจ้าน้ำท่วมครองราชสมบัติที่เชียงใหม่นานกว่า ๗ เดือนที่ระบุไว้ใน **ชินกาลมาลีปกรณ์**

สรุป

ชินกาลมาลีปกรณ์ ผลงานของพระรัตนปัญญาเถระสมควรได้รับการยกย่องว่าเป็นมรดกความทรงจำแห่งล้านนาโดยแท้จริง คัมภีร์นี้เป็นประจักษ์พยานว่าในอดีตล้านนาเคยเป็นศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรมพุทธที่เจริญรุ่งเรือง พระเถระและมหาเถระของสำนักวัดป่าแดงมหาวิหารแห่งลัทธิลังกาวงศ์ที่พระธรรมคัมภีร์และพระเมธังกรได้นำเข้าเผยแผ่ตั้งแต่ปลายรัชกาลพระเจ้าดิศกุมาร (สามฝั่งแกน) และได้รับการอุปถัมภ์อย่างเป็นทางการจากติลกราชาธิราช เป็นกลุ่มนักปราชญ์ที่เชี่ยวชาญภาษาบาลีและสร้างผลงานวรรณกรรมต่างๆ ไว้มากมาย ด้วยเหตุที่คัมภีร์ **ชินกาลมาลีปกรณ์** เป็นวรรณกรรมที่ต่อเชื่อมประวัติพุทธศาสนาเข้ากับประวัติศาสตร์อาณาจักรล้านนา จึงเป็นแหล่งข้อมูลที่นักประวัติศาสตร์มองข้ามมิได้ นอกจากพระรัตนปัญญาเถระจะได้แต่งคัมภีร์นี้ในสมัยที่เชียงใหม่และล้านนายังไม่ได้เข้าสู่ยุคแห่งความวุ่นวาย ท่านยังแสดงว่า ได้ใช้วิจารณญาณในการวิเคราะห์เอกสารว่าสิ่งใดเชื่อได้หรือสิ่งใดเชื่อไม่ได้

ในการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของ **ชินกาลมาลีปกรณ์** โดยเปรียบเทียบกับหลักฐานเอกสารจากภายนอก เช่น ศิลาจารึก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐฯ และเอกสารจีนโบราณ ผู้วิจัยพบว่าข้อมูลใน **ชินกาลมาลี–ปกรณ์** มีความถูกต้องมากกว่า **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ซึ่งแต่งชำระในสมัยที่ข้อมูลชั้นต้นสูญหายไปมากแล้ว และผู้แต่งจำต้องแทรกเรื่องตำนานเข้าไปมากซึ่งขาดแก่นสารของความจริง

ในการศึกษา **ชินกาลมาลีปกรณ์** ผู้อ่านจำต้องเข้าใจนัยที่แฝงอยู่ ซึ่งในที่นี้การรู้บริบททางประวัติศาสตร์เป็นสิ่งสำคัญ เป็นต้นว่า การนำประวัติของ

พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ๔ องค์มารวบรวมไว้ด้วย เพราะผู้แต่งต้องการให้เป็นสัญลักษณ์ของความรุ่งเรืองทางศาสนาในรัชกาลติลกราชาธิราช ผู้ทรงอุปถัมภ์สำนักวัดป่าแดง (ลัทธิลังกาวงศ์) การเข้าใจเรื่องราวสังฆเภทของสถาบันสงฆ์เชียงใหม่ย่อมทำให้เข้าใจว่า เหตุใดพระรัตนปัญญาจึงประณามพระเจ้าดิสกุมาร (สามฝั่งแกน) ผู้ทรงอุปถัมภ์สำนักวัดสวนดอกว่าไม่คบสัตบุรุษ แต่ทรงเลือกนอกรีตบวงสรวงภูติผีปีศาจ บูชายัญโคและกระบือ

๓ สารวิพากษ์

ความคัดจากชินกาลมาลีปกรณ์ (บางส่วน)

บัดนี้ จะกล่าวถึงเรื่องวงศ์ลาวสืบต่อไป เล่ากันว่า ในกาลก่อน มีสัตว์ตนหนึ่งได้ทำบุญไว้มากเกิดขึ้นด้วยอุปปาติกปฏิสนธิ[๑๖] ปรากฏขึ้นที่ใต้ต้นพุทราต้นหนึ่ง ในที่อันเป็นรัมณียสถานในยางคปุระ[๑๗] และสัตว์ตนนั้น เพราะได้กระทำบุญไว้มาก จึงเป็นผู้มีเดช มีฤทธิ์ ประกอบด้วยเรี่ยวแรงความว่องไว ความบากบั่นบึกบึน มีวาจาคนเชื่อ และมีตบะคือเคร่งครัดต่อหน้าที่ เพราะประกอบด้วยคุณสมบัติ ๗ อย่างดังนี้ จึงเป็นหัวหน้าของมหาชน ได้สร้างยางคปุระขึ้นเป็นกษัตริย์องค์ต้น ครองราชสมบัติก่อนกษัตริย์อื่นในนครนั้น พระองค์ปรากฏทั่วโยนรัฐว่า ลาวจังคราช[๑๘] ได้ยินว่าลาวจังคราชนั้นมีพระราชบุตรพระราชนัดดา พระราชปนัดดาสืบต่อกันมา ๒๓ พระองค์ ครองราชสมบัติโดยลำดับ ในจำนวนกษัตริย์เหล่านี้ กษัตริย์องค์สุดท้ายทรงพระนามว่า มังรายราช ประสูติปีกุน จุลศักราช ๖๐๑ เมื่อพระบิดาล่วงลับไปแล้ว พระองค์ทรงกระทำราชาภิเษกเมื่อพระชนมพรรษาได้ ๒๒ ปี ในปีที่ ๒ จากราชาภิเษกนั้น มังรายราชพระชนม์ได้ ๒๓ ปี ทรงสร้างเมืองเชียงราย เมื่อจุลศักราช ๖๒๔ ในปีนั้น พระองค์เกิดพระราชบุตรพระนามว่า เจ้าเครือ ต่อมาในปีที่ ๔ ฉลูเกิดเจ้าคราม มังรายราชได้ยึดเมืองเชียงของ เมื่อจุลศักราช ๖๓๑ ต่อจากนั้นพระองค์ทรงสร้างกุสนคร[๑๙] เมื่อจุลศักราช ๖๓๕ ในปีนั้น พระองค์เกิดพระราชบุตร

---

[๑๖] เกิดขึ้นมาด้วยตัวเองและโตเลย ไม่ใช่จากท้องแม่

[๑๗] อาจเป็นเพียงชื่อในตำนาน ใน **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** เรียกว่า เงินยัง หรือ เงินยาง มาจากการที่บันไดเงินนั้น “ยัง” หรือ ค้างอยู่ในอากาศ

[๑๘] ใน **ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่** ว่า ลวจังกราช

[๑๙] เมืองฝาง

อีกองค์หนึ่งพระนามว่า เคริง จากนั้นอีก ๒ ปี พระองค์ทรงทำสงครามกับพญากาว[๒๐] แล้วยึดเมืองมอบได้ จากนั้นมาถึงปีกุน จุลศักราช ๖๔๙ กษัตริย์ ๓ พระองค์ คือ มังรายราช ๑ พระเจ้างำเมือง ๑ และโรจราช ๑ เป็นพระสหายกัน นัดประชุมกันในสถานที่นัดแนะการชนะ (ประตูชัย) ผูกมิตรภาพของกันและกันแน่นแฟ้น แล้วต่างก็เสด็จกลับเมืองของตน ตำนานเดิมปรากฏดังนี้

จากนั้นอีก ๒ ปี มังรายราชได้ส่งเจ้าอ้ายให้เป็นไส้ศึกในหริภุญชัย ลำดับนั้น มังรายราชซึ่งมีพระชนมายุ ๕๓ ปี ในปีมะโรง จุลศักราช ๖๕๔ พระองค์มีทหาร ๑๒ แสน แวดล้อมเสด็จมาหริภุญชัย ทรงทำสงครามกับพรญาญีบา ขับไล่พรญาญีบาหนีไปแล้ว ทรงได้ชัยชนะ โปรดให้ยกเศวตฉัตรขึ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในโยนรัฐทั้งสิ้นและในหริภุญชัย จากนั้นพระองค์ทรงสร้างนครเชียงใหม่ในท้องที่ระหว่างภูเขาอุจฉุคิรี[๒๑] กับแม่น้ำปิง เมื่อปีวอกจุลศักราช ๖๕๘ เมื่อมังรายราชรบกับพรญาญีบาได้ชัยชนะแล้ว พรญาญีบาพร้อมด้วยบริวารเสด็จหนีไปเมืองเขลางค์ ถึงแม้เสด็จไปเมืองเขลางค์นั้นแล้ว ไม่อาจยับยั้งอยู่ได้ จึงเสด็จหนีไปทางทิศใต้พร้อมกับเจ้าเมืองเขลางค์ผู้เป็นพระราชอนุชาของพระองค์ เมื่อกษัตริย์ทั้งสองหนีไปทางทิศใต้ มังรายราชทรงแต่งตั้งชนชาติมิลักขะ ผู้หนึ่งให้ไปเป็นใหญ่ในเมืองเขลางค์เก่านั้นเสีย แล้วสร้างเมืองเขลางค์ใหม่ขึ้น เมื่อปีฉลู จุลศักราช ๖๖๓ ตั้งแต่ปีนั้นมาจนถึงปีจุลศักราช ๘๗๘ นครนั้นมีเจ้าเมืองครองราชสมบัติ ๕๕ พระองค์โดยลำดับ นับจำนวนปีล่วงแล้วได้ ๒๑๕ ปี[๒๒]

ต่อจากได้ชัยชนะพรญาญีบาแล้ว มังรายราชได้สร้างนครกุมกาม เมื่อจุลศักราช ๖๖๕ แล้วโปรดให้สร้างเจดีย์กู่คำขึ้นในนครนั้น เรียงรายไปด้วยพระพุทธรูป ๖๐ องค์ มังรายราชมีพระชนมายุ ๗๒ ปี เป็นราชกุมารอยู่ ๒๒ ปี ครองราชสมบัติในโยนรัฐแห่งเดียว ๓๑ ปี และครองราชสมบัติในโยนรัฐบ้าง ในพิงครัฐบ้าง ๑๙ ปี สวรรคตเมื่อจุลศักราช ๖๗๓

---

๒๐ กาว เป็นคำใช้เรียกชาวน่าน

๒๑ ดอยสุเทพ

๒๒ แสดงว่า เมืองเขลางค์เดิมสร้างมาตั้งแต่จุลศักราช ๖๖๓

เมื่อมังรายราชล่วงลับไปแล้ว พระราชบุตรของพระองค์ พระนามว่า เจ้าคราม ประสูติปีฉลู มีพระชนม์ ๔๖ ปี ครองราชสมบัติในพิงครัฐได้ ๔ เดือน แล้วทรงแต่งตั้งพระราชกุมารผู้เป็นพระราชโอรสของพระองค์พระนามว่า เจ้าแสนภูไว้ในนครพิงค์ แล้วพระองค์เสด็จไปโยนรัฐ ฝ่ายเจ้าแสนภูครองราชสมบัติอยู่ ๔ เดือน เจ้าเคริงพระอนุชาของพระเจ้าครามทราบข่าวพระราชบิดาสวรรคต จึงยกพลเสนามาแต่นครนายยึดหริภุญชัย ฝ่ายพระเจ้าแสนภูทรงทราบข่าวเจ้าเคริงยกทัพมา ก็เสด็จไปโยนรัฐ

เจ้าเคริง ประสูติปีระกา เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ยึดหริภุญชัยได้ เมื่อจุลศักราช ๖๓๔ ครองราชสมบัติอยู่ ๙ ปี และปีนั้นจุลศักราช ๖๘๓ พระราชโอรสของพระองค์ พระนามว่า เจ้าโครนครองราชสมบัติอยู่ ๒ เดือน ต่อจากนั้นพระเชษฐาของพระเจ้าโครน พระนามว่า เจ้าขัคคะได้ครองราชสมบัติ ๓ เดือน ต่อจากนั้น พระราชบุตรของพระเจ้าครามพระนามว่า เจ้าน้ำท่วมพร้อมด้วยทหารมาจากเมืองตาก ยึดหริภุญชัยได้ พระเจ้าขัคคะมีความกลัว หนีไปเขลางคนคร เจ้าน้ำท่วมเป็นคนมุทะลุกระด้าง มิได้เสด็จไปเฝ้าพระราชบิดา พระเจ้าแสนภูรวบรวมยกไพร่พลพาหนะแล้วเสด็จมายังพิงครัฐ สู้รบกันเจ้าน้ำท่วม พระเจ้าแสนภูจับเจ้าน้ำท่วมได้ทั้งเป็น จึงส่งไปถวายพระเจ้าคราม พระเจ้าครามเห็นเจ้าน้ำท่วมเพราะราชบุตรของพระองค์ เกิดความรักอย่างลูกขึ้นมา จึงส่งไปเสียที่เขมรัฐ[๒๓] ได้ยินว่า[๒๔] เจ้าน้ำท่วมครองราชสมบัติอยู่ ๗ เดือน

พระเจ้าครามครองราชสมบัติในโยนรัฐด้วยพระองค์เอง โปรดให้พระเจ้าแสนภูครองราชสมบีติในนครพิงค์ ปีนั้นเป็นปีจอ พระเจ้าแสนภูมีพระชนมายุ ๓๖ ปี ครองราชสมบัติอยู่ในนครพิงค์ แต่พระองค์อยู่ไม่ได้นาน ทรงแต่งตั้งเจ้าคำฟู พระราชบุตรของพระองค์กับพระมารดาของพระองค์ปกครองแทนแล้ว พระองค์ได้เสด็จไปปฏิบัติบำรุงพระเจ้าครามในโยนรัฐ ต่อมาพระเจ้าครามสวรรคตเมื่อจุลศักราช ๖๘๗ พระเจ้าแสนภูได้เสวยราชสมบัติในโยนรัฐและพิงครัฐ ในปีนั้น พระเจ้าแสนภูทรงสร้างนครหนึ่งขึ้นใกล้สบกก แล้วทรงสร้างพระพุทธปฏิมายืนด้วยแก่นจันทน์ไว้

---

๒๓ เชียงตุง

๒๔ ขอให้สังเกตว่า พระรัตนปัญญาเถระได้ใช้คำ “ได้ยินว่า” ซึ่งแสดงว่า เล่ากันมาอาจไม่ใช่ความจริง

ในนครนั้น ต่อจากนั้นจุลศักราช ๖๘๘ พระองค์โปรดให้สร้างเมืองเชียงแสน ต่อมาอีก ๔ ปี ทรงสร้างมหาวิหารขึ้นในท่ามกลางเมืองเชียงแสน ต่อมาอีก ๓ ปี ทรงสร้างพระพุทธปฏิมาศิลาองค์หนึ่ง ต่อมาอีก ๒ ปี ทรงกระทำการสมโภชฉลองพระพุทธปฏิมาศิลา พระเจ้าแสนภูมีพระชนมายุได้ ๔๘ ปี เสวยราชสมบัติอยู่ ๑๒ ปีก็สวรรคตเมื่อจุลศักราช ๖๙๖

เมื่อพระเจ้าแสนภูล่วงลับไปแล้ว พระเจ้าคำฟู พระราชบุตรของพระองค์ได้รับราชสมบัติ พระเจ้าคำฟูเมื่อพระบิดายังทรงพระชนม์อยู่ได้สู้รบกับพรญากาวยึดเมืองแพร่ได้ และพระเจ้าคำฟูนั้น ประสูติปีระกา พระชนมายุ ๒๘ ปี ได้ครองราชสมบัติลำพังพระองค์เอง ๒ ปี สวรรคตในโยนรัฐเมื่อจุลศักราช ๖๙๘

ครั้นพระเจ้าคำฟูล่วงลับไปแล้ว พระราชาทรงพระนามว่า ผายู ผู้เป็นพระราชบุตรของพระเจ้าคำฟู ทรงกระทำราชาภิเษกเมื่อเดือน ๔ และพระเจ้าผายูนั้นทรงสมภพเมื่อจุลศักราช ๖๘๗ พระชนม์ได้ ๑๒ ปี ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ที่โยนรัฐ ๓ ปีจึงเสด็จกลับมาเชียงใหม่อีก นครเชียงใหม่ที่มังรายราชทรงสร้างไว้นั้น ยาว ๑๐๐๐ วา กว้าง ๙๐๐ วา และขุดคูกว้าง ๙ วา ก่อกำแพงอิฐ และพระเจ้าผายูโปรดให้สร้างเจดีย์หลวงท่ามกลางนครนั้นสูง ๓๖ ศอก ฐานแต่ละด้านกว้าง ๔๘ ศอก และพระเจ้าผายูทรงครองราชสมบัติได้ ๒๐ ปีเต็ม สวรรคตเมื่อจุลศักราช ๗๑๗

เมื่อพระเจ้าผายูล่วงลับไปแล้ว พระราชบุตรของพระองค์พระนามว่า กิลนา[๒๕] ประสูติเมื่อพระชนมายุ ๑๖ ปี และกิลนาโปรดให้เจ้ามหาพรหมผู้เป็นอนุชาของพระองค์ครองเมืองเชียงราย.....ฝ่ายกิลนามีพระชนมายุ ๔๖ ปี ครองราชสมบัติอยู่ ๓๐ ปีก็สวรรคต ฝ่ายกิลนาล่วงลับไปแล้ว พระราชบุตรของพระองค์ พระนามว่า แสนเมืองมา ครองราชสมบัติอยู่ในเมืองเชียงใหม่โดยยุติธรรม เมื่อพระชนมายุได้ ๒๓ ปี ครั้งนั้น พระเจ้ามหาพรหมได้ตระเตรียมทหารเป็นอันมาก เสด็จมาอาศัยเมืองเชียงใหม่ แล้วเสด็จไปยึดเมืองหริภุญชัย กวาดต้อนเอาสิ่งที่พระองค์มีพระประสงค์แล้วเสด็จกลับไปเมืองเชียงราย ภายหลัง พระเจ้าแสนเมืองมาเตรียมทหารกองใหญ่เสด็จไปโยนรัฐ สู้รบด้วยเวทมนตร์กับพระเจ้าอาว์ จับพระ

[๒๕] พระนามที่รู้จักกันดีคือ พรญากือนา

เจ้าอาว์ได้ทั้งเป็น แล้วเสด็จเข้าเมืองเชียงราย อัญเชิญพระสีหลปฏิมาจากเมืองเชียงรายมาประดิษฐานในคูหาที่พระบิดาโปรดให้สร้างไว้ที่เจดีย์หลวงภายในเมืองเชียงใหม่.....

พระเจ้าแสนเมืองมา พระชนมายุ ๓๙ ปี ครองราชสมบัติในเมืองเชียงใหม่ได้ ๑๖ ปี พระองค์ทรงเริ่มสร้างเจดีย์หลวงกลางเมืองเชียงใหม่ เมื่อเจดีย์หลวงยังไม่เสร็จ พระองค์ก็สวรรคต พระราชินีผู้เป็นอัครมเหสีของพระองค์ได้โปรดให้ทำยอดพระธาตุเจดีย์หลวงจนเสร็จ

เมื่อพระเจ้าแสนเมืองมาล่วงลับไปแล้ว พระราชบุตรของพระองค์ทรงพระนามว่า เจ้าดิส ประสูติปีมะเส็ง เสวยราชสมบัติเมื่อพระชนมายุ ๑๒ ปี เจ้าดิสกุมารนั้นมีศรัทธานศาสนาน้อยนัก ทรงเลื่อมใสแต่สิ่งภายนอกศาสนา ไม่คบหาสัตบุรุษ บวงสรวงแต่ภูติผีปีศาจ สวน ต้นไม้ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ภูเขา และป่า พระองค์เส้นไหว้บวงสรวงด้วยโคกระบือ เป็นต้น ประชาชนอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์มีชื่อเสียงว่า เป็นยักขทาส ในที่นั้นๆ ทั่วไป พระองค์โปรดให้สร้างมหาวิหารที่ตำบลฝั่งแกน อันเป็นที่ประสูติของพระองค์ ปรากฏชื่อว่า วัดมุงเมือง และพระเจ้าดิสนั้น ได้แบ่งเอาไร่นาเป็นต้นถวายแก่มหาวิหารนั้นเพื่อเป็นเครื่องอุปกรณ์แก่มหาวิหาร และพระองค์ได้แบ่งเอาไร่นาเป็นต้น ที่เขาถวายเป็นพุทธบูชาในที่ต่างๆ ทั่วแคว้นมาโอนถวายแก่มหาวิหารด้วย เมื่อพระเจ้าดิสครองราชสมบัติในเมืองเชียงใหม่นั้น พระเถระทั้งหลาย มีพระเมธังกรเป็นต้นจากลังกามาที่เมืองเชียงใหม่นี้

เอกสารลำดับที่ ๙๖
พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนว่าด้วยกรมพระนครบาล กับการจัดการดูแลเมืองพระนคร

ธิษณา วีรเกียรติสุนทร[๑]

๑. ความสำคัญของเอกสาร

กรุงเทพมหานครเป็นเพียงจังหวัดเดียวในประเทศไทย ที่ชาวเมืองมีสิทธิ์เลือกพ่อเมืองหรือผู้ว่าราชการจังหวัดของตนเอง และในปีนี้จะเป็นปีที่ชาวกรุงเทพมหานครจะออกไปใช้สิทธิ์เลือกตั้งผู้ว่าราชการจังหวัดอีกครั้งหนึ่ง แต่เมื่อย้อนหลังกลับไปก่อนการปฏิรูประบบราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน ค.ศ. ๑๘๙๒ (พ.ศ. ๒๔๓๕) เมืองหลวงของราชอาณาจักรสยามนั้นก็มีหน่วยงานดูแลตนเอง นั่นคือ กรมพระนครบาล ซึ่งระบุไว้ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน

พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนเป็นพระราชกำหนดที่อยู่ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งชำระขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อแรกตั้งพระนครศรีอยุธยาใน ค.ศ. ๑๓๕๑ (พ.ศ. ๑๘๙๓) นั้น เรียกกรมพระนครบาลว่า กรมเวียง ซึ่งเป็นหนึ่งในจตุสดมภ์ ก่อนที่ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะเปลี่ยนกรมเวียง เป็นกรมพระนครบาล มีพญายมราชเป็นเจ้ากรม มีขอบเขตหน้าที่คือ ดูแลความสงบในพระนครและปราบปรามโจรผู้ร้าย

แม้กรมดังกล่าวนี้จะเป็นกรมหนึ่งในระบบราชการอันซับซ้อนของสยามที่สำคัญยิ่ง แต่ปรากฏงานศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวโดยเฉพาะก่อนหน้านี้เพียงหนึ่งเรื่องเท่านั้นคือ **การบริหารราชการกรมพระนครบาล** ของศิริพร กรอบทอง ซึ่ง

---

[๑]ผู้เขียนขอขอบคุณอาจารย์ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร หัวหน้าโครงการวิจัยฯ ที่กรุณาอธิบายคำศัพท์โบราณและความซับซ้อนของระบบราชการไทยจนสามารถเรียบเรียงงานวิจัยฉบับนี้ได้ และคุณกรรณิการ์ ถนอมปัญญารักษ์ รวมทั้งคุณอรพินท์ คำสอนที่ให้คำแนะนำในการปรับปรุงแก้ไขงาน

ศึกษาบทบาทและหน้าที่ของกรมพระนครบาล[๒] แต่ยังไม่ได้ศึกษาบางประเด็น ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ยิ่งของระบบราชการแบบเก่าของสยาม นั่นคือ ระบบการคานอำนาจและการตรวจสอบในระบบราชการ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในงานวิจัยฉบับนี้

๒. สารัตถวิพากษ์

พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน เป็นพระไอยการว่าด้วยการกำหนดบุคคล ขอบเขตและหน้าที่ในการบริหารการปกครองฝ่ายต่างๆ เพื่อความสงบเรียบร้อยในสังคม เชื่อว่า มีการตราพระไอยการดังกล่าวนี้ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อครั้งมีพระราชโองการให้ปฏิรูปการปกครองส่วนต่างๆ ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนที่เกี่ยวข้องกับกรมพระนครบาลนี้ เป็นพระไอยการที่กำหนดหน้าที่และบทบาทของขุนนางที่ทำหน้าที่ดูแลพระนคร มีพญายมราช เจ้ากรมดังกล่าวนี้รับผิดชอบโดยตรง นั่นคือ การดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยภายในพระนคร และปราบปรามโจรผู้ร้าย ลักษณะการดูแลพระนครดังกล่าวนี้ยังคงอยู่จนกระทั่งการปฏิรูประบบราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒.๑ โครงสร้างการปกครองของกรมพระนครบาล

โครงสร้างของกรมพระนครบาล พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนได้ระบุยศ ตำแหน่งและศักดินาของกรมพระนครบาลเอาไว้ดังนี้

พญายมราชอินทราธิบดีศรีวิไชยบริรักโลกากรทันฑะราธรกรมพระนครบาล บดีอะไภยพิริยบรมกรมภาหุใช้ตราขี่สิงห์ มือขวาถือพระขรรค์ มือซ้ายถือพวงดอกไม้ ถือศักดินา ๑๐๐๐๐

[๒] ศิริพร กรอบทอง, “การบริหารราชการกรมพระนครบาล,” ใน **กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๔ ระบบบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ,** วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ และศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปิ่นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร

ขุนเพชปานีปลัดทูลฉลอง		นา	๑๐๐๐
ขุนงำเมืองนั่งศาล		นา	๘๐๐
ขุนพัศดี ซ้าย ขวา ปลัดตรวจคุก		นาคล	๘๐๐
ขุนสาระวัตสำหรับตรวจผู้ร้าย		นา	๕๐๐
ตรวจขวาได้ตรวจความคู่		นา	๒๐๐
ขุนเพชดาราชปลัด		นา	๑๐๐๐
หลวงอินทราบดีศรีราชรองเมืองเจ้ากรมกองกระเวนขวา		นา	๑๐๐๐
ขุนยิสารบุรีย	ขุนหมื่น	นา	๔๐๐
หมื่นยิสารบุรีย	กองกระเวน	นา	๓๐๐
ขุนวิจารภูธร	ในกรุง	นา	๔๐๐
หมื่นวิจารภูธร		นา	๓๐๐
ขุนจำนงบุรีย		นา	๔๐๐
หมื่นจำนงบุรีย	นอกกรุง	นา	๓๐๐
ขุนละคอรภักดี		นา	๔๐๐
หมื่นละคอรภักดี		นา	๓๐๐
ขุนเทพลูเจ้ากรมกองกระเวนซ้าย		นา	๑๐๐๐
ขุนภักดีผู้ดล	ขุนหมื่น	นา	๔๐๐
หมื่นภักดีผู้ดูล	กองกระเวน	นา	๓๐๐
ขุนกระเวนรักษา	ในกรุง	นา	๔๐๐
หมื่นกระเวน		นา	๓๐๐

	ขุนกลาง	นา	๔๐๐
	หมื่นวิเศศ	นา	๔๐๐
ที่วิเศศ ๔	หมื่นสนิจ	นา	๓๐๐
	หมื่นฉนะ	นา	๓๐๐
	หมื่นจ่า	นา	๒๐๐
นายบโทน ๓	พันจ่า	นา	๑๐๐
	หัวสิบ	นา	๕๐

หมื่นนาฏนา ๒๐๐ พันนาฏนา ๒๐๐ หัวสิบนา ๕๐

ประแดงจันเสมียรตรานา ๖๐๐ ขุนเทพณรายสมุบาญชียได้เรียก ส่วย หัวเมือง แขวงจังหวัด จ่ายการโยธา นาคล ๖๐

	ขุนทราบาล	นา	๕๐๐
	ขุนโลกบาล	นา	๕๐๐
	ขุนนระบาล	นา	๕๐๐
	ขุนธระนิบาล	นา	๕๐๐
	ทำมรงถือตรา	นาคล	๓๐๐

๒.๒ การบริหารงานของกรมพระนครบาล

แนวคิดเรื่องเมืองหลวง ซีมอง เดอ ลา ลูแบร์ได้มีบันทึกไว้ว่า เมืองหลวงของราชอาณาจักรสยามนั้นถือเป็นเมืองที่พระราชาเป็นเจ้าครองนคร แต่ในความเป็นจริงแล้ว กษัตริย์จะแบ่งสรรอำนาจให้ขุนนางเป็นผู้ดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ ด้วยความที่เมืองหลวงนั้นถือเป็นเมืองที่สำคัญที่สุดและอาจจะเป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุดในราชอาณาจักร ทำให้มีการแบ่งออกเป็นสามชั้นใหญ่ๆ คือ แขวงทั้งสี่ซึ่งอยู่รอบนอก และเขตพระนคร ซึ่งกรมพระนครบาลเป็นผู้ดูแล และอีกชั้นหนึ่งคือ พระบรมมหาราชวัง ซึ่งกรมวังจะเป็นผู้บริหารจัดการ

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้ามีระบบราชการที่เข้มแข็งและชัดเจน กรุงเทพมหานครจึงอาจจะแบ่งได้เป็นห้าชั้นเสียด้วยซ้ำไป เพราะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลนั้นเปรียบเสมือนราชสำนักอีกราชสำนักหนึ่ง มีกรมวัง และกรมนครบาล[๓]ที่จะสามารถบริหารจัดการไพร่ฟ้าประชาชนใต้พระราชอำนาจได้เช่นวังหลวง ดังนั้น เมื่อขุนนางและไพร่กระทำความผิด ตระลาการสังกัดกรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็จะเป็นผู้ตัดสินคดี แต่หากคู่ความสังกัดวังหลวงแล้ว จะต้องส่งตัวให้ฝ่ายวังหลวงนั้นเป็นผู้พิจารณาคดีต่อไป[๔] ทำให้ผู้กำกับดูแลเมืองหลวงนั้นมีหลายกรมกองด้วยกัน แต่ในที่นี้ จะขอกล่าวถึงกรมพระนครบาลฝ่ายวังหลวงเป็นหลัก เพราะดูแลพื้นที่ส่วนใหญ่ในกรุงเทพมหานคร

อำนาจและหน้าที่ของกรมพระนครบาล กรมพระนครบาลเป็นหนึ่งในจตุสดมภ์ มีหน้าที่สำคัญในการดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในพระนคร และปราบปรามโจรผู้ร้าย ด้วยภาระดังกล่าวนี้ทำให้กรมพระนครบาลมีกรมกองในสังกัดอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นหกหน้าที่หลักคือ ๑. การกำกับดูแลกรม ๒. การตรวจตราและจับกุมผู้ร้าย ๓. งานศาล ๔. งานคุก ๕. งาน

---

[๓] **ทำเนียบนาม ภาคที่ ๒ และทำเนียบข้าราชการวังหลัง,**(พระนคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๑๑), ๕ – ๙.

[๔] "พระราชกำหนดเก่า" ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๓, พระนคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๑๑. ๒๑๘ – ๒๑๙.

เสมียน และ ๖. งานทั่วไป

การกำกับดูแลกรม การกำกับกรมพระนครให้ทำงานได้อย่างเรียบร้อย เป็นหน้าที่ของพญายมราช และมีปลัดกรมของสองคน คือ ขุนเพชปานีปลัดทูลฉลอง และขุนเพชดาราชปลัด เป็นผู้ช่วย โดยที่ขุนเพชปานีจะกำกับดูแลกรมกองที่เกี่ยวข้องกับการศาลและการตรวจสอบ ในขณะที่ขุนเพชดาราราชปลัดจะกำกับดูแลกรมกองที่มีหน้าที่ตรวจตราและจับกุมผู้ร้าย รวมทั้งงานคุกและงานจิปาถะอื่นๆ ด้วย ก่อนการปฏิรูประบบราชการในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมไตรโลกนาถนั้น ผู้ที่ดูแลกรมนี้เรียกว่า ขุนสพถือ ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็น “พญายมราชอินทราธิบดีศรีวิไชยบริรักโลกากรทันฑะราธรกรมพระนครบาลบดีอะไภยพิริยบรมกรมภาหุ” ซึ่งราชทินนามนี้เปรียบขุนนางที่ถือตำแหน่งเสมือนพระยม เทพผู้เป็นใหญ่ประจำยมโลก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเปลี่ยนสร้อยนามใหม่เป็น “เจ้าพระยมราชชาติเสนางค์นครินทรมหินทราธบดีศรีวิชัยราชมไหศวริยบริรักษ ภูมิพิทักษ์โลกากร ฑัณฑ์ฤทธิธรนครบาลสมุหบดีอภัยพิริยปรากรมพาหุ”[๕]

กฎหมายลักษณะโจรได้ระบุคุณสมบัติพิเศษของเสนาบดีกรมพระนครบาลไว้ว่า

> มีใจซื่อตรงคงในเบญจะสีล ๕ คือ อย่าให้ฆ่าสัตว์ อย่ากำหนดในทรัพย์ท่าน อย่าทำทุราจารหล่วงประเวณี อย่ากล่าววะจีกรรมมุษาวาท จงปราศจากสุราบาล จงกำหนฎการเปนนิจ อย่าคิดใจใหญ่ อย่าฝ่ายสูงให้พ้นศักดิ จงสวามิภักดิแก่พระผู้เปนเจ้าเหง้าบรมกระษัตรผู้ทรงสวัสธรณีศรีสุริยพงษอธิปไต แลผู้ใดสมเดจพระผู้วรนาถตั้งไว้เปนราชอธิบดีศรีนครบาล จงวิจารณให้รู้ลักษณที่จะรักษาพญาบาลซึ่งประตูบ้านเมืองเนืองถนนหนทางท่านพูนอุทญาณสภานชาลาฉนวนคลีตรีมุขทุกขราษฎรโจรผู้ร้ายรายราชคันดนแถวท่อง ทุกทบองคลองแคบคัน แต่งขับคนให้หลีกหลบ ฝึกคนสงบกราบกราน เมื่อท่านจะมีที่เสดจ์ลีลาพญาบาลเทพารักษรักษาพกฤษบำรุงคิดผดุงบ้านเมือง เปลื้องทุกขราษฎร ประชาแต่งสารตราไปเอาโจรผู้ร้าย ใน

[๕] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔,** (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๒๘), ๑๙๔.

เมืองฝ่ายขอบชณบทมากำหนฎหาโทษจนเปนสัจ จงมีใจจัตุรัศสวามีภักดิรักษาพระนคเรศ อย่าบังเหตุแก่ราชการ แลทำตามสารพระราชกฤษฎีกาโดยมาตราสาขคดีอันมีอายการในพระนครบาลนั้น[๖]

งานตรวจตราและจับกุมผู้ร้าย ขุนเพชดาราชปลัดเป็นผู้กำกับดูแลหน่วยงานนี้ แต่ผู้ที่รับผิดชอบงานโดยตรงนั้นคือ หลวงอินทราบดีศรีราชรองเมือง เจ้ากรมกระเวนขวา และขุนเทพพลู (ขุนเทพผลู) เจ้ากรมกองกระเวนซ้าย ซึ่งในสมัยต่อมาเจ้ากรมทั้งสองกรมนี้ ได้เลื่อนยศเป็น “พระ” หรือ “พระยา” ดังปรากฏในจดหมายเหตุราชกิจรายวันรัชกาลที่ ๕ ภาคที่ ๑ เรียกเจ้ากรมกองกระเวนซ้ายว่า พระเทพผลู เป็นต้น[๗] ขณะเดียวกัน ในกองกระเวนแต่ละฝ่าย ก็จะแบ่งขุนหมื่นออกเป็นขุนหมื่นที่กระเวนตรวจตราความเรียบร้อยในพระนคร มีอยู่กองละสี่คน และขุนหมื่นที่กระเวนตรวจตราอยู่นอกพระนคร มีอยู่กองละสี่คนเช่นกัน หากต้องไปจับโจรผู้ร้ายแล้ว ขุนเพชดาราชปลัดจะต้องออกไปพร้อมกับบรรดากองกระเวนด้วย ดังปรากฏในพระไอยการ ลักษณโจรความว่า *“๒๐ มาตราหนึ่ง เพชดาจ่าเมืองกรมพระนครบาลจะไปเอาโจรผู้ร้าย...”*[๘] นอกจากนี้ยังมีขุนนางอีกสี่คนที่เปรียบเสมือนหน่วยจู่โจมในยุคปัจจุบันคือ ขุนทราบาล ขุนโลกบาล ขุนนระบาล และขุนธระนิบาลอีกด้วย แต่หน่วยงานราชการของไทยในยุคก่อนนั้น จะไม่ปล่อยโอกาสให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดดูแลรับผิดชอบเรื่องใดเรื่องหนึ่งแต่เพียงผู้เดียว เพื่อป้องกันการทุจริตในการทำงาน ดังนั้น ในบางครั้งขุนงำเมือง ซึ่งมีหน้าที่ว่าความในศาล และสังกัดอยู่ในฝ่ายขุนเพชปานีปลัดทูลฉลอง ก็จะออกไปลาดตระเวนจับกุมผู้ร้ายกับบรรดาขุนหมื่นกองกระเวนด้วย[๙]

---

[๖] “พระไอยการลักษณโจร,” ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙), ๒๙๔ – ๒๙๕.

[๗] **จดหมายเหตุราชกิจรายวัน ภาคที่ ๑,** พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี ปีระกา ๒๔๓๖, ๔๐.

[๘] “พระไอยการลักขณโจร,” ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๒,

[๙] “พระราชกำหนดเก่า,” ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๓, ๑๓๘.

ในยามที่บ้านเมืองมีโจรผู้ร้ายชุกชุม บรรดาขุนหมื่นกองกระเวนทั้งหลายจะต้องตรวจตราและจับกุมผู้ร้ายทุกวัน หากเจ็บป่วยหรือประสงค์จะลากิจ ขุนหมื่นเสมียนทนายจะต้องรับผิดชอบแทน[๑๐] ทั้งนี้เพื่อให้บรรดาโจรผู้ร้ายรู้สึกหวาดกลัวและทำการปล้นสะดมได้ยากขึ้น เพื่อเป็นมาตรการให้บรรดาไพร่ฟ้าประชาชนรู้สึกปลอดภัย หากบรรดาขุนหมื่นกองกระเวนไม่ปฏิบัติตาม ก็จะมีบทลงโทษคือ ให้จำคาเอาไว้หน้าพระเสื้อเมืองวันหนึ่ง จนกว่าพระอาทิตย์จะตกดิน แต่หากโจรผู้ร้ายทำร้ายจนเป็นอันตรายแก่ชาวบ้านชาวเมืองได้ หรือทำให้เกิดไฟไหม้ เจ้าพนักงานจะถูกลงโทษหนัก เท่าโทษละเมิด[๑๑]

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่โจรผู้ร้ายชุกชุมเป็นอย่างมาก พระองค์จึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยายมราช พระยารองเมือง (พระยาอินทราธิบดีศรีราชรองเมือง) และผู้มีตำแหน่งเฝ้ากราบทูลให้ทราบตามลำดับลงมา ถ้าขุนนางคนแรกหรือคนถัดมาเจ็บป่วยหรือไปราชการ หากขุนนางไม่แจ้งให้ทราบ ก็จะถูกลงโทษ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาโจรผู้ร้ายทั้งในพระนครและหัวเมืองต่างๆ มีมากยิ่งขึ้น ทำให้บรรดาเจ้าพนักงานผู้มีตำแหน่งเฝ้าต้องกราบทูลเรื่องนี้ให้พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบทุกวัน

หน้าที่ตรวจตราและจับกุมผู้ร้ายนั้นไม่ได้อยู่ที่บรรดาขุนหมื่นกองกระเวนอยู่แต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น กฎหมายยังระบุให้บรรดานายบ้านและชาวเมืองทั้งหลายมีหน้าที่สอดส่องดูแลชุมชนของตนเองด้วย ดังความว่า

> แลให้ชาวบ้านกองเพลิงหน้าบ้านหลังบ้าน ทำจำหล่อตามทางเดิรจงทุกบ้าน แลครั้นเพลาค่ำให้ชาวบ้าน ซึ่งเปนผู้ชายพลัดกันรักษากองเพลิงหน้าบ้านหลังบ้าน ตามมีคนมากแลน้อยให้ผลัดกันคอยดูผู้คนเดินไปมา ถ้าหาได้เพลิงเป็นสำคัญมิได้ให้จับเอาตัวจำไว้[๑๒]

กฎหมายที่ประกาศใช้ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนี้ กำหนดให้

---

[๑๐] "พระราชกำหนดเก่า," ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๓,

[๑๑] เรื่องเดียวกัน, ๓๐๑.

[๑๒] เรื่องเดียวกัน, ๑๓๘.

ไพร่ฟ้าประชาชนที่อยู่ในที่เกิดเหตุเป็นระยะทางสามเส้นสิบห้าวาร่วมกันรับผิดชอบ แต่ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ขยายขอบเขตเป็นห้าเส้น และหากผู้ใดวางเฉยต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ก็จะมีบทลงโทษตามมาด้วย[๑๓]

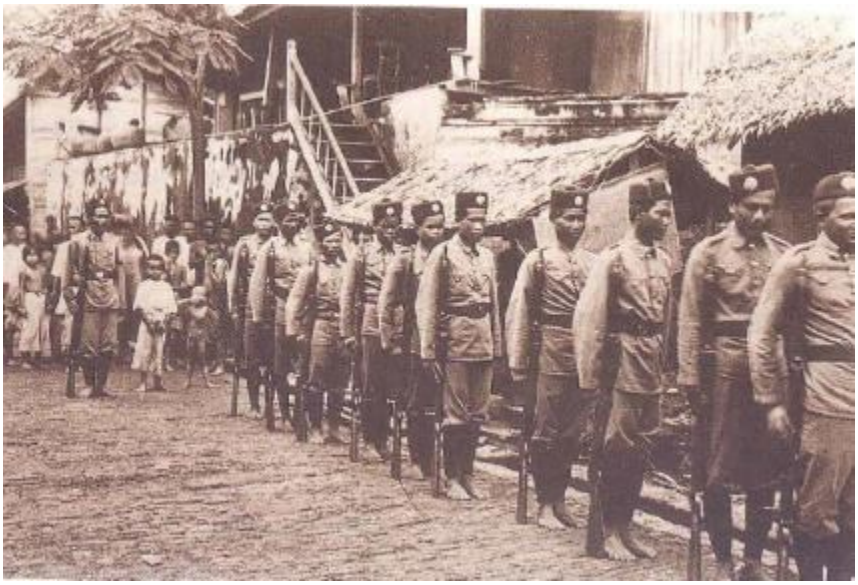

กองโปลิศ

ต่อมาเมื่อมีปัญหาโจรผู้ร้ายมากยิ่งขึ้นนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้ตั้งกองโปลิสแบบยุโรปขึ้นใน ค.ศ. ๑๘๖๑ (พ.ศ. ๒๔๐๔) มีกัปตันเอมส์ (S.J. Ames) (หลวงรัถยาภิบาล) ชาวอังกฤษเป็นผู้บังคับบัญชาการคนแรก เพื่อทำงานร่วมกับกองกระเวนในการรักษาความสงบในพระนคร ในระยะแรกนั้นพลโปลิศเป็นพวกมลายูและอินเดีย ซึ่งเคยเป็นลูกเรือของกัปตันเอมส์มาก่อน ต่อมาจึงได้ว่าจ้างชาวสยามและคนที่เคยเป็นกองกระเวนในสิงคโปร์และอินเดียมาก่อน เรียกว่า “กองโปลิศคอนสเตเบิล” (Police Constable) ส่วนคนไทยเรียกว่า “หมาต๋ำ” หรือ “ไอ้แข้งแดง” เพราะพลโปลิศพันผ้าแดงเอาไว้ที่หน้าแข้ง ในระยะแรกนี้ พลโปลิศมีอยู่อย่างจำกัด จึงเข้าประจำในกำแพงเมืองเท่านั้น

[๑๓] วินัย พงศ์ศรีเพียร, พระราชกำหนดเก่าฉบับที่ ๑๑ (กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วาว่าด้วยการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน และกฎหมายโจรห้าเส้น จุลศักราช ๑๑๙๙ ว่าด้วยการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน,” ใน **๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย**, เล่ม ๑๑, อรพินท์ คำสอนและธิษณา วีรเกียรติสุนทร บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ: ศักดิโสภาการพิมพ์, ๒๕๕๔), ๑๓๑ – ๑๓๒, ๑๔๐ – ๑๔๑.

เริ่มที่แรกคือที่สำเพ็ง และบางครั้งต้องขอความช่วยเหลือจากกรมกองอื่นในการลาดตระเวนด้วย จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงหน่วยงานดังกล่าวนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว[๑๔]

งานศาล ปลัดกรมพระนครบาลที่กำกับดูแลงานศาลนี้ คือ ขุนเพชปานีปลัดทูลฉลอง ส่วนขุนงำเมืองนั่งศาลนั้นเป็นเจ้าพนักงานผู้ตัดสินคดีความ ในพระธรรมนูนระบุลักษณะคดีที่กรมพระนครบาลรับผิดชอบไว้ว่า

> อนึ่งมีพระธรรมนูนไว้ว่า ถ้าหากันว่าปล้นสดมฉกลัก เอาทรัพย์สิ่งของทองเงินฆ่าเจ้าเรือนตายกลางวัน กลางคืน แลลักลูกเมียไพร่ฟ้าข้าคนท่านลักช้างม้า เรือเกวียนโคกระบือเข้าของผ้าผ่อนแพรพรรณ เส้นผักวักถั่วเป็ดไก่สิ่งใดก็ดี ทำชู้ด้วยเมียท่านฆ่าฟันกันแลจะกละกระสือกระหาง แลทำยาแฝดยาเมารีดลูกเสียสรรพทำประการใด ให้ตายไซ้เป็นตระทรวงนครบาล[๑๕]

กรมพระนครบาลยังมีหน้าที่ดูแลคดีความอื่นๆ อีก เช่น ตัดสินความลงโทษคนที่จับปลาในวันพระ[๑๖] รวมทั้งคดีผู้ร้ายทำลายพระพุทธรูปและพระเจดีย์[๑๗] เมื่อขุนงำเมืองนั่งศาลไต่สวนคดีความเรียบร้อยแล้ว จึงส่งเรื่องให้ขุนเพชปานีปลัดทูลฉลอง เพื่อให้พระยายมราชพิจารณาความต่อไป และเพื่อป้องกันการทุจริตอันก่อให้เกิดความทุกข์ยากแก่ประชาชน จึงมีขุนนางตำแหน่ง “ตรวจขวาได้ตรวจความคู่”[๑๘] คอยตรวจสอบเนื้อความการฟ้องร้องและตัดสินคดี ขณะเดียวกันยังมีขุนดาบ อันได้แก่ ขุนราชศักดิ์ ขุนราชอาษา ขุนเดโชไชยและขุนการพิไชย ซึ่งเป็น

---

[๑๔] ดูรายละเอียดใน รสสุคนธ์ จรัสศรี, “บทบาทข้าราชการชาวต่างประเทศในกรมตำรวจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐).

[๑๕] “พระธรรมนูน,” ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙), ๑๓๓.

[๑๖] “กฎ ๓๖ ข้อ,” ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๓, ๗๕.

[๑๗] “พระราชกำหนดใหม่,” ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๓, ๓๕๕.

[๑๘] สันนิษฐานว่า น่าจะมีตำแหน่งตรวจซ้ายได้ตรวจความคู่ด้วย

ขุนนางกรมวังมาคอยกำกับการไต่สวนคดีความด้วย[๑๙]

งานคุก ถือเป็นงานที่มีความสำคัญยิ่งสำหรับกรมพระนครบาล เพราะเป็นงานที่ปลัดกรมทั้งสองฝ่ายเข้ามากำกับดูแลอย่างใกล้ชิด แต่ก่อนที่จะเข้าสู่ประเด็นเรื่องงานคุกนั้น จะขออธิบายความแตกต่างระหว่างคำว่า “คุก” กับ “ตาราง” เสียก่อน ในปัจจุบันนี้ คนไทยเข้าใจว่า ทั้งคุกและตารางนั้นมีความหมายเดียวกัน แต่จริงๆ แล้วคำสองคำนี้มีความหมายแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง พรรณนาภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา เอกสารหอหลวง (ฉบับความสมบูรณ์) ให้คำจำกัดความของคำว่า “คุก” ไว้ว่า คุกนั้นมีไว้สำหรับจำขังนักโทษโจรผู้ร้ายที่ปล้นสะดม ในขณะที่ “ตาราง” นั้น มีไว้จำขังบุตรภรรยาผู้ร้าย จะตั้งไว้หน้าคุกทุกคุก[๒๐] เพราะถ้าหากโจรหลบหนีแล้ว เจ้าพนักงานจะจำขังบิดามารดาบุตรและภรรยาไว้แทน จนกว่าจะจับตัวมาได้[๒๑] ลักษณะของการลงโทษเช่นนี้อาจจะเป็นที่มาของสำนวนไทยที่ว่า “มีผัวผิดคิดจนตัวตาย” ก็เป็นได้ นอกจากนี้ในบางครั้ง เจ้าพนักงานก็จะเลือกคนคุก ที่ได้รับรองว่าไม่สูบฝิ่นและเป็นนักเลงสุราช่วยคุมคุกด้วย[๒๒]

---

[๑๙] “พระราชกำหนดเก่า,” ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๓, ๑๓๔.

[๒๐] วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **พรรณนาภูมิสถานและมรดกความทรงจำกรุงเทพมหานคร,** (กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์, ๒๕๕๑), ๕๕.

[๒๑] “พระไอยการลักขณโจร,” ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๒, ๓๑๕.

[๒๒] คาร์ล บ็อค, **ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง,** (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๓), ๔๔.

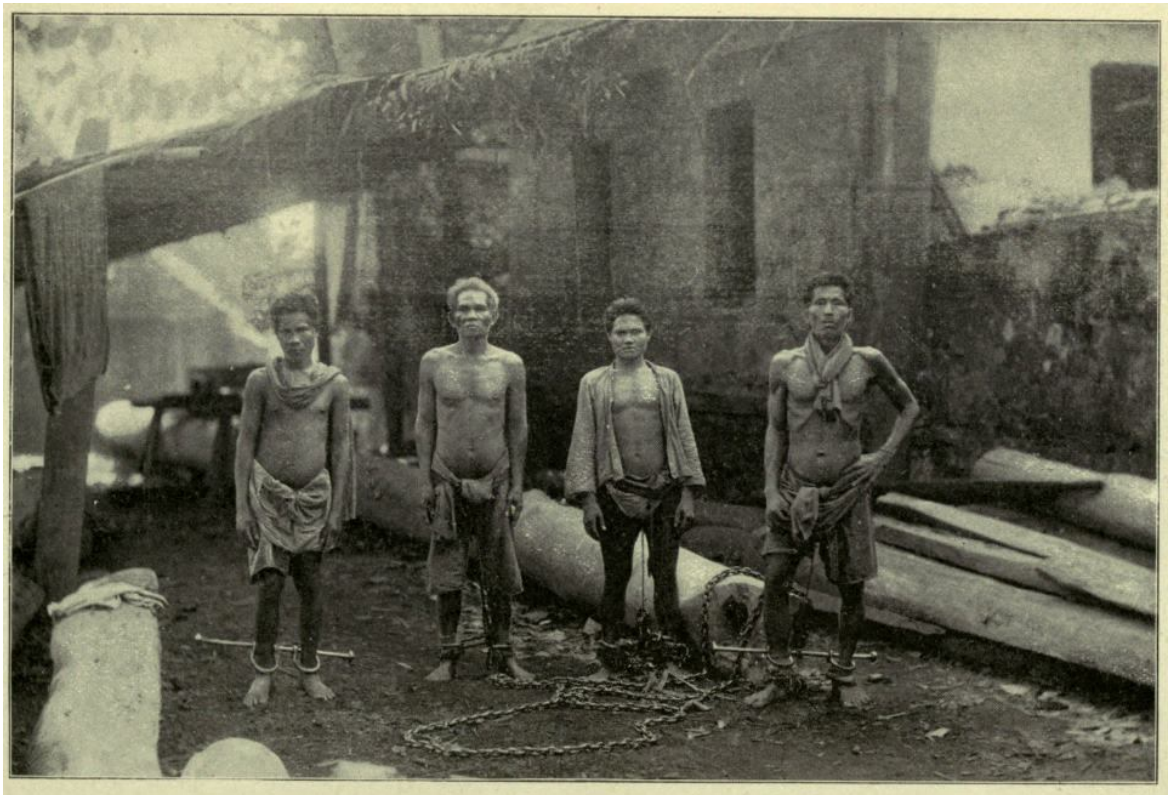

Prisoners Working in Teak Lumber Yard.

ภาพนักโทษสมัยรัชกาลที่ ๕

ในงานคุกนั้นขุนเพชดาราชปลัดจะกำกับเจ้าพนักงานที่ดูแลคนคุกโดยตรง นั่นคือ ทำมรงถือตรา มีศักดินา ๓๐๐ ส่วนขุนเพชปานีนั้นจะกำกับเจ้าพนักงานที่เป็นฝ่ายตรวจสอบคุก คือ ขุนพัศดีซ้ายและขุนพัศดีขวา ปลัดตรวจคุก ซึ่งมีเจ้าพนักงานอยู่ใต้บังคับบัญชาอีกต่อหนึ่งคือ ขุนสาระวัตสำหรับตรวจผู้ร้าย หน้าที่ของทำมรง (บางครั้งขุนเพชดาราชปลัดเข้ามากำกับด้วย) มีอยู่สามประเด็นใหญ่ๆ คือ ๑. การลงโทษนักโทษ ๒. ตรวจตราคุกสามครั้งต่อวัน ทำมรงจะต้องตรวจดูผู้ที่มาส่งอาหาร และอาวุธให้ดีด้วย หากโจรหลบหนีไปได้ ทำมรงจะมีความผิดเทียบเท่ากับความผิดของโจรผู้นั้น และ ๓. ทำมรงจะต้องควบคุมนักโทษไปทำงานให้หลวง ถ้านักโทษมีโทษสถานเบา จะต้องล่ามคอพวงละ ๑๐ คน หากมีโทษหนัก จะต้องล่ามคอพวงละ ๒๐ คน ในวันพระทำมรงจะต้องคุมนักโทษรวมทั้งบุตรภรรยาผู้ร้ายไปขอทานในตลาด โดยที่จะต้องใส่ตรวนบุตรภรรยาผู้ร้าย

สองชั้น แล้วเอาเชือกผูกเอวร้อยต่อกัน[๒๓] ในขณะเดียวกัน ทำมรงจะต้องดูแลไม่ให้นักโทษก่อความวุ่นวายในที่ชุมชนอีกด้วย[๒๔]

เมื่อมีผู้กำกับดูแลคุกแล้ว ก็จะมีผู้ตรวจสอบการทำงาน นั่นคือ เจ้าพนักงานเช่นขุนสาระวัตสำหรับตรวจผู้ร้าย ที่สังกัดขุนพัศดีขวา และขุนพัศดีซ้าย แต่เนื่องจากปัญหาที่บรรดาเจ้าพนักงานกรมพระนครบาลมักปล่อยปละละเลยหน้าที่ของตน ทำให้คนคุกสามารถหลบหนีไปได้บ่อยครั้ง ทำให้เจ้าพนักงานต้องทำทะเบียนนักโทษไปฝากไว้ที่กรมมหาดไทย ซึ่งจะทำหน้าที่ตรวจสอบจำนวนนักโทษในคุกอยู่เสมอ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์มีพระบรมราชโองการให้กรมพระนครบาลต้องรายงานต่อพระองค์โดยตรงว่า มีนักโทษเสียชีวิตเท่าใด และพระองค์จะส่งเจ้าพนักงานออกไปตรวจสอบอีกครั้งหนึ่งด้วย[๒๕]

งานเสมียน ผู้ที่รับผิดชอบคือ ขุนเทพณรายสมุบาญชีย และประแดงจันเสมียรตรา เพื่อเก็บส่วยจากแขวงจังหวัดและหัวเมือง รวมทั้งยังเกณฑ์คนใช้ในงานโยธา เมื่อพระนครขาดคนอีกด้วย

งานทั่วไป คือ ฝ่ายปฏิบัติการ ได้แก่ ที่วิเศศ ๔ คือ ขุนกลาง หมื่นวิเศศ หมื่นสนิจและหมื่นฉนะ และนายบโทน ๓ คำว่า บโทนหรือบ่อโทน หมายถึง คนที่ติดสอยห้อยตามขุนนางสมัยก่อน ทำหน้าที่ตามแต่จะถูกเรียกใช้[๒๖] นั่นคือ ทำงานทั่วไป มีขุนนางสามคนคือ หมื่นจ่า พันจ่าและหัวสิบ นอกจากนี้ ยังมี หมื่นนาฏ พันนาฏและหัวสิบคอยทำหน้าที่นี้ด้วย

---

[๒๓] วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **พรรณนาภูมิสถานและมรดกความทรงจำกรุงเทพมหานคร,** ๕๕.

[๒๔] "พระไอยการลักขณโจร," ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๒, ๓๖๕ – ๓๖๖.

[๒๕] **ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๐๓ – ๑๓๐๕,** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี สำนักเลขาธิการ นายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๗), ๑๔๕, ๑๔๙.

[๒๖] วินัย พงศ์ศรีเพียรและคณะ, **พจนานุกรมคำเก่าในภาษาไทย ฉบับชะเลยสัก,** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน, ๒๕๕๕), ๒๒๔.

๒.๓ กรมพระนครบาลกับสังคมสยาม

แม้ราชสำนักสยามจะมีระบบตรวจตราดูแลพระนครอย่างเข้มงวด แต่ปัญหาโจรผู้ร้ายก็ยังคงเป็นปัญหาเก่าแก่ที่อยู่คู่กับสังคมจนไม่อาจที่จะแก้ไขได้ ดังปรากฏในกฎหมายตราสามดวงและวรรณกรรมต่างๆ เช่น ขุนช้างขุนแผน[๒๗] ปัญหาโจรผู้ร้ายนี้จะปรากฏอย่างรุนแรงในช่วงเวลาที่บ้านเมืองระส่ำระส่าย ดังเช่น ภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. ๑๗๖๗ รวมทั้งช่วงเวลาที่เป็นจุดเปลี่ยนของสังคมด้วย ดังเช่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปัญหาโจรผู้ร้ายที่ทวีความรุนแรงขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนราชสำนักต้องออกกฎหมายโจรห้าเส้น เกิดขึ้นด้วยปัจจัยหลายประการ เช่น การที่เศรษฐกิจสยามได้เปลี่ยนแปลงเป็นเศรษฐกิจแบบเงินตรามากยิ่งขึ้น ทำให้ไพร่ฟ้าประชาชนมีอิสระในการสะสมโภคทรัพย์ กอปรกับการอพยพเข้ามาของชาวจีนจำนวนมาก เนื่องจากความไม่สงบสุขภายใน ชาวจีนบางพวกจะรวมกลุ่มกันเป็นสมาคมลับหรือพวกอั้งยี่ ซึ่งบางครั้งก็จะดำเนินการต่างๆ ที่ผิดกฎหมาย[๒๘] ปัญหาความไม่สงบในสังคมนี้ไม่เบาบางลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมา โดยเฉพาะข้อตกลงเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ที่ราชสำนักสยามต้องยินยอมให้มีศาลกงสุลต่างชาติตัดสินคดีคนในบังคับของตนเอง

แม้ว่าอำนาจทางการศาลดังกล่าวนี้ ซึ่งอันที่จริงกฎหมายข้อนี้นั้นก็ปรากฏในพระธรรมนูนอยู่แล้ว[๒๙] แต่ในครั้งนี้กลับสร้างปัญหาให้แก่ความมั่นคงของสยามเป็นอย่างยิ่ง เพราะสยามต้องปฏิบัติตามข้อสัญญาอย่างจริงจัง อีกทั้งชาวตะวันตก ที่มีฐานะทางการทูตเหนือกว่าสยาม มักใช้อำนาจบาตรใหญ่ให้ฝ่ายตัวเองเป็นฝ่ายถูกอยู่เสมอ นอกจากนี้ “พวกใต้ร่มธง” หรือ “พวกสัปเยก” หรือคนในบังคับ ซึ่งมักเป็นชาวเอเชีย เช่น ชาวเวียดนาม ชาวจีนและชาวพม่า เป็นต้น

---

[๒๗] ดูรายละเอียดใน **เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน,** (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๔).

[๒๘] ดูรายละเอียดเรื่องชาวจีนในสยามใน G. William Skinner, **Chinese Society in Thailand, An Analytical History,** (New York: Cornell University Press, 1957).

[๒๙] “พระธรรมนูน,” ใน **ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง,** เล่ม ๑, ๑๓๕.

มักฉวยโอกาสนี้ในการก่อความวุ่นวายอีกด้วย[๓๐]

การเล่นการพนัน

[๓๐] จริยาวรรณ อาภรรัตน์, “ปัญหาของรัฐบาลไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เกี่ยวกับคนเอเชียในบังคับอังกฤษและฝรั่งเศส” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕).

ปัญหาโจรผู้ร้ายที่ทวีความรุนแรงขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ยังเกิดขึ้นเนื่องจากเจ้าพนักงานปล่อยปละละเลย รวมทั้งไพร่ฟ้าประชาชนต่างหลงมัวเมากับอบายมุข เช่น การดื่มสุรา หวยและการพนัน อันนำมาซึ่งปัญหาอาชญากรรมต่างๆ สังฆราชปาลเลอกัวซ์ (Pallegoix) วิพากษ์วิจารณ์เรื่องการดื่มสุราของชาวสยามไว้ว่า

> ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงวิธีที่เขาทำเหล้าโรงที่เรียกกันว่า arak นั้นแล้วว่า เขาทำกันอย่างไร เครื่องดื่มอันเป็นอันตรายนี้ชาวจีนเป็นผู้ผูกขาดการต้มกลั่นและก่อให้เกิดผลเสียหายมากในประเทศ เป็นความจริงที่ว่าราษฎรส่วนใหญ่งดเว้นการดื่มเครื่องดื่มชนิดนี้และเมรัยทั้งปวง แต่เมื่อใครได้ปล่อยตนให้ตกเป็นทาสของเหล้าโรงเสียครั้งหนึ่งแล้ว ก็ย่อมพาตนไปสู่ความหายนะได้อย่างรวดเร็ว สมดังที่โอวิดได้กล่าวว่า
>
> Quo plus sunt potoe plus sitiunter apoue
>
> ใครใดที่ติดเหล้าโรงแล้วจะมีความกระหายไม่รู้สิ้น ราวกับว่าเครื่องดื่มทรยศชนิดนี้มีส่วนผสมบางประการที่ทำให้มีความกระหายอยู่เนืองนิจไม่มีบรรเทาได้ ดังจะเห็นคนทำงานได้ค่าแรงมาวันละ ๒๐ ชูส์ ก็เอาไปซื้อเหล้าโรงเสียหมดสิ้น นางเมียไปขอหยิบยืมเงินทองเขามา เพื่อเลี้ยงครอบครัวครั้นแล้วสักสองหรือสามปี เจ้านักดื่มคนนั้นก็ต้องขายลูกขายเมียกินบางครั้งซึ่งก็มีอยู่บ่อยๆ เสียด้วยที่คนขี้เมาได้เสียชีวิตไป เพราะดื่มจัดและทำให้เลือดแข็ง...[๓๑]

ปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุมนั้นยังดำเนินมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความในนิราศไทรโยค ซึ่งกรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์ทรงนิพนธ์ขึ้นระหว่างที่เสด็จประพาสไทรโยค ความว่า

ไปถึงบ้านช่องบ้าน เรือนหลาย
ซ่องใช่ซ่องโจรหมาย มุ่งปล้น
วัดช่องใช่ช่องทลาย ล้างศาสนาเลย

[๓๑] มงเซเญอร์ ปาลเลกัวซ์, **เล่าเรื่องกรุงสยาม,** สันต์ ท. โกมลบุตร แปล, (นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๔๙), ๑๔๘.

ช่องนี้ช่องทุกข์ท้น เทวศอึ้งอกเรียม[๓๒]

ปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุมนี้ทำให้ราชสำนักได้รับการร้องเรียนอย่างมาก ทั้งจากชาวสยาม รวมทั้งจากกงสุลอังกฤษ ที่ได้รับข้อร้องเรียนมาจากบรรดานายห้างที่เป็นคนในบังคับของตนว่า บ้านเมืองไม่ผาสุกดังนี้ ทำให้พวกเขาเดินทางไปมาค้าขายได้อย่างลำบาก[๓๓] ทำให้พระองค์เจ้าทวีถวัลยลาภ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ เจ้ากรมพระนครบาลในขณะนั้นต้องไปเจรจาความเมืองเรื่องนี้กับกงสุลอังกฤษ[๓๔] และพยายามแก้ปัญหาด้วยวิธีต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นออกประกาศให้ประชาชนระมัดระวังโจรผู้ร้ายในประกาศเรื่องผู้ร้าย จุลศักราช ๑๒๓๖ (ค.ศ. ๑๘๗๔)[๓๕] กฎหมายโปลิศ ๕๓ ข้อ ซึ่งจะรักษาน่าที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ฉบับจุลศักราช ๑๒๓๗ (ค.ศ. ๑๘๗๕) เพื่อเป็นหลักปฏิบัติสำหรับบรรดาโปลิศทั้งหลาย ทั้งยังมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้

> ...พระยามหามนตรีศรีองค์รักษ์ สมุห์เจ้ากรมพระตำรวจในขวา จัดทหารรักษาแถวถนนในกำแพง ชั้นนอกพระบรมหาราชวังโดยรอบ ให้พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองยกโปลิศออกไปตั้งตรวจตรารักษาชั้นนอกกำแพงเมืองฝั่งตวันออก ฝั่งฟากตวันตกนั้นให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจตุรนต์รัศมีกับพระสุริยภักดีเจ้ากรมพระตำรวจสนมทหารซ้าย จัดจ้างคนเปนโปลิศรักษาลาดตะเวนระวังโจรผู้ร้าย...[๓๖]

ประกาศฉบับวันพฤหัสบดี เดือนเก้า ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก ๑๒๔๔

---

[๓๒] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ นราธิปประพันธ์พงศ์, **นิราศไทรโยค.** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางอนงค์ สิงหศักดิ์ ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๑๘, ๔๔.

[๓๓] สจช. หนังสือกราบบังคมทูล เล่ม ๑๗ จศ. ๑๒๔๓ มร. ๕ นก/ ๑๖. “เหล่านายห้างสับเยกอังกฤษทำเรื่องราวมายื่นแก่ไวซ์กงศุลอังกฤษเรื่องผู้ร้ายปล้นชิงทรัพย์ชุกชุมมากทำให้ค้าขายไม่สะดวก”. ๑๑๐๘ – ๑๑๑๐.

[๓๔] สจช. หนังสือกราบบังคมทูล เล่ม ๑๗ จศ. ๑๒๔๓ มร. ๕ นก/ ๑๖. “กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์กราบบังคมทูลเรื่อง การพูดจาปราไศรยกับกงศุลอังกฤษด้วยปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุมมาก”. ๑๑๒๘ – ๑๑๓๐.

[๓๕] **กฎหมายในรัชกาลที่ ๕,** เล่ม ๑, ๑๔๔ – ๑๔๙.

[๓๖] เรื่องเดียวกัน, ๓๖๑ – ๓๖๒.

(วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๘๒) ให้สินบนชาวบ้านที่ช่วยกันแจ้งเบาะแสหรือจับโจรผู้ร้ายได้[๓๗] ซึ่งพระองค์เจ้าทวีถวัลยลาภ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์นำมาประกาศในหนังสือพิมพ์สยามไสมยด้วย นอกจากนี้ ราชสำนักยังมีคำสั่งให้กองทหารลาดตระเวนตามลำน้ำเจ้าพระยา เพื่อตรวจดูความเรียบร้อยอีกด้วย[๓๘] แต่ไม่อาจแก้ไขสถานการณ์ดังกล่าวนี้ได้

ต่อมาใน ค.ศ. ๑๘๘๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์ออกจากตำแหน่ง เพราะไม่สามารถปราบปรามโจรผู้ร้ายในพระนครได้ และโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งคณะกรรมการเรียกว่า “กอมมิตตี” (Committee) บังคับกรมพระนครบาล[๓๙] แต่ในที่สุดก็ได้ยกเลิกไปเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ค.ศ. ๑๘๙๒ เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง “กระทรวงเมือง” หรือ “กระทรวงนครบาล” ขึ้นดูแลกรุงเทพมหานครแทน อย่างไรก็ดี แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงการบริหารดูแลกรุงเทพมหานครไปอย่างไร แต่ปัญหาเรื่องโจรผู้ร้ายก็ยังคงเป็นปัญหาที่สำคัญของนครหลวงแห่งนี้จนถึงปัจจุบัน

สรุป

พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนว่าด้วยกรมพระนครบาลนั้นถือเป็นเอกสารสำคัญในการศึกษาเรื่องการจัดการดูแลพระนครในสมัยอยุธยาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระนครนี้มีหน้าที่ดูแลพระนครให้สงบเรียบร้อยและปราบปรามโจรผู้ร้ายเป็นหลัก แต่อาจจะมีหน้าที่จิปาถะอื่นๆ อีกแล้วแต่พระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดิน เจ้ากรมและขุนนางก็ไม่ได้มีอำนาจอย่างเหลือล้นในสายงานของตนเอง แต่จะมีระบบการคานอำนาจ

---

[๓๗] **จดหมายเหตุสยามไสมย,** ๑, ๒ (วันพุฒ เดือบสิบ ขึ้น ค่ำ ๑ ปีมะเมีย จัตวาศก ๑๒๔๔), ๓.

[๓๘] **จดหมายเหตุสยามไสมย,** ๓, ๒๓ (วันพุฒ เดือบสาม ขึ้นสิบสามค่ำ ปีวอก ฉอศก ๑๒๔๖), ๓๕๙.

[๓๙] **กฎหมายในรัชกาลที่ ๕, เล่ม ๒,** ทรงพระกรุณาโปรดเกล้ากระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงพระศพ นายจิตติ ติงศภัทิย์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๒๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐, ๖๕๔ – ๖๕๖.

และตรวจสอบ ดังปรากฏตำแหน่งขุนนางฝ่ายซ้าย และฝ่ายขวา นอกจากนี้ พระเจ้าแผ่นดินสยามยังให้ขุนนางสังกัดกรมวังเข้ามาตรวจสอบการทำงานของกรมพระนครบาลนี้ด้วย แม้ระบบราชการแบบเก่าของสยามจะมีระบบระเบียบที่เข้มแข็ง แต่ก็ไม่อาจที่จะแก้ไขปัญหาโจรผู้ร้ายในสังคมได้ และปัญหาดังกล่าวนี้ถือเป็นปัญหาสำคัญของนครหลวงอย่างกรุงเทพมหานครมาจนถึงปัจจุบัน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

เอกสารชั้นต้น

เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

สจช. หนังสือกราบบังคมทูล เล่ม ๑๗/ จศ. ๑๒๔๓ มร. ๕ นก/ ๑๖. “กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์กราบบังคมทูลเรื่อง การพูดจาปราไศรยกับกงศุลอังกฤษด้วยปัญหาโจรผู้ร้ายชุกชุมมาก”. ๑๑๒๘ – ๑๑๓๐.

สจช. หนังสือกราบบังคมทูล เล่ม ๑๗/ จศ. ๑๒๔๓ มร. ๕ นก/ ๑๖. “เหล่านายห้างสับเยกอังกฤษทำเรื่องราวมายื่นแก่ไวซ์กงศุลอังกฤษเรื่องผู้ร้ายปล้นชิงทรัพย์ชุกชุมมากทำให้ค้าขายไม่สะดวก”. ๑๑๐๘ – ๑๑๑๐.

เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

กฎหมายในรัชกาลที่ ๕, เล่ม ๑– ๒. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้ากระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงพระศพ นายจิตติ ติงศภัทิย์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๒๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐.

คาร์ล บ็อค. **ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง.** กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๓.

จดหมายเหตุราชกิจรายวัน ภาคที่ ๑. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรุณวดี ปีระกา ๒๔๓๖.

จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่มที่ ๓. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๗.

ทำเนียบนาม ภาคที่ ๒ และทำเนียบข้าราชการวังหลัง. พระนคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๑๑.

นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. **นิราศไทรโยค.** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางอนงค์ สิงหศักดิ์ ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๑๘.

ประชุมหมายรับสั่งภาค ๔ ตอนที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๐๓ – ๑๓๐๕. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดี สำนักเลขาธิการ นายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๗.

ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง, ๓ เล่ม. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙.

มงเซเญอร์ ปาลเลกัวซ์. **เล่าเรื่องกรุงสยาม.** สันต์ ท. โกมลบุตร แปล. นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๔๙.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **พรรณนาภูมิสถานและมรดกความทรงจำกรุงเทพมหานคร.** กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์, ๒๕๕๑.

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๔๔.

เอกสารชั้นรอง

จริยาวรรณ อาภรรัตน์. “ปัญหาของรัฐบาลไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เกี่ยวกับคนเอเชียในบังคับอังกฤษและฝรั่งเศส.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, ๒๕๒๕.**

รสสุคนธ์ จรัสศรี. “บทบาทข้าราชการชาวต่างประเทศในกรมตำรวจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. พระราชกำหนดเก่าฉบับที่ ๑๑ (กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา ว่าด้วยการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน และกฎหมายโจรห้าเส้น จุลศักราช ๑๑๙๙ ว่าด้วยการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน.” ใน **๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย**, เล่ม ๑๑. อรพินท์ คำสอนและธิษณา วีรเกียรติสุนทร บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: ศักดิโสภาการพิมพ์, ๒๕๕๔,

วินัย พงศ์ศรีเพียรและคณะ. **พจนานุกรมคำเก่าในภาษาไทย ฉบับชะเลยสัก.** กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร องค์การมหาชน, ๒๕๕๕.

ศิริพร กรอบทอง. “การบริหารราชการกรมพระนครบาล,” ใน **กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๔ ระบบบริหารราชการแผ่นดินไทยสมัยโบราณ.** วันพฤหัสบดีที่ ๑๘ และศุกร์ที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ ณ ห้องปิ่นเกล้า โรงแรม เอส. ดี. อเวนิว ถนนบรมราชชนนี กรุงเทพมหานคร.

ภาษาอังกฤษ

Skinner, G. William. **Chinese Society in Thailand, An Analytical History.** New York: Cornell University Press, 1957.

เอกสารลำดับที่ ๙๗
เชียงใหม่ในจดหมายเหตุ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว

อรพินท์ คำสอน[๑]

๑. ความสำคัญของเอกสาร

งานเขียนประเภทบันทึกประสบการณ์การเดินทางของชาวตะวันตกที่เกี่ยวกับสยามเริ่มมีมานับตั้งแต่ชาวตะวันตกได้เดินทางมายังสยามตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งผลงานที่รู้จักกันเป็นอย่างดี เช่น งานของลา ลูแบร์, ฟาน ฟลีต (วันวลิต), โยส เซาเตน, ปีเตอร์ ฟลอรีส, นิโกลาส์ แชร์แวส, แคมป์เฟอร์, แอนนา เลียวโนเวนส์, สังฆราชปาเลอรกัวซ์ และอิบน์ มุฮัมหมัด อิบรอมฮิม นอกจากนี้ยังมีบันทึกประสบการณ์การเดินทางของชาวตะวันตกบางฉบับที่นับเป็นหลักฐานเอกสารในการศึกษาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ล้านนา จดหมายเหตุของชาวตะวันตกที่เดินทางไปยังดินแดนล้านนา อาทิ ราล์ฟ ฟิตช์[๒] (Ralph Fitch) โทมัส แซมมวลสัน (Thomas Samuelson) หมอเดวิด ริชาร์ดสัน[๓] (Dr. David Richardson) วิลเลียม แม็กคลายด์ (Captain William C. MaLeod) เซอร์ โรเบิร์ต

---

[๑]ผู้เขียนใคร่ขอขอบคุณ ดร วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโส สกว. คุณธิษณา วีรเกียรติสุนทร และคุณกรรณิการ์ ถนอมปัญญารักษ์ ที่อ่านต้นฉบับและชี้ข้อบกพร่องต่างๆ ในบทความนี้

[๒]จดหมายเหตุราล์ฟ ฟิตช์ (Ralph Fitch) ค.ศ. ๑๕๘๖–๑๕๘๗

[๓]จดหมายเหตุเรื่อง “Dr. Richardson’s Missions to Siam 1829–1839”

เฮอร์มานน์ ซ็อมเบิร์ก (Sir Robert Hermann Schomburgk)[๔] คาร์ล บ็อค (Carl Bock)[๕] และ ปิแอร์ โอร์ต (Pierre Orts)[๖]

จดหมายเหตุการเดินทางของชาวตะวันตกเกี่ยวกับล้านนาที่สำคัญอีกฉบับคือ **A Diplomat in Siam** มีชื่อเดิมตามต้นฉบับตัวเขียนว่า “Diary of a Journey from Bangkok to Chiengmai and Back, ๑๘๘๕–๘๖” หรืออีกชื่อหนึ่งคือ “Travel in Siam” เป็นจดหมายเหตุการเดินทางไปเชียงใหม่ของเซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว เอกอัครราชทูตอังกฤษประจำสยาม ที่เข้ามารับตำแหน่งอัครราชทูตที่กรุงเทพฯ ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๘๕ (พ.ศ. ๒๔๒๘) ถึง ค.ศ. ๑๘๘๘ (พ.ศ. ๒๔๓๑) ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จดหมายเหตุการเดินทางฉบับดังกล่าวได้บันทึกเรื่องราวการเดินทางไปเชียงใหม่ของเขาไว้อย่างละเอียด ระหว่างวันที่ ๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๘๕ (พ.ศ. ๒๔๒๘) ถึงวันที่ ๑๐ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๘๖ (พ.ศ. ๒๔๒๙) ซึ่งใช้เวลานานถึงสี่เดือนเต็ม จดหมายเหตุการเดินทางฉบับนี้นับเป็นบันทึกเกี่ยวกับเมืองไทยที่สำคัญที่สุดเล่มหนึ่ง เพราะเป็นการบันทึกเรื่องราวของหัวเมืองล้านนาในช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงก่อนที่ล้านนาจะถูกผนวกรวมเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของสยามอย่างสมบูรณ์ ข้อมูลที่ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว บันทึกไว้ทั้งทางกายภาพ เช่น สภาพภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ และข้อมูลทางสังคมและวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็น ชีวิตความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ ความเชื่อ และ โลกทัศน์ ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้หาได้ยากจากหลักฐานของไทย ทั้ง

---

[๔] จดหมายเหตุเซอร์ เฮอร์มานน์ ซ็อมเบิร์ก

[๕] **Temples and Elephants**. เล่าถึงการเดินทางสำรวจของคาร์ล บ็อก ในประเทศไทย ค.ศ. ๑๘๘๑ (พ.ศ. ๒๔๒๔)

[๖] **ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง** ซึ่งแปลจากบันทึกประจำวันของปิแอร์ โอร์ต ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยี่ยม เกี่ยวกับการเดินทางไปหัวเมืองเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ – มกราคม ๒๔๔๑

เป็นมุมมองของต่างชาติที่มองแตกต่างในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาในช่วงเวลาดังกล่าวด้วย

จดหมายเหตุรายวันหรือสมุดบันทึกงานของเซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ขณะที่เป็นเอกอัครราชทูตอยู่ที่กรุงเทพฯ เก็บรักษาอยู่ที่ Public Record Office ที่ตำบลคิว การ์เดน (Kew Garden) ชานเมืองลอนดอน จดหมายเหตุฉบับนี้เป็นบันทึกประจำวันที่ยาวมาก และเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๙๗ (พ.ศ. ๒๕๔๐) เพิ่งถูกค้นพบและนำมาตีพิมพ์เผยแพร่ที่ประเทศอังกฤษใน ค.ศ. ๑๙๙๘ (พ.ศ. ๒๕๔๑) ไนเจล เจ. เบยลีย์ (Dr. Nigel J. Brailey) นักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษ แห่งมหาวิทยาลัยบริสตอล (Bristol) ได้ต้นฉบับมาจากทายาทของซาโทว และได้นำมาคัดลอกเพื่อศึกษา เนื่องจากเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ ในการจัดพิมพ์สามารถพิมพ์เป็นหนังสือได้ ๔ เล่ม และขณะนี้สมาคมประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้จัดพิมพ์เฉพาะเล่มแรกก่อน ซึ่งเป็นบันทึกประจำวันช่วง ๒ ปีแรกที่เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทวเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ที่กรุงเทพฯ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า บันทึกฉบับนี้ยังไม่รู้จักแพร่หลายนักทั้งผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาและผู้สนใจทั่วไปในประเทศไทย เพราะยังไม่มีการแปลจดหมายเหตุฉบับนี้เป็นภาษาไทย ดังเช่นจดหมายเหตุการเดินทางของชาวตะวันตกคนอื่นๆ

๒. สารัตถวิพากษ์

๒.๑ บริบททางประวัติศาสตร์

พระเจ้ากาวิละ

นับตั้งแต่ล้านนาตกอยู่ใต้การปกครองของพม่าตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๐๑ เป็นต้นมา ผู้นำท้องถิ่นล้านนาต่างมีความพยายามที่จะฟื้นม่าน (ต่อต้านพม่า) มาโดยตลอด จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๓๑๗ พระยาจ่าบ้าน (บุญมา) กับเจ้ากาวิละ ผู้นำท้องถิ่นล้านนาเข้าสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เพื่ออาศัยกำลังจากกรุงธนบุรีต่อต้านพม่า เนื่องจากขาดแคลนไพร่พล จึงนับเป็นจุดเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับล้านนา การกวาดล้างอำนาจพม่าให้หมดไปจากล้านนาต้องใช้เวลากว่า ๓๐ ปี กว่าที่จะประสบความสำเร็จใน พ.ศ. ๒๓๔๗

เมื่อเสร็จสงครามเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๑๗ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตอบแทนความดีความชอบต่อผู้นำล้านนา โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาจ่าบ้านเป็นพระยาวชิรปราการ กำแพงเพชร ครองเมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากาวิละครองเมืองลำปาง ส่วนพี่น้องของพระเจ้ากาวิละอีก ๖ คน ให้ช่วยราชการที่เมืองลำปาง มีเจ้าน้อยธรรมลังกาเป็นอุปราช เจ้าบุญมาเป็นราชวงศ์ เจ้าเจ็ดตนพี่น้องได้ร่วมกันป้องกันเมืองลำปางให้พ้นจากการรุกรานของพม่าอย่างเข้มแข็ง เนื่องจากขณะที่เชียงใหม่ถูกพม่ายึดครองสำเร็จ เมืองลำปางจึงกลายเป็นแหล่งที่มั่นสำคัญของฝ่ายไทย

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๒๒ พระยาวชิรปราการถูกสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีลงโทษให้จำคุกที่กรุงธนบุรีในข้อหาฆ่าอุปราชก้อนแก้ว และถึงแก่อนิจกรรมในเวลาต่อมา ความหวังที่จะฟื้นฟูเชียงใหม่จึงสิ้นสุดลง เมืองเชียงใหม่ถูกปล่อยร้างประมาณ ๒๐ ปี ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๑๙–๒๓๓๙ จนกระทั่งพระเจ้ากาวิละได้ฟื้นฟูเชียงใหม่ให้คืนกลับมาเป็นบ้านเป็นเมืองอีกครั้ง เมื่อได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ พระเจ้ากาวิละได้ย้ายจากป่าซางมาตั้งเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๓๙ เนื่องจากเมืองเชียงใหม่มีสิทธิธรรมสูงยิ่งด้วยมีฐานะเป็นศูนย์กลางล้านนามา ๕๐๐ ปีแล้ว ขณะเดียวกันก็ได้เชิดชูราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนแทนราชวงศ์มังราย

การขยายอำนาจของสยามเข้ามาแทนอำนาจของพม่าในล้านนาประสบความสำเร็จอย่างแท้จริงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่ออำนาจของพม่าค่อยๆ ลดลง ผู้นำล้านนาที่เหลืออยู่จึงหันมาสวามิภักดิ์กับฝ่ายสยามอย่างแท้จริง ราชอาณาจักรสยามปกครองล้านนาในฐานะประเทศราช เพราะล้านนาเป็นดินแดนต่างชาติ ต่างภาษา และต่างวัฒนธรรม อีกทั้งเส้นทางคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับเชียงใหม่และเมืองต่างๆ ในล้านนาเป็นไปด้วยความยากลำบาก เนื่องจากแม่น้ำปิงที่เต็มไปด้วยเกาะแก่งกว่า ๓๒ แก่ง ซึ่งใช้เวลาเดินทางนานถึง ๓ เดือน ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น สยามจึงกำหนดให้ล้านนาเป็นดินแดนประเทศราช สามารถปกครองตนเองตามจารีตท้องถิ่น โดยอาศัยโครงสร้างเดิมของท้องถิ่นดังที่เคยปฏิบัติมา

ส่วนความสัมพันธ์ล้านนากับอังกฤษเริ่มหลังจากอังกฤษได้ดินแดนมอญหลังจากสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๓๖๙[๗] ทำให้มีชาว

[๗]สงครามครั้งนี้ทำให้พม่าต้องยกแคว้นยะไข่ ตะนาวศรี อัสสัม และมณีปุระให้อังกฤษพร้อมด้วยการชำระค่าปรับสงครามจำนวน ๑ ล้านปอนด์

พระยาพุทธวงศ์

อังกฤษเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายในล้านนา ในสมัยพระยาพุทธวงศ์ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากหัวเมืองมอญมีอาณาเขตติดต่อกับดินแดนล้านนา ต่อมาการค้าระหว่างล้านนากับชาวตะวันตกขยายกิจการเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะช่วงหลังการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ. ๒๓๙๘ ระหว่างสยามกับอังกฤษ นอกจากจะมีชาวอังกฤษเข้ามาติดต่อค้าขายในล้านนาแล้ว ยังมีชอบมอญพม่า ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษเข้ามาทำธุรกิจค้าไม้ หลังสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ ๒[๔] ใน พ.ศ. ๒๓๙๕ ที่อังกฤษครอบครองดินแดนพม่าตอนล่าง ธุรกิจป่าไม้มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากอิทธิพลของอังกฤษขยายเข้ามาใกล้ชิดล้านนามากขึ้น และชาวพม่าในบังคับอังกฤษก็เข้ามาทำป่าไม้ในล้านนามากขึ้น จนเกิดการทำไม้ในแบบอุตสาหกรรมเติบโตขึ้นทั้งในดินแดนมอญและล้านนา

การขยายตัวของการทำป่าไม้ในล้านนาก่อให้เกิดการแข่งขันแย่งชิงสัมปทานและการอนุญาตทำป่าไม้ซ้ำซ้อนในบริเวณป่าเดียวกันเสมอ ทำให้รัฐบาลอังกฤษในอินเดียเรียกร้องให้สยามจัดการปกครองสามหัวเมืองล้านนาให้เรียบร้อย โดยให้ทำสนธิสัญญาในระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเดีย เพื่อส่งเสริมการติดต่อทางพาณิชย์ ระหว่างพม่าของอังกฤษ กับอาณาเขตเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน (ชื่อเดิมหนังสือสัญญาเชียงใหม่) ลงนาม ณ เมืองกัลกัตตา วันที่ 14 มกราคม พ.ศ.

[๔] สงครามครั้งนี้ อังกฤษยึดเมืองหงสาวดีอันอุดมสมบูรณ์จากพม่าได้

พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร

๒๔๑๖/๑๗ (ค.ศ. ๑๘๗๔ สมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕[๙] นับเป็นสนธิสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองล้านนาครั้งแรก หลังจากสนธิสัญญาครั้งนี้ สยามส่งพระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ปลัดบัญชีกรมกลาโหมไปเป็น “ข้าหลวงสามหัวเมือง” ประจำเชียงใหม่ เพื่อควบคุมดูแลและแก้ไขปัญหาต่างๆ ในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาโจรผู้ร้ายที่ปล้นสะดมตามชายแดนระหว่างล้านนากับพม่า การแก้ไขปัญหาคดีความที่คั่งค้างระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับคนในบังคับสยามที่เกิดขึ้นในเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน และการแก้ไขปัญหาการทำป่าไม้ โดยที่ข้าหลวงตระลาการฝ่ายสยามต้องทำตามข้อตกลงในสนธิสัญญานี้ โดยทำหน้าที่ดูแลหนังสือสัญญาการทำป่าไม้ให้รัดกุมไม่ซ้ำซ้อน และดูแลให้ปฏิบัติตามสัญญาด้วย

แต่สยามไม่สามารถแก้ปัญหาต่างๆ ได้ตามข้อตกลงในสนธิสัญญา พ.ศ. ๒๔๑๖ รัฐบาลสยามและรัฐบาลอังกฤษจึงตกลงทำสนธิสัญญาฉบับที่สอง คือ หนังสือสัญญาในระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษ ว่าด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน ฉบับลงนามวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๓ สมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕)[๑๐] เพื่อขยายอำนาจศาลสยามให้เพิ่มมากขึ้น โดย

[๙]หรือ Treaty between the Governments of Siam and India, for Promotion of Commercial Intercourse between British Burmah and the adjoining territories of Chiangmai, Lakon, and Lampoonchi, belonging to Siam, signed at Calcutta, January 14, 1874

[๑๐]หรือ Treaty between His Majesty the King of Siam and Her Majesty the Queen of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, for the prevention of Crime in the territories

กำหนดให้คนในบังคับอังกฤษต้องขึ้นศาลต่างประเทศทั้งคดีแพ่งและอาญา สนธิสัญญาฉบับนี้ทำให้สยามยินยอมให้รัฐบาลอังกฤษจัดตั้งกงสุลประจำเมืองเชียงใหม่ และการที่อังกฤษมีผลประโยชน์ผูกพันกับเชียงใหม่เป็นอย่างมาก ทำให้รัฐบาลสยามเกรงต่ออำนาจของอังกฤษที่จะมีต่อล้านนาจึงต้องเร่งดำเนินการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในเชียงใหม่ จนนำไปสู่การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ สยามได้ส่งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงพิเศษขึ้นไปจัดการวางรูปแบบการปกครองล้านนา และได้ใช้เป็นรากฐานในการปกครองล้านนาในสมัยต่อมา

การรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้ากับสยามมีสิ่งที่ต้องทำ ๒ ประการ ประการแรก คือ ยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราชที่มีมาแต่เดิม โดยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลขึ้นแทน นับเป็นการริดรอนอำนาจของเจ้าเมืองประเทศราชอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนตำแหน่งเจ้าเมืองหายไปในที่สุด ประการที่สอง คือ การผสมผสานกลมกลืน “คนเมือง” และชาติพันธุ์อื่นๆ ในล้านนาให้มีสำนึกความเป็นพลเมืองไทย โดยการปฏิรูปการศึกษาในล้านนาด้วยการจัดตั้งโรงเรียน และกำหนดให้เรียนภาษาไทยกลาง หรือภาษาไทยมาตรฐาน[๑๑]

---

of Chiangmai, Lakon, and Lampoonchi, and for the Promotion of Commerce between British Burmah and the territories aforesaid

[๑๑]สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๔), ๓๓๖–๓๓๗.

๒.๒ ประวัติผู้เขียน

เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว

เซอร์ เออร์เนสท์ เมสัน ซาโทว (Sir Ernest Mason Satow) เกิดเมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๔๓ (พ.ศ. ๒๓๘๖) ที่แคลมตัน ลอนดอน ประเทศอังกฤษ บิดาเป็นชาวเยอรมัน ชื่อ ฮันส์ เดวิด คริสตรอฟท์ ซาโทว (Hans David Christoph Satow) มารดาเป็นชาวอังกฤษ ชื่อ มาร์กาเรต เน เมสัน (Margaret Née Mason) เขาสำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาที่ Mill Hill School และสำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษาจาก University College London

ขณะที่อายุ ๑๘ ใน ค.ศ. ๑๙๖๒ (พ.ศ. ๒๔๐๕) เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ถูกส่งตัวไปประจำที่ประเทศญี่ปุ่นในฐานะนักเรียนฝึกแปล ตั้งแต่ต้นปี ค.ศ. ๑๘๖๔ (พ.ศ. ๒๔๐๗) เริ่มเขียนบทความในหนังสือพิมพ์ ในหัวข้อที่เกี่ยวกับญี่ปุ่น และ ค.ศ. ๑๘๖๙ (พ.ศ. ๒๔๑๒) เดินทางกลับอังกฤษ และกลับมาญี่ปุ่นอีกครั้งใน ค.ศ. ๑๘๗๐ (พ.ศ. ๒๔๑๓) และต่อมาเป็นหนึ่งในสมาชิกผู้ก่อตั้ง Asiatic Society ของญี่ปุ่นใน ค.ศ. ๑๘๗๒ (พ.ศ. ๒๔๑๕) มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และภาษาญี่ปุ่น จากที่มีประสบการณ์ในญี่ปุ่นหลายปี จนได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องญี่ปุ่นดีที่สุดคนหนึ่งในสมัยนั้น ภายหลังมีชื่อเสียงด้วยการเขียนหนังสือชื่อ “A Diplomat in Japan” และ “A Guide to Diplomatic Practice”

เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว มารับตำแหน่งเอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๘๕ (พ.ศ. ๒๔๒๘) ถึง ค.ศ. ๑๘๘๘ (พ.ศ. ๒๔๓๑)

ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นผู้มีไมตรีจิตกับรัฐบาลสยามเป็นอย่างมาก เนื่องจากมักแสดงท่าทีที่ขัดแย้งกับรัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอนอยู่บ่อยครั้ง เพราะเห็นว่าประเทศสยามควรจะได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกับญี่ปุ่น จึงควรได้รับการแก้ไขสนธิสัญญาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต จากนั้นได้รับตำแหน่งเป็นเอกอัครราชทูตที่อุรุกวัย ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๘๙–๑๘๙๓ (พ.ศ. ๒๔๓๒–๒๔๓๖) และเอกอัคราชทูตที่โมรอคโค ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๙๓–๑๘๙๕ (พ.ศ. ๒๔๓๖–๒๔๓๘) และได้กลับไปญี่ปุ่นอีกครั้งในฐานะราชทูตวิสามัญและอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็ม (Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary) ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๙๕–๑๙๐๐ (๒๔๓๘–๒๔๔๓) นอกจากนี้ยังดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงใหญ่แห่งอังกฤษในประเทศจีน ระหว่าง ค.ศ. ๑๙๐๐–๑๙๐๖ (๒๔๔๓–๒๔๔๙)

เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว สมรสกับ ทาเคดะ คาเนะ (Takeda Kane) และมีบุตรธิดารวม ๒ คน คือ ทาเคดะ อิทาโร (Takeda Eitaro) กับ ทาเคดะ ฮิสะโยชิ (Takeda Hisayoshi) และถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๒๙ (พ.ศ. ๒๔๗๒) ณ ออตเทรี่ เซนต์แมรี่ ประเทศอังกฤษ รวมอายุได้ ๘๖ ปี

๒.๓ เส้นทางคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับเชียงใหม่

เรือหางแมงป่อง

ภาพจาก www.lib.payap.ac.th.webin/nticlp.place.htm

การเดินทางระหว่างสยามกับหัวเมืองประเทศราชล้านนาในต้นรัชสมัยของประบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนที่จะมีการสร้างทางรถไฟสายเหนือเสร็จสมบูรณ์ถึงสถานีเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ นับว่าเต็มไปด้วยความยากลำบาก เส้นทางสายหลักที่ใช้เดินทางทางน้ำ โดยอาศัยเรือหางแมงป่องล่องไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนที่จะต่อไปยังแม่น้ำปิง ที่เต็มไปอันตรายเพราะมีเกาะแก่งจำนวนมาก ทำให้ต้องใช้เวลาในการเดินทางนานนับเดือน ซึ่งช่วงเวลาที่เหมาะสมในการเดินทางคือช่วงหลังฤดูฝน ตลอดการเดินทาง เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว และคณะมักจะแวะพักค้างแรมที่วัดหรือศาลาระหว่างเส้นทางที่ผ่านอยู่เสมอ

การเดินทางไปเชียงใหม่ของเซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ในครั้งนี้ก็เดินทางโดยทางเรือด้วยเช่นกัน ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ในวันที่ ๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๘๕ (พ.ศ. ๒๔๒๘) ตั้งแต่เวลา ๙.๑๕ น. และกลับถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ ๑๑ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๘๖ (พ.ศ. ๒๔๒๙) เวลา ๑๗.๐๐ – ๑๘.๐๐ น. รวมระยะเวลาทั้งสิ้น ๑๐๑ วัน ซึ่งเซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ระบุไว้อย่างชัดเจนในจดหมายเหตุการเดินทางว่าสองในสามของระยะเวลาทั้งหมดเสียไปกับการเดินทาง

เส้นทางจากกรุงเทพฯ ถึงเชียงใหม่

เซอร์ เออร์เนส ซาโทว เดินทางร่วมกับอาร์เชอร์ (Arscher) โดยยืมเรือขนาดใหญ่จากเจ้านายลาวที่พำนักอยู่ในกรุงเทพฯ ออกเดินทางไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนที่จะแยกไปตามแม่น้ำปิงที่นครสวรรค์ โดยล่องเรือผ่าน วัดแจ้ง บ้านหม้อ สามโคก บางไทร อยุธยา อ่างทอง วัดบ้านไร่ ชัยนาท ปากน้ำโพ ปากน้ำบอระเพ็ด จากนั้นก็แยกไปตามแม่น้ำวัง บ้านขี้นาก เมืองภูมิ ตะพานหิน พิจิตร พิษณุโลก พิชัย สุโขทัย ศรีสัชนาลัย (แวะเที่ยวที่สุโขทัยเพื่อชมเมืองเก่าที่สุโขทัยและสวรรคโลก) อุตรดิตถ์ ท่าอิฐ วัดท่าเสา แพร่ (แวะแพร่เพื่อเยี่ยมคารวะเจ้าหลวงเมืองแพร่) ละคร (หรือลำปาง ซึ่งแวะเยี่ยมคารวะเจ้าหลวงเมือง

ละครและเที่ยวชมเมือง ละคร) ลำพูน (แวะลำพูนเพื่อเยี่ยมคารวะเจ้าหลวงเมืองลำพูน) ก่อนสิ้นสุดการเดินทางที่เชียงใหม่ (อยู่เชียงใหม่ประมาณ ๑ เดือน คือตั้งแต่วันที่ ๑๒ มกราคม ถึงวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์)

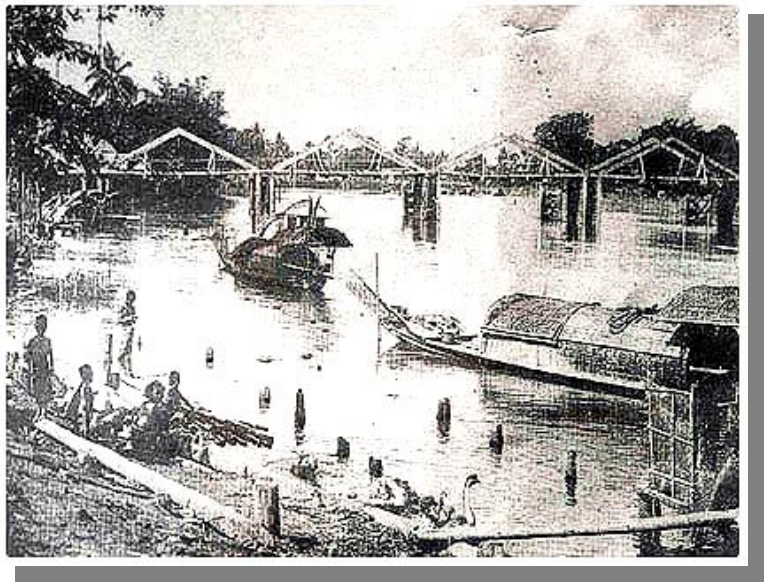

การล่องเรือในแม่น้ำปิง

เส้นทางจากเชียงใหม่ถึงกรุงเทพฯ

การเดินทางกลับนั้น ข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณเป็นผู้รับผิดชอบหาเรือให้เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว เดินทางกลับกรุงเทพฯ พร้อมกับ ดร. ชีค (Dr. Cheek) ขณะที่อาร์เชอร์ยังคงอยู่ที่เชียงใหม่ต่อไป ทั้งหมดเริ่มออกเดินทางจากเชียงใหม่ในวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ เวลา ๑๑.๐๐ น. ในเบื้องต้นเดินทางด้วยช้างเพื่อที่จะไปเยี่ยมชมพระเจดีย์ที่จอมทอง ต่อจากนั้นเปลี่ยนการเดินทางเป็นทางเรือโดยล่องมาตามแม่น้ำปิงผ่าน เมืองฮอด ท่าดาว บ้านหีบ แม่หาด มืดกา บ้านอุม บ้านอุมแป แก่งค้อน ห้วยอุ้มปาด แก่งช้างร้อง ผาม่าน ดอยพระแก้ว แก่งสร้อย ดอยอุมทลุ แก่งอาบนาง แก่งสองแคว ผาหมอกแก่ง บ้านทุ่งชา บ้านท่าดาว บ้านนาหลวง บ้านนาปากห้วย ท่าปุย สามเงา วังน้ำทิพย์ ระแหง (ตาก) กำแพงเพชร บ้านหนองปลิง วังพระธาตุ ดอยกวาง เขานอ บ้านเด่นปากน้ำโพ บางไทร และ กรุงเทพฯ

เซอร์ เออร์เนส ซาโทว ต้องประสบกับอุปสรรคนานับประการระหว่างการเดินทาง ไม่ว่าจะเป็นต้องรอเวลาน้ำขึ้นเพื่อเดินเรือ อันตรายจากซุงที่ล่องมาตามแม่น้ำ อันตรายจากเกาะแก่งจำนวนมาก จึงต้องล่องเรืออย่างระมัดระวัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่แก่งสร้อย (จังหวัดตาก) ซึ่งเป็นบริเวณที่ทางน้ำคดเคี้ยว มีก้อนหินขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก และแก่งอาบนาง (จังหวัดตาก) เป็นช่องเขาที่มีความยาวมาก ซึ่งน้ำจะไหลแรงและพุ่งเข้าหาหน้าผา โดยเฉพาะปัญหาโจรผู้ร้ายที่บ้านปุยนับว่ามีกลุ่มโจรที่มีชื่อเสียงดักปล้นนักเดินทาง ซึ่งหัวหน้าโจรมาจากเมืองเถิน ซึ่งอยู่ทางเหนือของเมืองระแหง

ระหว่างเดินทาง เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ยังได้บันทึกเรื่องราวของเมืองต่างๆ และสถานที่ที่เดินทางผ่านในระหว่างที่เดินทางไปและกลับ ซึ่งมีหลายแห่งที่น่าสนใจ อาทิ ชัยนาท นับเป็นเมืองที่มีความสำคัญเพราะเป็นแหล่งรวบรวมไม้สักที่มาจากป่าทางเหนือและหัวเมืองลาว หรือ ปากน้ำโพ มีคนจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก แม่น้ำเนืองแน่นไปด้วยเรือที่เดินทางมาค้าขาย และมีบ้านเรือนแพอยู่เรียงรายมาก อุตรดิตถ์นับเมืองที่เป็นสถานีการค้าของชาวจีนที่นำฝิ่น ผ้าไหม และขี้ผึ้ง ที่มาจากยูนนาน นอกจากนี้ยังมีการบรรยายความสวยงามของสถานที่ที่ประทับใจ เช่น ผาม่าน เป็นหนึ่งในสถานที่ที่เรือต้องแล่นผ่านขณะเดินทางกลับกรุงเทพฯ ผาม่านนี้มีความงดงาม เพราะเป็นหน้าผาขนาดใหญ่ที่ยาวต่อกันทอดตัวขนานไปกับแม่น้ำ และที่หน้าผามีความงดงามมากจากรอยแตกคล้ายรอยผ้าพับเรียงซ้อนกันคล้ายผ้าม่าน บนหน้าผามีต้นไม้ขึ้นประปราย นอกจากนี้ขณะที่ล่องเรือลงมาตามแม่น้ำปิงตั้งแต่แก่งสองแควจนมาถึงผาหมอกแก่ง ซึ่งเซอร์ เออร์เนส ซาโทว เห็นว่าความงดงามของทัศนียภาพในบริเวณที่เรือผ่านมามีความสวยงามเทียบได้กับแม่น้ำเอลเบ (Elbe) ที่อยู่เหนือเมืองเดรสเดน (Dresden) ประเทศเยอรมนี

๒.๔ สภาพบ้านเมืองและสถานที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่

เซอร์ เออร์เนส ซาโทว ได้บรรยายถึงสภาพบ้านเมืองเชียงใหม่ และสถานที่สำคัญของเชียงใหม่ที่มีโอกาสไปเยี่ยมชมขณะที่พำนักอยู่ที่เชียงใหม่ ดังนี้

<u>เมืองเชียงใหม่</u>

เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว บรรยายสภาพบ้านเมืองของเชียงใหม่ไว้ว่า “เมืองเชียงใหม่ครอบคลุมพื้นที่สำคัญสองส่วนซึ่งประกอบด้วยเมืองเดิมที่เป็นรูปสี่เหลี่ยม ล้อมรอบด้วยกำแพงและคูน้ำ และสองด้านของเมืองเก่าล้อมรอบด้วยเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ ซึ่งดูวุ่นวายมากๆ ข้าพเจ้าไม่เคยพบช่วงเวลาที่จะขี่จักรยานรอบๆ ได้”[๑๒] ส่วนการขยายของเมือง “อาศัยหลักเดียวกับแพร่ ละคร[๑๓] และลำพูน คุณแทบจะไม่สามารถเห็นบ้านที่สร้างด้วยไม้ บ้านแต่ละหลังปลูกอยู่ในสวนผลไม้และมีต้นหมากด้วย เมืองลาวเมืองนี้ดูเหมือนกับว่าเป็นป่าล้อมเมืองและมีถนนสีเขียวตัดผ่าน หลักในการสร้างกำแพงเหล่านี้มีวัตถุประสงค์เพียงประการเดียวว่าจะเป็นที่หลบภัยสำหรับชาวเมืองยามเกิดสงคราม และในยามปกติไม่ได้ใช้เป็นสถานที่อยู่อาศัย คุ้มหลวงของเจ้าหลวงและคุ้มของพระญาติอีกเป็นจำนวนมากตั้งภายในกำแพงด้วย”[๑๔]

---

[๑๒]Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**. Introduce and edited by Nigel Brailey. (United Kingdom: Paul Strachan – Kiscadale Ltd., 1994), 154.

[๑๓]ละครคือ ลำปางในปัจจุบัน

[๑๔]Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 155.

ภูมิประเทศขณะที่เดินขึ้นดอยสุเทพ

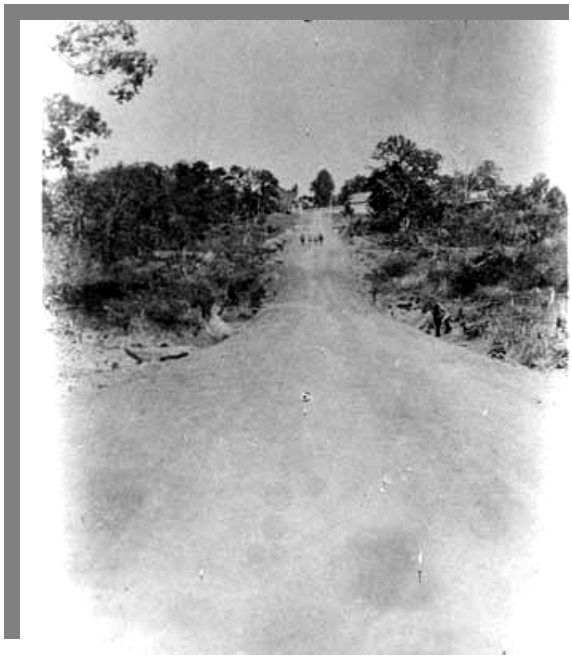

ทางขึ้นดอยสุเทพ

ภาพจาก

www.lib.payap.ac.th.webin/nticlp.place.htm

ในระหว่างที่เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว พำนักอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เขาเดินทางขึ้นดอกสุเทพหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการเดินทางไปที่ตีนดอยเพื่อค้นหาพันธุ์กล้วยไม้ต่างๆ การเดินทางไปพระเจดีย์ที่ดอยสุเทพ หรือแม้แต่การเดินขึ้นยอดดอยสุเทพ การเดินทางขึ้นดอยสุเทพนั้นเต็มไปด้วยความยากลำบาก เพราะว่าต้องเดินขึ้นเขาบางช่วงก็ต้องเดินผ่านสันเขา เดินลงหุบเขา และเดินลุยลำธารต่างๆ ซึ่งมีทั้งการเดินเท้า ขี่ม้า หรือแม้กระทั่งขี่ช้าง ซึ่งเซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ได้บรรยายเส้นทาง ตลอดจนภูมิประเทศ และภูมิอากาศที่เขาประสบระหว่างขึ้นดอยสุเทพไว้อย่างละเอียดและน่าสนใจ ไว้ว่า

เราเริ่มต้นขี่ม้า กระเป๋าถูกขนด้วยช้างประมาณ ๙-๑๐ เชือก และรวมถึงช้างที่สำรองไว้ขี่ในกรณีที่ม้าไม่สามารถข้ามแนวสันเขาในตอนกลับจากภูเขาได้ เราออกจากประตูสวนดอกประมาณสิบเอ็ดโมง เราผ่านเข้าไปตามเส้นทางที่เป็นนาข้าวแห้งแล้งทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และประมาณครึ่งชั่วโมงมาถึงหมู่บ้านปงน้อย (Phông Noi) อยู่ที่ลำน้ำสายเล็กๆ ที่เรียกว่าห้วยทราย (Huei Sai) เราข้ามพื้นหินที่ปกคลุมด้วยป่าโปร่ง และลงไปยังห้วยแม่อาย (Huei Më hia) ข้ามลำธารที่ยกสูงไปยังเนินเขาที่ปกคลุมไปด้วยป่าไม้ที่งดงาม เนินเขานั้น

บันไดนาคทางขึ้นดอยสุเทพ

ภาพจาก www.lib.payap.ac.th.webin/nticlp.place.htm

ชื่อว่าดอยคำ (Doi Kham) ซึ่งพระอาทิตย์ส่องแสงร้อนแรงมาก แสงเป็นสีแดงอ่อนจางๆ เมื่อกระทบใบไม้แห้ง เมื่อเดินตามลำธารไปสักระยะหนึ่ง เราก็เริ่มต้นการปีนออกจากดอยสุเทพจากทางทิศใต้ และลงอีกข้างหนึ่งที่บ้านปง (Ban Phöng) อยู่ทางฝั่งขวาของแม่ท่าช้าง (Më Thachang) ซึ่งเป็นลำธารที่ไหลเร็วไปยังแม่น้ำสายเล็กๆ ที่กว้างหลายหลาและลึกประมาณ ๑ ฟุต ... เราออกเดินทางอีกครั้งตอนบ่ายสามโมงครึ่ง เดินตามลำธารประมาณ ๑ ไมล์ ผ่านเงาหินของช่องเขา การเดินลุยน้ำเป็นสิ่งที่ต้องทำบ่อยมาก จนกระทั่งเรามาถึงที่ราบบริเวณก้นหุบเขาเล็กๆ ตัดขึ้นไปเป็นเนินทุ่งนา ทิวทัศน์ของที่นี่สวย เป็นมิตร และเตือนให้ข้าพเจ้านึกถึงญี่ปุ่น ทุกๆ ด้านของเนินเขาจะปกคลุมไปด้วยต้นไม้ ตอนนี้ดวงพระอาทิตย์ตกไปทางตะวันตก จึงมีใบไม้สีแดงที่กระทบแสงแดดอย่างงดงาม ...

วันที่ ๒๒ มกราคม เวลาหกโมงครึ่ง เทอร์โมมิเตอร์อยู่ที่ ๕๖ องศาฟาเรนไฮต์[๑๕] เราเริ่มเดินเท้าเวลาแปดโมงครึ่ง และเดินข้ามนาข้าวที่ลดระดับเป็นขั้นๆ ลงตามหุบเขาไปจนสุด หลังจากข้ามเนินเขาที่สูงชันซึ่งปกคลุมด้วยป่าไม้ เราลงไปยังลำธารอีกครั้ง ซึ่งเราเดินตามทางเมื่อบ่ายวานนี้ และหลังจากที่ข้ามและข้ามอีกหลายๆ ครั้ง ในที่สุดด้านซ้ายของฝั่งก็อยู่ด้านหลังเรา นี่เป็นหลักฐานที่ชัดเจนว่าอยู่ทางทิศใต้ของดอยสุเทพ เราปีนขึ้นไปบนทางลาดชันที่ปกคลุมไปด้วยโคลนสีแดงที่แข็ง เมื่อไปยังยอดเนินเขาที่เรียกว่าดอยยอง (Doi Nyung) ซึ่งพวกเราไปถึงตอนเก้าโมงยี่สิบ จากเหนือพื้นดินขึ้นไปยังด้านขวาของทางเดิน ซึ่งเป็นทางเดินหลัก ยอดเขาด้านทิศใต้ของดอยสุเทพอยู่ค่อนไปทางทิศตะวันออก ขณะที่วัดที่เราผ่านมาเมื่อคืนตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ที่บนนี้เราสามารถเห็นส่วนที่ราบของเชียงใหม่และเทือกเขาทางทิศตะวันออก ยอดทางด้านทิศเหนือของดอยสุเทพยื่นไปทางทิศตะวันออกของทางด้านเหนือ ต้นสนลำต้นสูงที่สันเขาซึ่งอยู่ทางซ้ายของเราแผ่กว้างออกไปดูคล้ายๆ สีดำเข้มของสัตว์ดูผอมแห้ง จากจุดนี้อยู่ใต้จุดสูงสุดประมาณ ๖๐๐ ฟุต เป็นที่แน่ชัดว่าบรรยากาศที่มองด้วยตาเปล่าเช่นนี้ เราสามารถแยกความแตกต่างของรูปทรง ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนของผ่านสันเขา ความสูงจากจุดนี้ประมาณ ๒,๐๐๐ ฟุต บางทีอาจจะไม่สามารถเป็นไปได้ที่จะไปถึงจุดที่ใกล้กว่ายอดที่สูงที่สุดของดอยสุเทพจากจุดนี้เพียงวันเดียว การขึ้นไปใช้เวลานานและตรากตรำ เนื่องจากไม่มีทางเดิน[๑๖]

---

[๑๕] ประมาณ ๑๓ องศาเซลเซียส

[๑๖] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 165–167.

นอกจากจะบรรยายสภาพเมืองเชียงใหม่ที่พบโดยทั่วๆ แล้ว เซอร์เออร์เนสท์ ซาโทว ยังบรรยายถึงสถานที่สำคัญที่เขามีโอกาสไปเยี่ยมชมระหว่างที่พำนักอยู่ในเชียงใหม่ อาทิ

คุ้มหลวงของเจ้าหลวงเชียงใหม่

คุ้มหลวง[๑๗] มีสถาปัตยกรรม “แบบยุโรป เฟอร์นิเจอร์ในคุ้มหลวงเป็นของยุโรปและพื้นปูด้วยพรมหรูหราจากบรัสเซลส์ (Brussels)[๑๘] นอกจากนี้ยังมีของสะสมของเจ้าหลวง ไม่ว่าจะเป็นกล่องทองคำ และงานเขินที่เก็บรักษาไว้เป็นหมวดหมู่ในตู้ติดกระจกที่อยู่หลังห้อง มีหลายชิ้นที่มีขนาดใหญ่และหนัก และน่าจะเป็นของเก่า ซึ่งเป็นเครื่องเขินที่สวยงามที่สุดเท่าที่ข้าพเจ้าเคยเห็นในสยาม และเนื้อโลหะยังมีค่าหลายพันปอนด์ มงกุฎของเจ้าหลวงเป็นของพระราชทานจากกษัตริย์สยามที่ทรงสร้างขึ้นในรูปแบบพีระมิดเหมือนกับของกษัตริย์โดยทั่วๆ ไป และประดับตกแต่งด้วยทับทิมเม็ดเล็กๆ และอัญมณีที่มีค่าสูง[๑๙]

คุ้มของเจ้าอุปราชบุญทวงศ์

คุ้มของอุปราชองค์ที่แล้ว[๒๐] ส่วนหนึ่งของอาคารถูกรื้อทำลายลงตั้งแต่พระองค์ท่านทิวงคต แต่สิ่งก่อสร้างหลักยังคงอยู่ คุ้มหลังนี้เป็นบ้านที่ใหญ่ที่สุดในเชียงใหม่ บางทีอาจรวมถึงคุ้มหลวงของเจ้าหลวงด้วย การแกะสลักเป็นรูปแบบของลวดลายเรขาคณิตที่อยู่รอบๆ ทั้งภายในและภายนอก คานและฉากด้านข้างแกะสลักทั้งหมด เสาไม้สักขนาดใหญ่ราบเรียบด้วยมีดดาบพื้นเมืองที่ใช้รองรับหลังคาท้องพระโรงของที่นี่ เช่นเดียวกับที่อื่นๆ จากการเลื่อยและไสไม้ทำให้ไม่ทราบช่วงเวลาที่ก่อสร้างได้ ต่อไปจนสุดท้องพระโรงเบื้องหน้าเรามีรูปเกาะสลักช้างและเสือที่ยืนอยู่ในฉากไม้อย่างสง่างาม ด้านหน้าฉากมีนกยูงรำแพนหางที่แผ่ออกไปในรูปนูนต่ำ ท่ามกลางสัตว์ตัวอื่นๆ เช่น สุนัข เสือ ซึ่งอยู่ในสัดส่วนที่เล็กมาก

---

[๑๗] วังของเจ้าหลวงเชียงใหม่ เรียกว่า คุ้มหลวง หรือ หอคำ

[๑๘] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 152.

[๑๙] Ibid, 160.

[๒๐] หมายถึง เจ้าอุปราชบุญทวงศ์

ด้านหลังฉากเป็นช่องประตูที่นำไปสู่อาคารหลังอื่น ซึ่งภายในไม่มีหน้าต่าง ตู้ไม้ขนาดใหญ่สูงกว่าพื้นหลายฟุตตั้งอยู่เกือบปลายสุด ซึ่งเป็นที่ตั้งห้องบรรทมของอุปราช ทั้งหมดปกคลุมด้วยไม้กระดาน ที่ยังไม่ถ่ายเทอากาศหรือแสงสว่าง ซึ่งให้ความรู้สึกถึงการนอนหลับที่ปลอดภัยและยาวนาน อาจจะกล่าวได้ว่านี่เป็นรูปแบบการสร้างห้องนอนปกติของชาวลาว ชายคาลาดลงมาค่อนข้างต่ำ จึงเป็นสาเหตุให้ภายในมืดสลัว และภายในตกแต่งด้วยหิ้งไม้แกะสลักรูปครุฑ ซึ่งเป็นนกวิเศษของอินเดีย[๒๑]

เจ้าอุปราชบุญทวงศ์

เจ้าอุปราชบุญทวงศ์ เป็นอุปราชของเมืองเชียงใหม่ ในสมัยพระเจ้าอินทวิชายานนท์ และเป็นผู้ที่มีบทบาทในการปกครองพระองค์หนึ่ง เพราะสามารถลบล้างคำสั่งของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ได้ จึงเสมือนเป็นกษัตริย์องค์ที่สองในสมัยนั้น

<u>บ้านพักส่วนตัวของพระมนตรี (ข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณ) ในเมืองเชียงใหม่</u>

พระมนตรีมีที่พักส่วนตัวในเมืองที่สร้างจากไม้สักและมีสวนเล็กๆ ล้อมรอบ ห้องวาดภาพและห้องอาหารตกแต่งด้วยเฟอร์นิเจอร์สไตล์ยุโรป ... พระมนตรีเป็นผู้ที่มีรสนิยม และที่เฉลียงบ้านล้อมรอบไปด้วยเฟิร์นและกล้วยไม้ ท่านชอบของเก่าและสะสมพระพุทธรูปทองเหลืองขนาดเล็ก และหลายๆ องค์ก็เก่ามาก นอกจากนั้นยังมีกระโถนเงินปากแตร (spittoon) ของเขาสูง ๑๘–๒๐ นิ้ว ดูงดงามมาก และซิการ์ก็นำมาใส่กล่องทองคำ ซึ่งเป็นงานฝีมือของชาวจีนกวางตุ้ง (Canton) ที่มีชื่อเสียงมาก[๒๒]

---

[๒๑] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 157–158.

[๒๒] Ibid, 153.

วิหารวัดพระสิงห์ และพระพุทธสิงหิงค์

ด้านในวิหารหลังที่สามเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ แต่ในปัจจุบันได้รับการปฏิสังขรณ์ ภายนอกตกแต่งด้วยการปิดทอง ขณะที่กำแพงด้านในตกแต่งด้วยการวาดรูปบนปูนพลาสเตอร์นำเสนอฉากที่มีชีวิตชีวาทั้งสถาปัตยกรรมและภูมิประเทศเป็นจำนวนมาก พระพุทธรูปที่มีค่าสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างวัดถูกเก็บไว้ในเจดีย์ ซึ่งมียอดแหลมขึ้นไป และติดกับวิหาร นี่เป็นทางเข้าจากพระพุทธรูปนั่ง ซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และถูกปิดด้วยประตูเหล็ก กำแพงและเพดานที่ปกคลุมด้วยแผ่นทองคำหนา ซึ่งรวมถึงพระพุทธรูป

วิหารลายคำ วัดพระสิงห์

พระพุทธสิหิงค์

ปางมารวิชัยที่ประทับนั่งขัดสมาธิ ท่องพระกรขวาวางขนานไปกับพระเพลา ขณะที่พระหัตถ์ขวาวางไว้บนพระชงฆ์ขวา สีพระพักตร์มีลักษณะเฉพาะและมีเอกลักษณ์มากเมื่อเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปที่พบในกรุงเทพฯ ที่ฐานพระพุทธรูปมีการจารึกคำที่เป็นภาษาเขียนในยุคเริ่มต้น ซึ่งพบในหลายๆ วัด แต่อ่านไม่ออกเนื่องจากปิดทองทับ พระพุทธรูปสูงระหว่าง ๓–๔ ฟุต รองรับด้วยฐานสี่เหลี่ยมที่เป็นอิฐฉาบปูนทาสีดำ อายุราวๆ สามศตวรรษ แต่ไม่สามารถที่จะลำดับช่วงเวลาที่ถูกต้องได้จากคนที่นี่ แต่อาจจะในช่วงก่อนที่เจ้าละคร[๒๓] (Lakhon Princes) จะนำกลับมาที่เชียงใหม่อีกครั้ง อย่างไรก็ตาม พระพักตร์ขององค์พระพุทธรูปชวนให้นึกถึงอดีตที่รุ่งเรือง ใกล้ๆ วิหารมีซากเจดีย์ที่ปรักหักพังตั้งอยู่ ที่ฐานล้อมรอบด้วยรูปปั้นช้าง ซึ่งเป็นรูปแบบเดียวกับที่อยู่ที่เมืองสวรรค์โลก ด้านขวาของวิหารมี

[๒๓] จากการสอบถามตำนานพระพุทธสิหิงค์ไม่พบว่ามีเจ้าเมืองลำปางองค์ใดเคยอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มายังเชียงใหม่

หอธรรม หรือห้องสมุดที่เก็บตำราศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา แม้จะมีขนาดเล็ก แต่เป็นสิ่งก่อสร้างที่มีหลังคาสูงยิ่ง ซึ่งมีชานพักบันไดสองช่วง บริเวณซุ้มจรนัมชั้นล่างตกแต่งด้วยรูปปั้นเทพพนมหรือเทวดา[๒๔]

๒.๕ การเมืองและการปกครอง

ในสมัยที่ เซอร์ เออร์เนส ซาโทว เดินทางไปเชียงใหม่นั้น เชียงใหม่อยู่ในฐานะเมืองประเทศราชของสยาม ซึ่งเจ้าหลวงเชียงใหม่จะประกอบพิธีราชาภิเษกขึ้นครองราชย์ตามประเพณีดั้งเดิม แล้วจึงส่งข่าวไปยังกรุงเทพฯ หรือเจ้าเมืององค์ใหม่จะลงไปกรุงเทพฯ เพื่อขอรับพระราชทานสัญญาบัตรและเครื่องยศ ซึ่งเท่ากับว่าพระมหากษัตริย์ของสยามจะเป็นผู้รับรองสิทธิธรรมของเจ้าเมือง ในทีนี้ก็มีการกล่าวถึงมงกุฎของเจ้าหลวงเชียงใหม่ที่ได้รับพระราชทานมาจากพระมหากษัตริย์สยาม ดังที่เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว บรรยายไว้ว่า *“มงกุฎของเจ้าหลวงเป็นของพระราชทานจากกษัตริย์สยามที่ทรงสร้างขึ้นในรูปแบบพีระมิดเหมือนกับของกษัตริย์โดยทั่วๆ ไป และประดับตกแต่งด้วยทับทิมเม็ดเล็กๆ และอัญมณีที่มีค่าสูง”*[๒๕] ขณะเดียวกันสยามยังคงให้อำนาจเจ้าหลวงเชียงใหม่ปกครองเมืองตามจารีตที่มีมาแต่เดิม โดยไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวและแทรกแซงมากนัก ขณะนี้พระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ นับเป็นเจ้าหลวงองค์ที่ ๗ ในสมัยที่ตระกูลเจ้าเจ็ดตนปกครองเชียงใหม่ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๕ เป็นต้นมา ในจดหมายเหตุฉบับนี้ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว มีโอกาสเข้าร่วมพิธีถวายเครื่องบรรณาการแด่พระเจ้าหลวง และบรรยายพิธีดังกล่าวไว้ว่า

---

[๒๔] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 156–157.

[๒๕] Ibid, 160.

> พิธีนี้จัดขึ้นในท้องพระโรง ซึ่งเรานั่งอยู่บนเก้าอี้ที่จัดในลักษณะครึ่งวงกลม เจ้าหลวงทรงฉลองพระองค์ชุดที่ทรงฉลองประจำทุกวัน ชาวละว้า (Lawas) จากเมืองยวม (Mu'ang Yuom) ได้รับการแนะนำจากชายชราชาวลาว ผู้รับใช้เจ้าเจ็ดตนผู้สำเร็จราชการจากเชียงใหม่ พวกเขานำกระถางใส่ดอกไม้หลากสี ซึ่งชายชรานำดอกไม้นี้ถวายถึงพระหัตถ์ของเจ้าหลวง ระหว่างนั้นเจ้าหลวงก็ทรงทำพระหัตถ์ราวกับสวดอ้อนวอน นอกจากนี้ก็มีไม้ไผ่ลำยาวที่เต็มไปด้วยหัวลูกศรอาบยาพิษ และไจฝ้ายสองสามไจที่นำมาเป็นเครื่องบรรณาการแด่เจ้าหลวง ครกหินขนาดเล็กที่เต็มไปด้วยขิงถูกนำขึ้นถวายแด่เจ้าหลวง ซึ่งพระองค์นำขิงใส่พระโอษฐ์ ทรงเคี้ยว และทรงบ้วนทิ้ง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินที่จะปลูกข้าว[๒๖]

ทั้งนี้ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว กล่าวว่าแม้ขณะนี้จะดูเหมือนว่าเชียงใหม่จะยังเป็นไม่ถูกผนวกรวมกับสยามอย่างสมบูรณ์ เนื่องจากว่าการเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับเชียงใหม่ยังเต็มไปด้วยความยากลำบาก แต่ก็ได้คาดการณ์ไว้ว่าเมื่อใดก็ตามที่มีสร้างทางรถไฟเชื่อมระหว่างกรุงเทพฯ และสยามแล้ว หัวเมืองประเทศราชล้านนาทั้ง ๓ หัวเมือง คือ เชียงใหม่ลำปาง และ ลำพูน จะผนวกรวมกับสยามอย่างสมบูรณ์ ดังความตอนหนึ่งว่า *"เจ้าหลวงทรงเชื่อว่าอุปสรรคต่างๆ และข้อจำกัดความเร็วเหล่านี้เป็นสิ่งที่สวรรค์ได้มอบไว้เพื่อให้ ๓ หัวเมืองลาว*[๒๗] *ยังคงมีอิสรภาพจากการรุกรานจากตอนใต้ ซึ่งเป็นความเชื่อที่สืบต่อกันมา แต่วันใดที่ทางรถไฟถูกสร้างเชื่อมหุบเขากับแม่น้ำ (Mënam) ก็จะเป็นเครื่องยืนยันว่าเชียงใหม่ได้รวมเข้ากับสยามอย่างสมบูรณ์"*[๒๘] พระเจ้าอินทวิชยานนท์ถือว่าเป็นเจ้าเมืองประเทศราชองค์สุดท้าย เพราะหลังจากที่พระองค์ถึงแก่พิราลัยแล้ว

---

[๒๖] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 161.

[๒๗] หมายถึง เชียงใหม่ ลำปาง และ ลำพูน

[๒๘] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 152.

รัฐบาลกลางได้ผนวกเชียงใหม่เป็นส่วนหนึ่งของไทย เจ้าเมืององค์ต่อมามีฐานะเป็นเพียงประมุขของเมืองเชียงใหม่เท่านั้น

๒.๖ วิถีชีวิตความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพของชาวเชียงใหม่

ในจดหมายเหตุของเซอร์เออร์เนสท์ ซาโทว ได้บรรยายถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเชียงใหม่ไว้ด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าลักษณะพิเศษประการหนึ่งของชาวเชียงใหม่คือ การประดับช่อกล้วยไม้ที่เรือนผมของสตรี ดังเช่นตอนหนึ่งที่บรรยายว่า *"ข้าพเจ้าได้บรรยายเครื่องแต่งกายและการประดับประดาตกแต่งผมของพวกเธอเป็นพิเศษเช่นเดียวกับผู้หญิงลาว โดยพวกเธอจำนวนมากประดับช่อดอกกล้วยไม้ที่ด้านหลังศีรษะ"*[๒๙] ขณะที่ผู้ชายมักจะนิยมเสียบดอกกล้วยไม้หรือดอกเอื้องไว้ที่รูที่ใบหู ดังเช่นกรณีของเจ้าหลวง ในตอนหนึ่งที่บรรยายว่า *"เจ้าหลวงทรงเสียบกล้วยไม้ผ่านรูที่ติ่งหูข้างซ้ายของพระองค์ และทรงประทานดอกไม้เล็กๆ เพื่อให้เราทำตาม แต่ไม่สามารถทำได้ เพราะเราไม่มีรูที่เจาะเอาไว้ จึงทัดดอกไม้ไว้ที่หลังใบหูแทน หลังจากที่เราทำตามก็ดูเหมือนว่าจะหรูหราขึ้นพอๆ กับชาวพื้นเมืองที่นิยมประดับดอกไม้"*[๓๐]

ธรรมเนียมการเจาะหูของชาวเชียงใหม่นี้ มีการบันทึกไว้อย่างละเอียดในไว้ในจดหมายเหตุของคาร์ล บ็อก ซึ่งเดินทางมาที่เชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ว่า

> ธรรมเนียมการเจาะหูเป็นที่แพร่หลายมากในหมู่ชาวเหนือทุกเพศทุกวัย และมักเจาะกันตั้งแต่เล็ก โดยเอาไม้แหลมเสียบไว้ แล้วค่อยๆ ทำให้รูที่เจาะไว้กว้างออก โดยวิธีเพิ่มซ้นไม้ งาช้าง โลหะ ใบไม้ม้วนกลมๆ หรือของใช้อื่นๆ ที่ใกล้มือจนกระทั่งรูนั้นกว้างพอใส่ต่างหูได้ ต่างหูทำด้วยแผ่นทองกว้างเกินกว่าหนึ่งนิ้วสักเล็กน้อย ค่อยๆ ม้วนให้เป็นรูปทรงกระบอกมีเส้นผ่าศูนย์กลาง

[๒๙] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 154.

[๓๐] Ibid,161.

ประมาณครึ่งนิ้ว แล้วเอาด้านเส้นเล็กๆ ผูกให้ม้วนทองอยู่ตัวแล้วเอาสอดไว้ในหูที่กว้างขึ้นพอใส่ได้ พวกผู้หญิงจนๆ มักจะใส่ต่างหูกลวงตรงกลางจนเต็ม ส่วนพวกที่มีเงินก็ใช้แผ่นทองหลายๆ แผ่นม้วนซ้อนกัน ตรงปลายมักฝังเพชรหรือทับทิม ถ้าไม่มีต่างหูทองใส่ก็ใช้ดอกไม้แทน พวกผู้ชายนั้นไม่ค่อยใส่ต่างหู แต่บางคราวก็เสียบดอกไม้หรือเอาบุหรี่สอดเข้าไว้ในรูที่มีใบหูก็มี ... การดึงใบหูให้ยาน การทัดดอกไม้ บุหรี่ และของอื่นๆ ไว้ที่หู ทำให้ปลายหูส่วนบนกางออกไปจากศีรษะมาก และทำให้หูของพวกชาวเมืองที่ใหญ่อยู่แล้วดูใหญ่ขึ้นอีก แต่เขาก็ถือกันว่าคนหูใหญ่นั้นอายุยืนและเป็นที่พออกพอใจกันมาก[๓๑]

นอกจากนี้ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ยังได้กล่าวถึงวิถีชีวิตและอาชีพของผู้คนในเชียงใหม่ที่น่าสนใจ ดังนี้

<u>ตลาดเช้าเชียงใหม่</u>

กาดวโรรส

ภาพจาก www.lib.payap.ac.th.webin/nticlp.place.htm

กาดที่ประตูท่าแพ

ภาพจาก www.lib.payap.ac.th.webin/nticlp.place.htm

[๓๑]คาร์ล บ็อค. **ท้องถิ่นสยาม ยุคพระพุทธเจ้าหลวง**. เสถียร พันธรังษี และ อัมพร ทีขะระ. เรียบเรียงแปลจาก Temples and Elephants. พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๓), ๒๒๑–๒๒๒.

ตลาดเช้า เป็นสถานที่มีกลุ่มผู้หญิงประมาณสองถึงสามพันคนที่มาจากทุกๆ ที่ นำสินค้าเล็กๆ น้อยๆ มาขาย และบางคนก็เดินทางมาจากที่ไกลมากๆ เช่น มาจากลำพูน พวกเธอจะอยู่ทั้งสองฝั่งถนนที่มุ่งหน้าออกไปยังประตูเมืองฝั่งตะวันตก ในส่วนที่เป็นถนนสายหลักซึ่งอยู่ที่ประตูที่สอง และข้ามถนนไปยังกลางเมือง พวกเธอกระจายกันอยู่ทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาเป็นระยะทางไกล สินค้าของพวกเธอวางอยู่บนเสื่อที่ปูแผ่บนพื้นถนน พวกเธอนั่งอยู่ด้านหลังเป็นกลุ่มเล็กๆ กลุ่มละ ๒–๓ คน ไม่มีการตะโกนหรือส่งเสียงดังในการต่อรองราคา ดังเช่นในกรณีของผู้หญิงในตลาดสยาม . .. สินค้าที่นำมาขายนั้นไม่ค่อยมีราคา เช่น พริกแห้ง มัดยาสูบที่ตัดแล้ว ผ้าถุงสองสามชิ้น หนังควายตากแห้งโรยด้วยเมล็ดงา หมู ๒–๓ ปอนด์ที่เตรียมไว้สำหรับคน ๖ คน ซึ่งแทบจะไม่เห็นปลาและข้าวมาวางขาย และข้าพเจ้าไม่มีความคิดว่าที่ใดที่คนส่วนใหญ่จะได้เจรจาติดต่อกันในเรื่องอาหาร ร้านค้าในเมืองก็เป็นเพียงซุ้มเล็กๆ ซึ่งตั้งเรียงรายไปตามถนนระหว่างประตูที่หนึ่งกับประตูที่สอง และที่นั่นคุณอาจจะซื้อฝ้ายสินค้าจากอังกฤษ ด้าย และกล่องไม้ที่ลงน้ำมันขัดเงาจากพม่า ในถนนฝั่งตรงข้ามที่ทอดไปทางด้านเหนือและขนานไปกับแม่น้ำ คุณสามารถหาซื้อผัก ๒–๓ ชนิด และสินค้ายุโรปนานาชนิดจากชาวจีน หรือจากภรรยาชาวพื้นเมืองของพวกเขา ร้านค้าภายในกำแพงเมืองดูประหนึ่งจะอยู่ในมือของชาวพม่าทั้งชายและหญิง มีร้านค้าของชาวยุโรป ๒–๓ ร้านที่อยู่นอกเมือง ร้านหนึ่งเป็นของชาวอิตาลี และอีกร้านหนึ่งเป็นของชาวเยอรมัน ซึ่งร้านหลังตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ รูปี[๓๒]เป็นสกุลเงินสากลที่ใช้[๓๓]

การทำสัมปทานป่าไม้

จุดมุ่งหมายสำคัญประการหนึ่งของ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว เดินทางมายังเชียงใหม่ คือการเยี่ยมชมป่าไม้สัก และเพื่อที่จะเข้าใจธุรกิจขนส่งไม้ซุง ทั้งนี้เพราะต้องการมาติดตามดูปัญหาเกี่ยวกับการทำธุรกิจป่าไม้ของคนในบังคับอังกฤษในดินแดนล้านนา เพื่อจะได้นำไปแก้ปัญหาการในธุรกิจการทำป่าไม้

[๓๒]ในที่นี้หมายถึง เงินสกุลรูปีของพม่า หรือเงินแถบ ซึ่งอังกฤษนำเงินรูปีของพม่ามาใช้ในล้านนา เนื่องจากล้านนามีเงินตราไม่พอใช้ จนถึงช่วงครึ่งหลังในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเริ่มมีนโยบายใช้เงินบาทในล้านนา

[๓๓]Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 154–155.

ขณะเดียวกันเพื่อตรวจสอบว่าฝ่ายสยามทำตามข้อตกลงในสนธิสัญญาระหว่างรัฐสยามและรัฐอังกฤษทั้งสองฉบับหรือไม่ อย่างไร ในเบื้องต้น เซอร์ เออร์เนส ซาโทว บันทึกเกี่ยวกับสัมปทานสัญญาเช่าที่ทำกันที่เชียงใหม่ในช่วงเวลานั้นไว้ว่า

> สัญญาเช่าก็มีระยะเวลาหลายปี ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นข้อตกลงประจำปี โดยปกติจะมีค่าสัมปทาน ๓ หรือ ๔ รูปีต่อไม้หนึ่งต้น นอกจากนี้ในปัจจุบันยังต้องเสียเงินพิเศษเพื่อให้ได้รับสิทธิ์ทำสัมปทานตามสัญญาเช่า ผู้เช่าแทบจะไม่เคยเป็นคนจากส่วนกลาง แต่จะได้รับผลประโยชน์ในราคาที่สูงมาก (โดยปกติคือ ๓% ต่อเดือน) จากเงินค่าเช่าของผู้เช่าชาวอินเดียที่มะละแหม่ง (Maulmein) ผู้เช่าจะตัดไม้ส่วนหนึ่งของป่าด้วยตนเอง อีกส่วนหนึ่งจะให้เช่า ส่วนที่สามจะอยู่ในการดูแลของผู้ทำสัญญา ผู้ขนส่งไม้ซุงในราคาที่ตั้งไว้ริมตลิ่ง โดยการล่องไม้ซุงลงไป ตามความเป็นจริง ผู้เช่าจะจ่ายค่าไม้ซุงแต่ละต้นก่อนที่จะขนออกไปจากป่าไม้จำนวนที่กำหนดจะล่องมาทางมะละแหม่งหรือกรุงเทพฯ[๓๔]

ขณะเดียวกัน เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ยังชี้ให้เห็นถึงความพยายามของสยามในแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้สัมปทานการทำป่าซ้ำซ้อนในบริเวณเดียวกันมากกว่าหนึ่งราย ตามที่ได้ระบุไว้ในสนธิสัญญาในระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤาที่อินเดีย เพื่อส่งเสริมการติดต่อทางพาณิชย์ ระหว่างพม่าของอังกฤษ กับอาณาเขตเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน (ชื่อเดิมหนังสือสัญญาเชียงใหม่) ลงนาม ณ เมืองกัลกัตตา วันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๖/๑๗ (ค.ศ. ๑๘๗๔ สมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีทั้งสิ้น ๑๗ ข้อ สำหรับสัมปทานเกี่ยวกับการทำป่าซ้ำซ้อนระบุไว้ในข้อ ๑๑ ของสนธิสัญญาความว่า

> ข้อ ๑๑ ตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ ๕ แลเจ้าเมืองเชียงใหม่ต้องห้ามอย่าให้เจ้าของป่าทำหนังสือสัญญาขายไม้ ฤๅป่าไม้ในเขตตำบลป่าเดียวเปนสองรายสามราย แลห้ามอย่าให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปตีตราฤๅลบตราที่เปนเจ้าของแท้ได้ตัดตีตราไว้ แลต้องช่วยลูกค้าที่ตัดไม้ซื้อไม้ตามสมควร จะได้เกบไม้ของตัวได้ ถ้าเจ้าของป่าไม้ให้ตัดไม้กานไม้ ฤๅไม่ให้ถอยไม้ตามหนังสือสัญญาซื้อไม้ที่ว่าไว้ในหนังสือสัญญาข้อ ๑๐ ให้ตระลาการ

[๓๔] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 167.

> ที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ ๕ กับเจ้าเชียงใหม่บังคับให้เจ้าของป่าเสียค่าป่วยการให้กับผู้ซึ่งได้ทำหนังสือสัญญานั้นภอสมควร ตามกฎหมายฝ่ายสยาม[๓๕]

นอกจากนี้ สยามยังพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อให้เป็นไปตามหนังสือสัญญาในระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษ ว่าด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน ฉบับลงนามวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๓ สมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕) คือสยามจะต้องตั้งศาลเพื่อพยายามจัดการทุกกรณีที่มีคดีระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับคนในบังคับสยามหรือลาว ซึ่งสยามได้ตั้งศาลต่างประเทศที่เมืองเชียงใหม่ และส่งพระอภัยมารับตำแหน่งหัวหน้าศาลต่างประเทศ โดยสัญญานี้ทำให้เกิดผลที่ดีภายใต้การดูแลโดยตลอดของรองกงสุล (vice–consult) ผู้ที่พำนักอยู่ในเชียงใหม่เพื่อดูแลผลประโยชน์ของคดีเป็นจำนวนมากที่กระจายอยู่ในหัวเมืองลาวทางภาคเหนือ ซึ่งตรงกับข้อ ๗ ที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาฉบับใหม่ว่า

> ข้อ ๗ ผลประโยชน์ของบันดาคนในบังคับอังกฤษที่มายังเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนนั้น จะได้ให้กงสุลฤๅไวซกงสุลอังกฤษผู้ที่จะได้ตั้งขึ้นไปอยู่ที่เมืองนครเชียงใหม่นั้น เปนผู้ตรวจตราระวังรักษา แลมีอำนาจที่จะพิจารณาความมโนสาเร่แลความนครบาล ตามเนื้อความที่มีในข้อ ๒ ของไขข้อสัญญาเพิ่มเติม วันที่ ๑๓ เดือนเม คฤษตศักราช ๑๘๕๖ คือวันอังคารเดือนหกขึ้นเก้าค่ำปีมโรง อัฐศกศักราช ๑๒๑๘ แต่ต้องทำตามความที่ว่าไว้ข้อ ๘ ของหนังสือสัญญาฉบับนี้[๓๖]

---

[๓๕]ชาญวิทย์ เกษรศิริ (บรรณาธิการ). **ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยาม ประเทศไทย กับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน: กัมพูชา–ลาว–พม่า–มาเลเซีย**. (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๔), ๖๑.

[๓๖]เรื่องเดียวกัน, ๖๔.

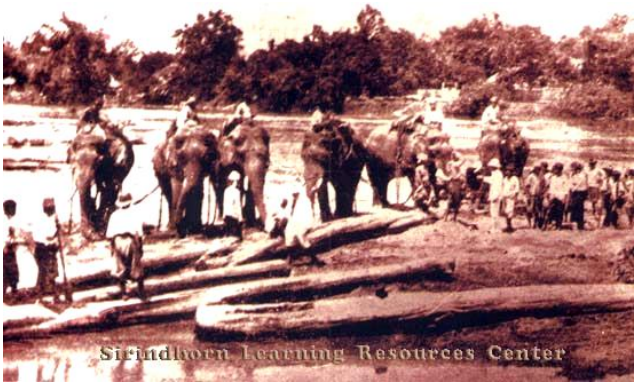

ธุรกิจการทำไม้

ภาพจาก www.lib.payap.ac.th.webin/nticlp.place.htm

ปัญหาที่พบประการต่อไป คือ คนในบังคับอังกฤษ โดยเฉพาะคนพม่าและมอญ ส่วนหนึ่งจะไม่มีเงินจ่ายคืนค่าสัมปทานป่าไม้ แม้ว่าจะได้เงินค่าไม้ซุงมาแล้ว เนื่องจากพวกเขามักจะใช้จ่ายเงินที่ได้ทั้งหมดอย่างฟุ่มเฟือย ดังที่บรรยายไว้ว่า คนทำไม้จะขายไม้ที่มะละแหม่งหรือกรุงเทพฯ หรือบางทีอาจขายทั้งสองที่ และจะได้รับเงินเพียงพอที่จะจ่ายคืนค่าสัมปทาน ถ้าเขามีสัมปทานก็จะจ่ายคืนอย่างถูกต้อง แต่มีคนจำนวนมากที่มีนิสัยฟุ่มเฟือยและชอบใช้จ่ายเงินไปกับผู้หญิงและสร้างวัด ทั้งสองอย่างเป็นความหรูหราที่คนพม่าและมอญยึดติดอย่างมาก พวกเขาจะได้รับเงินและสูญเสียทั้งหมด รวมทั้งเป็นหนี้สะสมเพิ่มขึ้น จนกระทั่งพวกเขาหวังว่าอาจจะถูกขับไล่ออกจากกลุ่ม เจ้าของพยายามที่จะลงมาติดต่อกับผู้เช่า ผู้เช่าช่วง และผู้ทำสัญญา การกำหนดมาตรการความรุนแรงในการดูแลไม้ซุงที่วางอยู่ในป่าและกับช้างทั้งหมดของเขา เขาสามารถพบว่าไม่มีอะไรที่เขาเป็นเจ้าของ และทั้งหมดก็ไม่เอาใจใส่กับสิทธิ์ของผู้คนซึ่งมีแรงงานที่จะให้ไม้ซุงมูลค่า ๙ ใน ๑๐ ซึ่งเป็นเจ้าของในตอนนี้ และยังได้จากการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการฟ้องร้องดำเนินคดีตามกฎหมาย[๓๙]

ธุรกิจการทำไม้

[๓๙] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 169–170.

ขณะเดียวกันยังพบว่ายังมีปัญหาอื่นๆ ที่พบเกี่ยวกับการทำป่าไม้ อาทิ บางครั้งไม้ซุงของหัวเมืองลาวถูกลากมากกว่า ๑๐ ไมล์ การตัดไม้ซุงได้ล่าช้า กล่าวคือ คนตัดไม้หนึ่งคนตัดไม้ซุงได้เพียง ๑ ต้นต่อวัน ขณะเดียวกันยังพบว่าบ่อยครั้งที่คนตัดไม้คำนวณผลการล้มของต้นไม้ผิดพลาด ทำให้ลำต้นมักจะชนกับกิ่งไม้ที่อยู่โดยรอบ ซึ่งทำให้เกิดความเสียหายทั้งท่อนซุง และบางครั้งก็เกิดเหตุร้ายแรงที่ทำให้คนบาดเจ็บ นอกจากนี้ยังมีต้นไม้จำนวนหนึ่งจะถูกบากเป็นวงกลมรอบต้นไม้ (gridled) ซึ่งจะสูงประมาณ ๔ ฟุตจากพื้น ถูกทิ้งให้ยืนต้นตายนานกว่า ๓ ปี ซึ่งทำให้มูลค่าของไม้ลดลงอย่างมาก อีกทั้งยังพบว่าไม่มีกฎหมายหรือภาษีศุลกากรที่ป้องกันความเสียหายของป่าไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แม้ว่าจะมีข้อบังคับว่าไม่ให้คนทำไม้โค่นต้นไม้ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางน้อยกว่าที่กำหนด แต่ก็ไม่มีการบังคับให้ปฏิบัติอย่างจริงจัง

ดังจะเห็นได้ว่า ปัญหาต่างๆ ที่ เซอร์ เออร์เนส ซาโทว ระบุไว้ข้างต้นเกิดจากการทำไม้ของบริษัทอังกฤษที่มุ่งแต่ผลประโยชน์ของตนแต่เพียงอย่างเดียว ไม่ว่าจะเป็น การไม่บำรุงรักษาไม้ การตัดไม้ที่มีขนาดเล็ก การลักลอบตัดไม้ที่ยังสดอยู่ การกลีกเลี่ยงเสียค่าตอไม้ การทำป่าไม้เช่นนี้ ทำให้เขาคาดคะเนว่า “ภายในไม่กี่ปี ไม้ซุงที่มีค่าทั้งหมดจะถูกตัดจนหมดสิ้นไป”[๓๘] ซึ่งคาดการณ์ของเขาเป็นความจริง เพราะจากการสำรวจตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นต้นมาพบว่า ไม้สักในบริเวณ เชียงใหม่ ลำปาง เริ่มหายากมากขึ้น ส่วนที่เหลือก็มีอยู่ในป่าลึกมาก ซึ่งไกลจากแม่น้ำ ทำให้ลำบากในการชักลากไม้[๓๙]

นอกจากนี้ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ยังได้กล่าวถึงเส้นทางธุรกิจการค้าไม้สักในขณะนั้นล่องมาจากหลายแห่ง ดังนี้

๑. ไม้สักจากทางด้านตะวันตกของน่าน หัวเมืองของแพร่ และบางส่วนของละครล่องลงมาทางแม่ยม (Më Yom) ผ่านสวรรคโลก

---

[๓๘] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 173.

[๓๙] สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, ๔๖๒.

๒. ไม้จำนวนมากลงมาทางตะวันออกของน่านและพิชัย (Phichhai) และสวรรคโลก ล่องผ่านแม่น้ำโพ รวมถึงซุงจำนวนน้อยจากสวรรคโลกและสุโขทัยด้วย แม่น้ำสองสายจะรวมกับเป็นทางเล็กๆ เหนือปากน้ำโพ เส้นทางที่จะล่องแพผ่านลงมาทางแม่น้ำ

๓. ไม้จากทางทิศตะวันตก ทางเหนือและตะวันออกของเชียงใหม่ และลำพูนพบกันโดยล่องผ่านทางแม่น้ำปิง ผ่านปากน้ำโพและมายังกรุงเทพฯ เมืองเถิน (Thön / tern) และระแหง[๔๐] (Rahëng) ของสยามมีผลผลิตเป็นจำนวนมาก

๔. ไม้จากทางด้านทิศตะวันตกของหัวเมืองเชียงใหม่มีป่าไม้ที่รู้จักกันเป็นอย่างดีคือ เมืองยวม ซึ่งผลิตสินค้าไปทางมะละแหม่งผ่านแม่น้ำสาละวิน (Salween) เช่นเดียวกับที่มาจากทางหุบเขาตองยี (Thoungyee) ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามซึ่งเป็นของพม่าและเมืองระแหงของสยามโดยลำดับ

๕. ไม้จากทางเหนือได้รับจากแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นของเชียงใหม่ หุบเขาแม่ฮาง (Më Hang) และเคยมาจากฝั่งแม่น้ำที่อยู่ทางอาณาเขตทางทิศตะวันตกของรัฐเชียงตุง[๔๑]

ยิ่งไปกล่าวนั้น เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ยังเปรียบเทียบราคาการรับซื้อไม้ที่แตกต่างกันอย่างมากระหว่างมะละแหม่งกับกรุงเทพฯ โดยตั้งข้อสังเกตกับสิ่งที่พบว่า

> ท่าเรือแต่ก่อนมีการกำหนดราคาไม้ที่ดีที่สุดอยู่ที่ประมาณ ๘๐–๑๐๐ รูปี ขณะที่กรุงเทพฯ ขายราคาไม่มากกว่า ๓๕ รูปี คำอธิบายหนึ่งที่ข้าพเจ้าได้ยินมา คือ ในมะละแหม่งมีตลาดสำหรับไม้มุงหลังคาที่ตัดเป็นแผ่น ซึ่งจะนอกเหนือจากไม้ซุง ขณะที่ในกรุงเทพฯ ไม้ที่ตัดเป็นแผ่นเกือบจะไม่มีค่า และผู้

[๔๐]ในปัจจุบันคือตาก

[๔๑]Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 170–171.

> ส่งออกไม้สามารถหาราคาที่จ่ายสูงกว่าราคาสำหรับไม้ซุงหนา เช่นเดียวกับผู้ขายไม้สักของพม่าที่ยินดีจะจ่ายค่าสัมปทานที่ราคา ๓-๔ รูปี ให้ซุงจากเชียงใหม่ นับเป็นการจ่ายราคาสูงมากแล้ว ประมาณ ๑๕ รูปี และราคากลางค่าผ่านทางไปกรุงเทพฯ อยู่ที่ ๘ รูปี ครั้งหนึ่งเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับช้างชักลากไม้ลงมาอย่างรวดเร็ว และเมื่อถึงระแหงที่ซึ่งพวกเขาผูกแพและล่องแพไปกรุงเทพฯ ด่านที่ชัยนาทจะต้องจ่ายเงินให้กับรัฐสยาม ซึ่งโดยเฉลี่ยคือ ๔ รูปี ดังนั้นจึงเป็นการลงทุนที่สูงในการลงเรือไปค้าขาย[๔๒]

ด้วยเหตุนี้ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว จึงเห็นว่า “ผลประโยชน์ของคนทำป่าไม้จึงเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนมากๆ ถ้าเขาโชคดีที่นำไม้ซุงออกมาได้เร็ว เขาจะได้เงินแต่ถ้าช่วงหน้าแล้งมาเร็วผิดปกติ เขาก็จะสูญเสียผลประโยชน์เป็นจำนวนมาก ๓ ปีที่ผ่านมาซุงสามารถตัดและลากลงมา ปีที่แล้วอากาศในประเทศมีความผันผวนอย่างมากซึ่งต้องคำนึงถึง นับเป็นเรื่องที่น่าประหลาดใจมากที่ยังมีบางคนคิดว่ามันคุ้มค่าสำหรับเขา ขณะที่เริ่มทำธุรกิจเช่นนี้”[๔๓]

<u>เครื่องเขิน</u>

นอกจากนี้ยังพบว่า เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว สนใจที่จะไปเยี่ยมย่านทำเครื่องเขินและเครื่องเงินที่เชียงใหม่ สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลให้เขาสนใจน่าจะมาจากการที่เขาได้อ่าน *Temples and Elephants* ซึ่งเป็นจดหมายเหตุของคาร์ล บ็อก ที่บันทึกเรื่องราวต่างๆ ที่เขาได้พบเห็นขณะที่

เครื่องเขิน

[๔๒] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 171.

[๔๓] Ibid, 171.

เดินทางมาที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๒๔ ซึ่งในหนังสือดังกล่าว คาร์ล บ็อก บรรยายถึงการทำเครื่องเขินและเครื่องเงินไว้อย่างละเอียด ดังนั้น เมื่อ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว เดินทางมาถึงเชียงใหม่จึงสนใจที่จะไปชมการทำเครื่องเขินและเครื่องเงินด้วยตนเอง ขณะเดียวกันเขาก็ได้บันทึกกระบวนการผลิตเครื่องเขินที่พบได้อย่างละเอียด ดังความตอนหนึ่งว่า

> รูปแบบของเครื่องเขินที่ชาวบ้านผลิตเป็นรูปทรงกระบอกที่หรูหราหรือเป็นรูปจอก แกนกลางจะเป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ เคลือบด้วยน้ำมันขัดเงา[๔๔] หรือด้วยน้ำมันขัดเงาผสมด้วยขี้เถ้าของฟาง เมื่อน้ำมันขัดเงาแห้งก็ขัดด้วยวิธีง่ายๆ วงล้อจะหมุนถอยหลังและเดินหน้า ซึ่งเป็นหลักของข้อเหวี่ยง สถานที่แห่งนี้จะมีเครื่องไม้เครื่องมือเป็นจำนวนมาก คนงานจะถีบวงล้อหมุนไปทางหนึ่งและจะกลับมาในทิศทางตรงกันข้ามด้วยไม้ไผ่ยาวๆ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสปริงเครื่องมือบังคับให้สิ่วโค้งอย่างราบรื่นและแหลมคมไปจนถึงตอนปลายหรือด้านข้างของเส้นโค้ง หลังจากกระบวนการขัดให้เป็นรูป การเคลือบน้ำมันขัดเงาเป็นขั้นตอนต่อไป และมีการขัดอีกครั้ง งานจะเสร็จสมบูรณ์ที่สุดจะต้องทำขั้นตอนนี้ซ้ำๆ ถึงประมาณ ๒๐ ครั้ง หลังจากนั้น ผิวด้านนอกก็ต้องขัดเงาด้วยหินสีแดงที่มีผิวหยาบเหมือนทราย สีธรรมชาติของน้ำมันขัดเงาเมื่อแห้งจะเป็นสีดำ หลังจากเคลือบก็ไปสู่ขั้นตอนของการทำให้หนา ซึ่งมีการออกแบบตกแต่งด้วยการวาดภาพลงไป ซึ่งหมายถึงการแกะด้วยเครื่องมือ ทาน้ำมันขัดเงาสีแดงด้วยสีแดงสด และขัดถูให้เป็นรูปแบบตามที่ได้รับ ขั้นสุดท้าย สิ่งของจะถูกขัดเงาและเคลือบด้วยน้ำมันขัดเงาผสมน้ำมันพืช ใช้นิ้วขัดเงาและทิ้งไว้ให้แห้ง ขั้นตอน

[๔๔]ในที่นี้หมายถึง รัก ซึ่งเป็นชื่อยางไม้ชนิดหนึ่ง เป็นวัสดุที่ได้จาก “ต้นรัก” คือ ต้นไม้ยืนต้นขนาดย่อม การนำยางรักจากต้นรักมาใช้ ทำด้วยการกรีด หรือ สับด้วยมีดที่ลำต้นรัก ให้เป็นรอยยาวๆ ยางรักจะไหลออกมาตามรอยที่กรีด หรือสับนั้น และนำภาชนะเข้ารองรับน้ำยางรัก

การทำให้แห้งจะวางไว้ในชั้นที่ปิดด้วยม่านเพื่อไม่ให้น้ำระเหยออก ซึ่งเป็นวิธีการเดียวกับในญี่ปุ่น[๔๕]

<u>เครื่องเงิน</u>

งานของพวกเขามี ๒ ชนิด คือ การสลัก และการตอก การตอกเป็นการใช้ค้อนทุบด้านนอกของแผ่นเงินให้บาง โดยทำให้เป็นรูปที่ต้องการแล้วนำไปหุ้มด้วยยางไม้ และจึงตอกลวดลายต่างๆ ลงไป[๔๖]

๒.๗ เชียงใหม่ในฐานะสังคมพหุวัฒนธรรม

ในจดหมายเหตุการเดินทางฉบับนี้ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ชี้ให้เห็นถึงลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ในสมัยนั้น กล่าวคือ เชียงใหม่นับเป็นเมืองที่มีความหลากหลายของคนหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่รวมกัน และกลุ่มคนต่างชาติพันธุ์เหล่านี้บางกลุ่มก็มาอาศัยอยู่ที่เมืองเชียงใหม่เป็นเวลานาน จนแทบจะกลายเป็นคนเชียงใหม่ไปแล้ว คงมีแต่เพียงภาษาพูด การแต่งกาย และวัฒนธรรมบางอย่างที่แตกต่างจากชาวเชียงใหม่เพียงเล็กน้อย หากไม่สังเกตก็จะไม่รู้สึกถึงความแตกต่าง ด้วยเหตุนี้ เชียงใหม่จึงนับเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่น่าสนใจ ซึ่งคนแต่ละชาติพันธุ์ที่เข้ามาอยู่ในเมืองนี้มีสาเหตุในการเดินทางมาที่เมืองนี้ที่ต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นการเข้ามาอย่างสมัครใจ เช่น ชาวตะวันตก ฉาน ชาวพม่า และชาวจีน ที่เข้ามาอยู่ในเมืองเพื่อค้าขาย เช่น *“ชาวจีน หรือจากภรรยาชาวพื้นเมืองของพวกเขา ร้านค้าภายในกำแพงเมืองดูประหนึ่งจะอยู่ในมือของชาวพม่าทั้งชายและหญิง มีร้านค้าของชาวยุโรป ๒–๓ ร้านที่อยู่นอกเมือง ร้านหนึ่งเป็นของชาวอิตาลี และอีกร้านหนึ่งเป็นของชาวเยอรมัน ซึ่งร้านหลัง*

[๔๕] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 158–159.

[๔๖] Ibid, 158.

ตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ"[๔๗] และ คนพม่าและมอญเดินทางเข้ามาทำธุรกิจป่าไม้ที่เชียงใหม่ เช่น *"กลุ่มคนงานชายที่ทำงานภายใต้การทำสัญญากับพม่าของ ดร. ชีค บางทีจะถูกต้องกว่าถ้าเรียกว่ามอญ (Peguan) แต่ความแตกต่างนี้ที่แทบจะสังเกตไม่เห็นในสยาม"*[๔๘]

และยังมีชาวลื้อที่บ้านสะเมิง ที่ย้ายถิ่นฐานจากฉานมาอยู่ที่เชียงใหม่ โดยบันทึกไว้ว่า

> บ้านสะเมิง (Ban Samömg) ที่โดยปกติเราพักอยู่ที่วัด แต่ไม่ใช่เวลานี้ ในเรือนที่ยาวและเปิดออกไปด้านนอก ที่ยอมให้แสงสว่างและอากาศเข้ามากกว่าความมืดและการไม่ระบายอากาศ เจ้าของหมู่บ้านแห่งนี้เป็นลูกหลานของชาวลื้อ (Lü) ซึ่งเป็นคำเรียกพวกฉานที่เชียงตุง (Shans of Chieng-tung) ซึ่งบรรพบุรุษของพวกเขาอาจจะเดินทางมาถึงที่แห่งนี้ในช่วง ๒-๓ รุ่นที่ผ่านมา หลังจากที่พวกเขาอาศัยอยู่ที่แห่งนี้จนกลายเป็นชาวคนลาวเชียงใหม่ ในตอนนี้ จากธรรมชาติทั่วๆ ไป พวกเขาจะเป็นลาวเชียงใหม่อย่างสมบูรณ์แล้ว จะมีความแตกต่างระหว่างพวกเขากับคนลาวแท้ๆ เพียงอย่างเดียว คือ การออกเสียงสูงต่ำในภาษาเท่านั้น[๔๙]

นอกจากนี้ การกวาดต้อนผู้คนของเมืองเชียงใหม่เริ่มมาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากาวิละตั้งมั่นที่เวียงป่าซาง นับเป็นการเริ่มนโยบาย "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง"[๕๐] ซึ่งถือเป็นนโยบายรวบรวมไพร่พลในสมัยนั้น โดยมีวิธีการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเกลี่ยกล่อมให้ผู้คนที่หนีภัยสงครามไปอาศัยอยู่ในป่ากลับมาอาศัยอยู่ในเชียงใหม่หรือล้านนาเหมือนเดิม การ "การเทครัว" จากเมืองต่างๆ โดยนำคนเข้า

---

[๔๗] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 155.

[๔๘] Ibid, 167.

[๔๙] Ibid, 167.

[๕๐] สมหมาย เปรมจิตต์ (ผู้สอบชำระ). **ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ฉบับสอบชำระ.** (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), ๑๓๒.

มาอยู่ในเมืองเชียงใหม่โดยการยกมาทั้งเมือง ขณะเดียวกันก็ยังมีการทำสงครามเพื่อกวาดต้อนผู้คน ซึ่งเมืองใดที่แพ้จะถูกกวาดมายกเมือง อาทิ พวกฉานจากเมืองเชียงตุง ดังที่กล่าวไว้ในจดหมายเหตุฉบับนี้ว่า

> นอกประตูเชียงใหม่เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของพวกฉานจากเชียงตุงที่ทำอุตสาหกรรมเครื่องเขิน ชาวบ้านเหล่านี้หรือบรรพบุรุษของเขาเคยเป็นเชลยสงคราม และโดยธรรมเนียมของอินโด-ไชนา มักจะใช้กำลังบังคับให้ผู้แพ้อพยพย้ายมาอยู่ในดินแดนของผู้ชนะ ไพร่พลต่างหากที่เป็นรางวัลของผู้ชนะสงครามในประเทศเหล่านั้น ไม่ใช่ดินแดน สิ่งที่ปรากฏชัดคือ ธรรมเนียมและภาษาของพวกเขาไม่ได้แตกต่างจากชาวลาวเลย มีเพียงแค่การออกเสียงก็ไม่เหมือนกับชาวลาวที่เป็นชาวเมืองของเชียงใหม่[๕๑]

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้เมืองเชียงใหม่มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานกระจายกันอยู่ในเขตเมืองเชียงใหม่ ซึ่งการตั้งเมืองเชียงใหม่ในยุคแรกมีการกำหนดความสำคัญของพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ดังที่ สรัสวดี อ๋องสกุล กล่าวไว้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับนโยบายการตั้งถิ่นฐานสำคัญ ๒ ประการ คือ

ประการแรก การกำหนดความสำคัญของพื้นที่ไม่เท่ากัน พื้นที่ที่สำคัญสูงสุดคือ บริเวณสี่เหลี่ยมในกำแพงเวียงชั้นในเป็นที่อยู่ของเจ้านายและข้าทาสบริวาร อนุญาตให้คนไทยยวนอยู่เท่านั้น สันนิษฐานว่าข้อกำหนดนี้คงใช้มาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังรายแล้ว

ประการที่สอง การกำหนดประเภทของไพร่ที่ถูกกวาดต้อนมา หากเป็นช่างฝีมือ หรือไพร่ชั้นดีจะกำหนดให้อยู่ในเมือง เช่น เขินที่หายยา อยู่ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในและกำแพงชั้นนอกด้านใต้ คนเหล่านี้อพยพมาจากเชียงตุงมีความเชี่ยวชาญการทำเครื่องเขิน ยวนที่บ้านฮ่อมอยู่ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในและกำแพงเมืองชั้นนอกด้านตะวันออกเชี่ยวชาญการทำดอกไม้กระดาษ อาหาร และการค้า กลุ่มไตใหญ่หรือไทใหญ่ เป็นชาติพันธุ์ที่เชี่ยวชาญด้านการค้ามาแต่เดิม (ชาวจีนเข้ามามีบทบาทแทนในช่วงสมัยใหม่)

---

[๕๑] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 168.

จึงตั้งถิ่นฐานบริเวณช้างเผือก และช้างม่อย ซึ่งเป็นย่านการค้า การกำหนดเขตที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ทำให้มีลักษณะพิเศษเป็นย่านต่างๆ เพื่อสนองต่อความหลากหลายของชุมชนเมือง[๕๒]

๒.๘ ตำนานและความเชื่อท้องถิ่น

เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ได้กล่าวถึงตำนานและความเชื่อท้องถิ่นที่สำคัญของเชียงใหม่ ๒ เรื่อง แต่เรื่องที่บันทึกในจดหมายเหตุของเขาบางครั้งก็ยังมีความผิดพลาดคลาดเคลื่อน จึงต้องสอบทานความถูกต้อง และบางครั้งก็สั้นมากจนผู้ที่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับตำนานท้องถิ่นเหล่านั้นอาจจะต้องการข้อมูลจากแหล่งอื่นเพื่อขยายความรู้เกี่ยวกับตำนานและความเชื่อที่นำเสนอให้ชัดเจนขึ้น เพราะบางครั้งเขาก็ไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าตำนานที่เล่าถึงนั้นเป็นเรื่องของผู้ใดกันแน่ ตำนานท้องถิ่นเรื่องแรกที่กล่าวถึง ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธสิหิงค์ โดยบันทึกไว้ว่า

> เรื่องราวของพระพุทธสิหิงค์เล่าต่อกันมาว่า พระพุทธรูปเป็นที่นับถือสักการะบูชาของผู้คน กระทั่งมีการสร้างวัดอยู่อีกฝั่งหนึ่งของเมือง[๕๓]เพื่อประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ แต่เมื่อขบวนอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ผ่านมาถึงจุดนี้ ทันใดนั้นขบวนก็หยุดลงและเคลื่อนขบวนต่อไปไม่ได้แม้เพียงนิ้วเดียว พวกเขาจึงได้ชะลอพระพุทธสิงหิงค์ไว้ในตอนกลางคืน และในวันรุ่งขึ้นพบว่าพระพุทธรูปหันพระพักตร์ไปทางถนนซึ่งถูกนำมา เรื่องนี้ดูน่ายำเกรงที่พระพุทธรูปทรงแสดงความประสงค์ขององค์พระที่จะสถิตอยู่ ณ ที่นี้ จึงไม่มีความพยายามที่ขัดความประสงค์ของท่านสืบต่อไป จึงได้สร้างวัดที่ไม่ได้คาดคิดมาล่วงหน้า ณ บริเวณนั้น[๕๔]

---

[๕๒]สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๔), ๒๗๐.

[๕๓]วัดฟ้าฮ่าม (ฟ้าอร่าม)

[๕๔]เดิมชื่อวัดลีเชียง ต่อมาประชาชนทั่วไปนิยมเรียกว่า วัดพระสิงห์

เมื่อสอบทานความถูกต้องของเรื่องที่เล่าในจดหมายเหตุกับตำนานเมืองเหนือพบว่ามีความพ้องกันเกี่ยวกับพระพุทธสิหิงค์ โดยในตำนานเล่าขยายความจากที่ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว บันทึกไว้ว่า พระเจ้าแสนเมืองอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงเรือล่องมาตามลำน้ำปิงและเชิญขึ้นที่ท่าวัดสิงห์คำ ด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ขององค์พระปรากฏว่า เมื่ออัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานบนบุษบกนั้น รัศมีขององค์พระได้เรื่อเรืองไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นลำยาว ประมาณ ๒,๐๐๐ วาจึงโปรดให้สร้างวัดขึ้น ณ ที่นั้นเรียกว่า **"วัดฟ้าฮ่าม"** (ฟ้าอร่าม) ต่อมาโปรดให้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ขึ้นไปประดิษฐานเหนือรถบุษบกแล้วก็โปรดให้ลากตรงไปยังวัดสวนดอกไม้ นอกเวียงทางทิศตะวันตก (วัดสวนดอกปัจจุบัน) เพื่อจะประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ไว้ ณ ที่นั่น แต่เมื่อลากรถบุษบกไปถึงที่บริเวณวัดลีเชียงพระ รถบุษบกก็มีอันติดขัดจะลากต่อไปก็มิได้ พระเจ้าแสนเมืองมาทอดพระเนตรเห็นดังนั้นก็ทรงถือเป็นศุภนิมิตว่า เป็นความประสงค์ขององค์พระจะสถิตอยู่ ณ ที่นั้น จึงโปรดให้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์เข้าประดิษฐาน ณ พระวิหารวัดลีเชียงพระ จัดให้มีการสมโภชเป็นการใหญ่ ๗ วัน ๗ คืน[๕๕]

นอกจากนี้ยังมีการเล่าถึงตำนานวีรบุรุษท้องถิ่น ที่เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว เล่าถึงเรื่องราวของเขาขณะที่เดินทางไปถึงดอยคว่ำล่อง ซึ่งเป็นจุดที่วีรบุรุษยิงลูกศร เมื่อสอบทานกับหลักฐานอื่นก็พบว่าวีรบุรุษที่กล่าวถึงนี้คือ ขุนหลวงวิลังคะ กษัตริย์ชาวลัวะหรือชาวละว้า ซึ่งในจดหมายเหตุเล่าไว้แต่เพียงว่า

> ดอยคล่ำหล้อง[๕๖] (Doi Kwamlong) ที่ซึ่งวีรบุรุษในตำนานท้องถิ่น[๕๗]ไปยิงลูกศรใกล้ยอดเขา ซึ่งเล่าขานว่าได้แบ่งเขตของลำพูนด้วยการยิงลูกศรจากดอยสุเทพ และจุดที่ลูกศรตกเป็นตำแหน่งที่สร้างเมือง ในการณ์นั้นเขาต้องใช้คันธนูที่ยาว เพราะระยะทางราว ๑๒ ไมล์ จากนั้นเขาย้ายที่อยู่อาศัยไปอยู่ที่

---

[๕๕]สงวน โชติสุขรัตน์. **ตำนานเมืองเชียงใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. (นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๕๓), ๓๙๑.

[๕๖]หรือดอยม่องล่อง

[๕๗]หมายถึง ขุนหลวงวิลังคะ กษัตริย์ของชาวลัวะ

ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน (Salween) และเสียชีวิตที่นั่น ข้าพเจ้าลืมไปแล้วว่าศพของเขาถูกนำกลับบ้านและถูกฝังไม่ที่เชียงใหม่ก็ลำพูน[๕๘]

ขุนหลวงวิลังคะ

เมื่อสืบค้นเรื่องราวของพระยาขุนหลวงวิลังคะจากหลักฐานอื่นๆ พบว่าเรื่องดังกล่าวปรากฏอยู่ในตำนานเรื่อง นางจามเทวี (ฉบับใบลาน) ซึ่งบันทึกไว้ว่า

> พระยาขุนหลวงวิลังคะ ก็ใคร่ได้นางจามเทวีมาเป็นอัครมเหสีราชเทวีแห่งตนพระยาก็ไปปฏิจะปราศรัย กับด้วยนางจัมมะเทวียังเมืองละพูน นางก็บ่ใคร่ได้ เท่านั้นพูดว่าเอางามว่าบุรุษผู้ใดแลยังมีกำลังแข็งแรงอาจจะอยู่ยังอุสุบรรพต (ดอยสุเทพ) พู้นแลพุ่งยังเสน้า (อาวุธชนิดหนึ่งคล้ายหอกใช้พุ่ง) มาตกยังกลางเวียงละพูนที่นี้นั้น ข้าจักเอาเป็นเจ้าผัวและเป็นเจ้าแก่ประชาราษฎร์ทั้งหลายบ้านเมืองที่นี้แล ...
>
> พระยาขุนหลวงวิลังคะก็พุ่งเสน้า ท่านก็หมายเมืองละพูนไปเสน้าอันนั้นก็บ่ไปรอดไหนแผว (ถึง) ไหน ก็ไปที่ตีนดอยอุสุบรรพต (ดอยสุเทพ) พุ่งครั้งที่

[๕๘] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 176–177.

> ๒ ก็ไปตกที่เก่า พระยาขุนหลวงวิลังคะก็หนีไปตายเสียที่ขุนน้ำแม่ระมิงค์นั้น ท่านก็สั่งเสียเสนาอำมาตย์ว่าในขอนดอก (ซากศพ) กูนี้ให้สูทั้งหลายจงหามเอาไปไว้ที่จักผ่อเห็นเมืองละพูนนั้นเถิดเท่าอย่าให้หาบขอน เราข้ามห้วยเนอ จักแพ้ผู้ยัง (หมายถึงว่าจะเป็นการไม่ดีแก่ผู้ยังมีชีวิตอยู่) ให้หามไปตามสันดอน เขาก็หามไปตามสันดอนแท้ก็มาเสียที่ดอยม่อนหนึ่ง จักไปทางไหนก็ไม่ได้หล้อง (โลงใส่ศพ) ก็มาขว้ำเสียภายหน้าจักว่าม่อนคว่ำหล้องแล[๕๙]

เมื่อเปรียบเทียบเทียบตำนานของขุนหลวงวิลังคะที่ปรากฏในเอกสารอื่นๆ พบว่าต่างจากที่ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว บันทึกไว้ เนื่องจากขุนหลวงวิลังคะมิได้ยิงศรจากดอยสุเทพเพื่อต้องการจะแบ่งเมืองลำพูน แต่ขุนหลวงวิลังคะพุ่งเสน้า (อาวุธคล้ายหอก) จากยอดดอยสุเทพไปถึงกลางเวียงลำพูน เพื่อต้องการจะมีโอกาสได้อภิเษกสมรสกับพระนางจามเทวี และศพของอยู่ที่ดอยคว่ำล่อง เพราะก่อนสิ้นชีวิต ขุนหลวงวิรังคะได้ขอให้เสนาอำมาตย์นำศพของท่านไปฝังไว้ ณ สถานที่ที่ขุนหลวงจะสามารถมองเห็นเมืองหริภุญไชยได้ตลอดเวลา ทหารได้จัดขบวนศพของขุนหลวงจากเชิงดอยสุเทพขึ้นสู่บนดอยสุเทพเพื่อหาสถานที่ฝังตามคำสั่ง หามโลงศพของขุนหลวงได้เดินทางไต่ตีนเขาไปทางทิศเหนือ ถึงบริเวณแห่งหนึ่ง โลงศพได้คว่ำตกลงจากที่หาม เสนาอามาตย์จึงได้ฝังศพของขุนหลวงไว้ ณ สถานที่บนภูเขาแห่งนี้ ซึ่งจะสามารถมองเห็นเมืองหริภุญไชยได้ตลอดเวลา ยอดภูเขานี้ชาวบ้านเรียกว่า ดอยคว่ำหล้อง (หล้อง หมายถึง โลงศพ) ปัจจุบันชาวบ้านยังเรียกชื่อภูเขาลูกนี้ว่า ดอยคว่ำหล้อง ตั้งอยู่บนภูเขาบริเวณเหนือน้ำตกแม่สา อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ยอดเขาเป็นรูปสี่เหลี่ยมตัดลักษณะคล้ายโลงศพ บนยอดเขามีศาลของขุนหลวงวิรังคะตั้งอยู่ ชาวบ้านบริเวณเชิงเขาเล่าว่า กลางคืนเดือนเพ็ญบางครั้งจะได้ยินเสียงดนตรีบรรเลงบนยอดเขา เชื่อกันว่าวิญญาณของขุนหลวงสถิตอยู่บนดอยคว่ำหล้อง

---

[๕๙]สงวน โชติสุขรัตน์. **ตำนานเมืองเชียงใหม่.** , ๙๕–๙๖.

๒.๙ พืชพันธุ์

เซอร์ เออร์เนส ซาโทว ยังมีความสนใจส่วนตัวในด้านมานุษยวิทยาและธรรมชาติวิทยาด้วย เมื่อมีเวลาจึงมักจะปลีกตัวออกไปท่องเที่ยว และได้มีโอกาสพบเห็นพืชพันธุ์พื้นเมืองต่างๆ จะเห็นได้ว่าขณะที่ท่านอยู่ที่เชียงใหม่มีโอกาสได้ไปท่องเที่ยวที่ดอยสุเทพหลายครั้ง ระหว่างทางได้พบพันธุ์พืชพื้นเมืองที่น่าสนใจ อาทิ

ดอกเอื้องขี้หมา

หนึ่งในพันธุ์ไม้ที่เราพบมีดอกไม้สีขาวแต้มด้วยสีม่วงอ่อนและชมพู โดยให้กลิ่นหอมเป็นอันดับสี่ ชาวลาวไม่ชอบดอกไม้นี้เท่าใดนัก และตั้งชื่อให้ว่า “ดอกเอื้องขี้หมา”(dok üang ki má) ซึ่งในภาษาอังกฤษหมายถึงกลิ่นเหม็น[๖๐]

ต้นโอ๊กและลูกโอ๊ก

ที่ความสูงประมาณ ๒,๑๐๐ ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล ลูกโอ๊กหล่นมาจากต้นไม้ขนาดใหญ่ตกอยู่ตามทางเดิน ซึ่งเต็มไปด้วยใบที่มีพื้นผิวที่หนา ข้าพเจ้าเพิ่งหยิบลูกโอ๊กเป็นครั้งแรก แต่บางทีอาจจะเป็นลูกเกาลัดลูกเล็กก็ได้ เพราะปกคลุมไปด้วยหนาม และส่วนใหญ่จะมีเมล็ดเพียงเมล็ดเดียว โดยธรรมชาติเปลือกจะแตกออกเป็นสามส่วน อย่างไรก็ดี ลูกโอ๊กที่พบที่เชียงใหม่ ซึ่งมีผู้นำมาให้ข้าพเจ้าดูน่าจะมี ๕ หรือ ๖ สายพันธุ์บนดอยสุเทพ[๖๑]

---

[๖๐] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 161.

[๖๑] Ibid, 164.

เมี่ยงหรือชา

เมี่ยง[๖๒]หรือชาของลาว คนพื้นเมืองเรียกการเพาะปลูกนี้ว่าป่าเมี่ยงหรือป่าชา ถ้าแปลคำว่าป่าตามตัวอักษร และด้วยเหตุนี้ โดยทั่วไปจึงมีการทึกทักเอาว่าชาโตขึ้นในป่า คนลาวบอกคุณว่าชามักจะถูกพบว่าขึ้นรวมอยู่กับต้นไม้อื่น ซึ่งต้นไม้อื่นก็จะถูกโค่นให้เหลือเฉพาะต้นชาให้อยู่ท่ามกลางอากาศและแสงแดด เพราะชาให้ผลประโยชน์มากกว่า เป็นไปได้ที่คนลาวพบต้นชาขึ้นในเส้นทางนี้ เมื่อเมืองนี้ถูกตั้งขึ้นใหม่และนำต้นชาจากป่ามาปลูก โดยทั่วไปจะเห็นว่า พวกเขาปล่อยให้การดูแลต้นไม้อยู่ในมือของธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ต้นชาจำนวนมากสูง ๑๒–๑๕ ฟุต และลำต้นมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒ ๑/๒ – ๓ นิ้ว และต้นชาไม่ได้ลดลงอย่างรวดเร็วด้วย เมื่อบางต้นออกดอกและหลายต้นก็มีลูกที่เกือบจะสุก มีใบยาวกว่า ปลายใบแหลมกว่า และใบแน่นน้อยกว่าต้นชาญี่ปุ่น ซึ่งชาชนิดนี้ยังไม่สามารถที่จะคาดเดาสายพันธุ์ได้ คนลาวไม่ดื่ม แต่จะเตรียมใบชาไว้เคี้ยว โดยการนึ่งและหมัก นี่เป็นหนึ่งในความหรูหราที่ขาดไม่ได้ของพวกเขา คุณจะเห็นผู้ชายนำใบชาจำนวนมากที่หมักแล้วอมไว้ในกระพุ้งแก้มข้างหนึ่ง ซึ่งเขาจะทิ้งไว้อย่างนั้น ราวกับว่าใบหน้าของเขาผิดรูปเหมือนเป็นคางทูม ในขณะที่พวกเขาบดใบพลู หรือสูบบุหรี่ และดูสิ่งต่างๆ รอบตัว[๖๓]

ป่าเมี่ยง

[๖๒]เมี่ยงหรือเมี่ยงป่า (ภาษาล้านนา) หรือ ชา (ภาษาไทยภาคกลาง) เป็นพรรณไม้ขนาดย่อมจนถึงขนาดกลาง เป็นใบเดี่ยวออกสลับกัน ลักษณะใบจะหนา เหนียวและเป็นจักเล็ก ๆ คล้ายกับใบข่อย แต่จะยาวและใหญ่กว่า จะออกดอกเป็นช่อ เป็นกระจุก คล้ายกับดอกส้มเขียวหวาน ดอกมีลักษณะใหญ่สีสวย สีขาวนวล และมีกลิ่นหอม ในผลหนึ่งจะมีเมล็ดอยู่ภายในประมาณ 1–3 เมล็ด ขยายพันธุ์ด้วยการใช้เมล็ดเพาะ

[๖๓]Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 176.

สนสามใบ

บนยอดเขาแห่งนี้จะมีพันธุ์พืชที่หลากหลาย แต่ไม่มีต้นใดเติบโตในป่าซึ่งอยู่รอบๆ เนินนี้ มีใบสนสามใบและโคนมีความยาว ๒ ๑/๒ – ๓ นิ้ว เป็นไปได้ว่าสนสามใบรู้จักกันดีในพม่าว่า Pinus[๖๔] บนทางลาดชันมี Pardanthus sinensis Irid บางครั้งสามารถพบต้นไม้ที่มีลักษณะที่ใกล้เคียงกัน ในภูเขาที่มีความสูงประมาณ ๑,๐๐๐ ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล[๖๕]

๒.๑๐ ทัศนคติของเซอร์ เออร์เนส ซาโทว ต่อชนชั้นปกครองและขุนนางและข้าหลวงทั้งของสยามและเชียงใหม่

ในจดหมายเหตุการเดินทางในครั้งนี้ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว มีโอกาสได้พบปะทั้งชนชั้นปกครอง และขุนนางทั้งที่เป็นชาวสยามและเชียงใหม่ ซึ่งเขาได้แสดงทัศนะต่อผู้คนที่พบเหล่านี้ ซึ่งมีทั้งตำหนิและชื่นชม ไม่ว่าจะเป็น พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ ที่เขาเห็นว่า *“แม้ว่าพระองค์จะสูงอายุ ๖๗ พรรษา แต่พระองค์ทรงกระฉับกระเฉง เจ้าหลวงมีความรอบรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับท้องถิ่น แต่พระองค์ก็ทรงเปี่ยมไปด้วยความถือพระองค์”*[๖๖] แต่ในบางครั้งเขาก็รู้สึกประหลาดใจกับคำถามต่างๆ ที่พระองค์ทรงถาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชื่อต้นไม้ต่างๆ ที่เซอร์โรเบิร์ต โชนเบิร์ก[๖๗] (Sir Robert Schonburgk) นำมาที่เชียงใหม่เมื่อ ๒๕ ปีก่อน และเมื่อเซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว พยายามอธิบายผ่านล่ามเกี่ยวกับดอกไม้และใบไม้ แต่พระองค์ก็ทรงไม่รู้จัก จนในที่สุดเขาโกรธกับ

---

[๖๔]Pinus kesiya คือสนสามใบ เป็นสายพันธ์จากเอเชียเติบโตอย่างรวดเร็ว สูงประมาณ ๓๐–๓๕ เมตร และ ลำต้นโดยรอบอาจมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑ เมตร แต่ละกิ่งก้านมีสามเงี่ยง – แต่ละเงี่ยงยาวประมาณ ๑๕–๒๐ ซม. ให้ผล (cones) ยาวประมาณ ๕–๙ ซม. และเมล็ดยาวประมาณ ๑.๕–๒.๕ ซม

[๖๕]Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 164.

[๖๖]Ibid, 152.

[๖๗]กงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำถามบางข้อของพระองค์มาก เช่น *“เจ้าหลวงทรงมีรับสั่งถามว่า “ทำไม” ต้นไม้ทุกต้นมีดอก ข้าพเจ้าจะรู้ได้อย่างไร ขณะที่เราสนทนากันถึงกล้วยไม้ ซึ่งดูเหมือนว่าเจ้าหลวงจะสนใจมากกว่าต้นไม้อื่นๆ”*[๖๘]

นอกจากนี้ เขายังรู้สึกไม่ชอบใจนักที่ขุนนางท้องถิ่นใช้อำนาจสั่งการเกินกว่าเหตุ เพียงเพราะเกรงว่าตนเองจะเดือดร้อนอาจต้องราชภัย หากเกิดเหตุร้ายขึ้นกับชาวต่างชาติซึ่งเป็นแขกของเจ้าหลวง โดยเฉพาะในกรณีของ *เจ้า* ซึ่งเป็นหัวหน้าผู้ดูแลช้างสำคัญของเจ้าหลวง มักจะเกรงว่าแขกเมืองที่เขาดูแลจะเกิดอันตราย จึงมีคำสั่งแปลกๆ เสมอ เนื่องจากเขาจึงไม่เสี่ยงที่จะถูกปลดจากตำแหน่ง และเขาต้องรับผิดชอบเมื่อกลับถึงเชียงใหม่ เช่น เมื่อเดินผ่านหน้าผาสูงชันเหนือลำธารก็สั่งให้แขกเมืองลงจากช้าง เพราะเกรงว่าจะเกิดอันตรายขณะเดินผ่าน หรือขณะที่ช้างของเจ้าหลวงหลุดออกจากเพนียด ก็สั่งให้แขกเมืองเหล่านี้หลบไปอยู่ในกำแพงวัด ไม่ให้อยู่ดูสถานการณ์ที่ข้างลำธาร เพราะเกรงว่าจะมีอันตรายจากการถูกช้างเหยียบ ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริง สิ่งที่เขาเกรงว่าจะอันตรายเหล่านี้ ไม่ได้ร้ายแรงมากอย่างที่เขาคิด

สำหรับทัศนคติของ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทว ต่อข้าหลวงของสยาม มักมีทัศนคติในเชิงบวก ทั้งชื่นชมและชื่นชอบอัธยาศัย ไม่ว่าจะเป็น *พระมนตรี*[๖๙] ข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณ ที่บรรยายไว้ในจดหมายเหตุว่า “เป็นชายอายุประมาณ ๔๐ ปี รูปร่างแข็งแรงและมีสีหน้าเป็นมิตร ... มีอัธยาศัยดีและอนุญาตให้เราทำทุกสิ่งภายในอำนาจของท่าน เพื่อเป็นการพิสูจน์คำพูดของท่านมากกว่าจะเป็นเพียงการปฏิบัติอย่างเป็นทางการ ข้าพเจ้าจะรักษาความทรงจำที่น่าประทับใจนี้ไว้”[๗๐] (๑๕๑) และ *พระอภัย* (Phra Uphai) หัวหน้าศาลต่างประเทศ

---

[๖๘] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 151.

[๖๙] พระมนตรีพจนกิจ

[๗๐] Ernest Satow. **A Diplomat in Siam**, 151.

ถือว่าเป็นเพื่อนร่วมงานที่มีนิสัยสนุกสนานและมีความรู้เรื่องกฎหมาย แต่ เซอร์ เออร์เนสท์ ซาโทวเสียใจที่ไม่สามารถสนทนากับพระอภัยด้วยภาษาท้องถิ่นของเขาได้

๓. สรุป

A Diplomat in Siam หรือจดหมายเหตุการเดินทางของเซอร์ เออร์เนส ซาโทว ไม่เพียงแต่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นต้นที่นำเสนอสภาพความเป็นจริงของสยามและหัวเมืองประเทศราชล้านนา ซึ่งตรงกับช่วงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีความสำคัญ เพราะเป็นช่วงก่อนที่ประเทศราชล้านนาจะถูกผนวกรวมกับสยามอย่างสมบูรณ์เท่านั้น และบันทึกฉบับนี้ยังนับเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สำคัญอีกฉบับหนึ่งสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของผู้คน การปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ภูมิประเทศ พืชพันธุ์ และเส้นทางคมนาคมทางน้ำ ในช่วงเกือบร้อยปีที่ผ่านมา ขณะเดียวกันยังสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยาม รัฐบาลอังกฤษ และประเทศราชล้านนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับธุรกิจป่าไม้ ตลอดจนปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากการทำธุรกิจป่าไม้ จนก่อให้เกิดการทำสนธิสัญญาทั้งสองฉบับระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษไว้ด้วย

สารวิพากษ์

อรพินท์ คำสอน *แปล*[๗๑]

บทที่ ๖ เชียงใหม่

สองถึงสามชั่วโมงหลังจากที่ข้าพเจ้ามาถึง ข้าพเจ้าได้รับการต้อนรับจากข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณคือ พระมนตรี[๗๒] ซึ่งเป็นชายอายุประมาณ ๔๐ ปี รูปร่างแข็งแรงและมีสีหน้าเป็นมิตร ในช่วงเดือนสุดท้ายที่ข้าพเจ้าพักอยู่ ข้าพเจ้ามีโอกาสพบปะกับท่านบ่อยๆ เกี่ยวกับกิจธุระ แต่ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวถึงในบันทึกฉบับนี้ ท่านมีอัธยาศัยดีและอนุญาตให้เราทำทุกสิ่งภายในอำนาจของท่าน เพื่อเป็นการพิสูจน์คำพูดของท่านมากกว่าจะเป็นเพียงการปฏิบัติอย่างเป็นทางการ ข้าพเจ้าจะรักษาความทรงจำที่น่าประทับใจนี้ไว้

ในเช้าวันรุ่งขึ้น โอรสของเจ้าหลวงและพระราชนัดดาองค์หนึ่งของพระองค์ซึ่งมีความเป็นมิตรและฉลาดผู้นี้ มีนามพระว่า เจ้าล้านดอกไม้ (Chao Landokmai) เสด็จมาทักทายและพระองค์ท่านก็เสด็จกลับไป ส่วนข้าพเจ้าได้กลับไปเยี่ยมข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณ ณ ที่ทำงานของเขา ซึ่งเป็นอาคารทรงพื้นเมืองหลังใหญ่อยู่ไม่ไกลจากที่ทำการรองกงสุล ที่นี่ข้าพเจ้ารู้จักกับพระอภัย (Phra Uphai) เป็นหัวหน้าศาลต่างประเทศ ที่ตั้งขึ้นเนื่องจากหนังสือสัญญา ค.ศ. ๑๘๘๓[๗๓] เพื่อพิจารณาคดีระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับคนในบังคับพระเจ้า

---

[๗๑] ผู้แปลขอขอบคุณ คุณกรรณิการ์ ถนอมปัญญารักษ์ ที่อ่านต้นฉบับแปลและชี้ข้อบกพร่องต่างๆ ในบทแปลนี้

[๗๒] พระมนตรีพจนกิจ

[๗๓] หมายถึงหนังสือสัญญาในระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษ ว่าด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง ลำพูน ฉบับลงนามวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๓ สมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕) [Treaty between His Majesty the King of Siam and Her Majesty the Queen the United Kingdom of Great Britain and Ireland, for the Prevention of Crime in the Territories of Chiangmai, Lakon, and Lampoonburi, and for the Promotion of Commerce between British Burmah and the Territories aforesaid]

แผ่นดินสยามซึ่งรวมหัวเมืองลาวด้วย หลังจากนั้น เขาได้กลายเป็นเพื่อนร่วมงานที่มีนิสัยสนุกสนานและมีความรู้เรื่องกฎหมาย แต่ข้าพเจ้าเสียใจที่ไม่สามารถสนทนากับเขาด้วยภาษาของเขาได้ ในช่วงบ่าย ข้าพเจ้าไปเยี่ยมดอกเตอร์แมคกิลวาลรี่ (Dr. McGilvary) และมิสเตอร์มาร์ติน (Mr. Martin) มิชชันนารีรุ่นแรกๆ ซึ่งขณะนี้เขาทำธุรกิจค้าไม้ เขาพูดภาษาลาวได้เหมือนคนท้องถิ่น และมีความสามารถในการต่อรอง ข้าพเจ้าชอบเขามาก และชอบมากขึ้นหลังจากที่พวกเราใช้เวลาอยู่ด้วยกัน ๔ วันท่ามกลางภูเขา และในที่สุดพวกเราเป็นเพื่อนร่วมทางล่องแม่ปิง (Mé Ping) ไปยังกรุงเทพฯ

ขณะนี้ข้าพเจ้าเพิ่งทำความรู้จักคุ้นเคยกับเจ้าหลวง[๗๔] ซึ่งข้าพเจ้าติดตามพระองค์ในตอนบ่าย เจ้าหลวงประทับอยู่ในคุ้มหลวง[๗๕]แบบยุโรป แม้พระองค์จะสูงอายุ ๖๗ พรรษา แต่พระองค์ทรงกระฉับกระเฉง เจ้าหลวงมีความรอบรู้ในเรื่องท้องถิ่น แต่พระองค์ก็ทรงเปี่ยมไปด้วยความถือพระองค์ เฟอร์นิเจอร์ในคุ้มหลวงเป็นของยุโรป และพื้นปูด้วยพรมหรูหราจากบรัสเซลส์ (Brussels) ในการสนทนากล่าวถึงข้อกำจัดความเร็วในการล่องเรือเดินทางล่องแม่น้ำไปยังเขตแดนทางตอนใต้ของพระองค์ เจ้าหลวงทรงไม่เชื่อว่าไดนาไมต์จะสามารถทำลายภูเขาได้ ซึ่งเศษหินจากภูเขาก้อนเล็กสามารถเคลื่อนย้ายได้ แต่หินก้อนใหญ่กว่าเคลื่อนย้ายไม่ได้ ไม่ต้องสงสัยว่า เจ้าหลวงทรงเชื่อว่าอุปสรรคต่างๆ และข้อจำกัดความเร็วเหล่านี้เป็นสิ่งที่สวรรค์ได้มอบไว้เพื่อให้ ๓ หัวเมืองลาว[๗๖]ยังคงมีอิสรภาพจากการรุกรานจากตอนใต้ ซึ่งเป็นความเชื่อที่สืบต่อกันมา แต่วันใดที่ทางรถไฟถูกสร้างเชื่อมหุบเขากับแม่น้ำ (Mënam) ก็จะเป็นเครื่องยืนยันว่าเชียงใหม่ได้รวมเข้ากับสยามอย่างสมบูรณ์

วันต่อมา เจ้าหลวงเรียกข้าพเจ้าให้ไปพบที่ทำการรองกงสุล การเดินทางด้วยรถเทียมม้าที่ลากด้วยม้าพันธุ์เล็กเพียงตัวเดียว เป็นหนึ่งในสองการเดินทางที่เชิดหน้าชูตาของเชียงใหม่ และจะถูกนำมาใช้เสมอเพื่อต้อนรับแขกอย่างเป็น

---

[๗๔]เจ้าหลวงในที่นี้ หมายถึง พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่

[๗๕]วังของเจ้าหลวงเชียงใหม่ เรียกว่า คุ้มหลวง หรือ หอคำ

[๗๖]หมายถึง เชียงใหม่ ลำปาง และ ลำพูน

ทางการ ในกรณีนี้ ข้าพเจ้าประหลาดใจที่เจ้าหลวงพยายามที่จะถามข้าพเจ้าถึงชื่อต้นไม้ต่างๆ ที่เซอร์ โรเบิร์ต ชอนเบิร์ก[๗๗] (Sir Robert Schomburgk) นำมาที่เชียงใหม่เมื่อ ๒๕ ปีก่อน ข้าพเจ้าอธิบายผ่านล่ามเกี่ยวกับดอกไม้และใบไม้ แต่พระองค์ก็ทรงไม่รู้จัก ในที่สุดข้าพเจ้าก็โกรธกับคำถามโง่ๆ เช่น เจ้าหลวงทรงมีรับสั่งถามว่า “ทำไม” ต้นไม้ทุกต้นมีดอก ข้าพเจ้าจะรู้ได้อย่างไร ขณะที่เราสนทนากันถึงกล้วยไม้ ซึ่งดูเหมือนว่าเจ้าหลวงจะสนใจมากกว่าต้นไม้อื่นๆ บางทีอาจมีกล้วยไม้มากกว่า ๑๕๐ สายพันธุ์ที่พบในป่าของเชียงใหม่ และผู้หญิงมักจะชอบใช้กล้วยไม้เป็นเครื่องประดับผม ซึ่งคล้ายๆ กับพม่า กล้วยไม้บางชนิดที่เป็นที่รู้จักกันดีจนสามารถบอกชื่อท้องถิ่นของกล้วยไม้พันธุ์นั้นได้ และมีอยู่ชนิดหนึ่งชาวละว้า (Lawas) ซึ่งอาศัยอยู่ในภูเขาแถบเมืองยวม[๗๘] (Muang Yuom) นำมาเพื่อเป็นเครื่องบรรณาการแก่เจ้าหลวง ลักษณะของดอกมีสีขาวเขียว แต่มีกลิ่นหอมมาก ซึ่งเจ้าหลวงทรงอ้างว่าแม้ว่าขบวนเครื่องราชบรรณาการจะอยู่ไกลหลายไมล์ก็ยังได้กลิ่นมาถึงในเมือง แต่จากที่ข้าพเจ้าเห็นมีเพียงแค่กลิ่นหอมจางๆ เท่านั้นเอง ข้าพเจ้าถามเจ้าหลวงว่ามีสถานที่ใดในอาณาจักรของพระองค์ที่ข้าพเจ้าควรจะไปชม ซึ่งก็มีวัดเก่าแก่ที่เรียกว่าจอมทอง (Chöm–tong) อยู่ห่างออกไปราวๆ สองวันหากเดินทางด้วยช้าง เพราะสถานที่ที่ข้าพเจ้าจะไปชมนั้นเป็นเส้นทางเดียวกับที่จะลงไปกรุงเทพฯ ยังมีน้ำพุร้อนที่พุ่งขึ้นมาที่บ้านโป่งกุน[๗๙] (Ban Punkun) อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือใกล้ดอยสะเก็ด ซึ่งไม่กี่ปีที่ผ่านมาน้ำพุพุ่งขึ้นไปในอากาศเสียงดังมาก และข้าพเจ้าควรไปชมเจดีย์ซึ่งตั้งอยู่กึ่งกลางทางขึ้นดอยสุเทพ[๘๐] ข้าพเจ้าถามพระองค์เกี่ยวกับดอยเชียงดาว ซึ่งแต่ก่อนสามารถขึ้นไปได้ แต่ปัจจุบันขึ้นไม่ได้แล้ว โดยไม่ทราบว่าเพราะเหตุใด แต่คนลาวไม่สามารถขึ้นไปได้ไกล เนื่องจากผีปกป้องอยู่

---

[๗๗] กงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

[๗๘] เมืองยวม หรือเมืองยวมใต้ ปัจจุบันคืออำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

[๗๙] น้ำพุร้อนดอยสะเก็ด ตั้งอยู่ที่ บ้านโป่งกุ่ม ตำบลป่าเมี่ยง อำเภอดอยสะเก็ด เชียงใหม่

[๘๐] น่าจะหมายถึง พระธาตุดอยสุเทพ

ทุกๆ ที่ในโลกเสื้อสูทสำหรับงานเลี้ยงอาหารค่ำดูเหมือนว่าจะเป็นสิ่งจำเป็น ข้าพเจ้าคิดว่าเชียงใหม่เป็นหนึ่งที่ๆ ไม่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุด สิ่งที่น่ากลัวสำหรับข้าพเจ้า คือ ข้าพเจ้าได้รับเชิญไปรับประทานอาหารอย่างเป็นทางการที่บ้านของพระมนตรี และทราบว่าเจ้าหลวงทรงมีความคาดหวังว่าข้าพเจ้าจะใส่เสื้อโค้ตผู้ชายที่มีชายยาวสองชายด้านหลัง โชคดีที่ข้าพเจ้ามีสูทตอนเช้าสีดำในกระเป๋าซึ่งเจ้าของบ้านของข้าพเจ้าก็จัดเสื้อผ้าเพื่อแสดงมารยาทมาให้ด้วย พระมนตรีมีที่พักส่วนตัวในเมืองที่สร้างจากไม้สักและมีสวนเล็กๆ ล้อมรอบ ห้องวาดภาพและห้องอาหารตกแต่งด้วยเฟอร์นิเจอร์แบบยุโรป และมีพ่อครัวชาวจีนเป็นผู้ตระเตรียมอาหาร หนึ่งในอาหารจานที่ดีที่สุดเป็นแกงของสยามที่มีกลิ่นเปลือกมะนาวและรสชาติพริกที่เผ็ดร้อน ซึ่งข้าพเจ้าชอบมากกว่าจานอื่นๆ ไม่มีอะไรในโลกที่เหนือกว่าจานนี้อีกแล้ว ไม่แม้แต่แกงกุ้งนางของซีลอน[๘๑] (Ceylon) พระมนตรีเป็นผู้ที่มีรสนิยม และที่เฉลียงบ้านล้อมรอบไปด้วยเฟิร์นและกล้วยไม้ ท่านชอบของเก่าและสะสมพระพุทธรูปทองเหลืองขนาดเล็ก และหลายๆ องค์ก็เก่ามาก นอกจากนั้นยังมีกระโถนเงินปากแตร (spittoon) ของเขาสูง ๑๘–๒๐ นิ้ว ดูงดงามมาก และซิการ์ก็นำมาใส่กล่องทองคำ ซึ่งเป็นงานฝีมือของชาวจีนกวางตุ้ง (Canton) ที่มีชื่อเสียงมาก

เมืองเชียงใหม่ครอบคลุมพื้นที่สำคัญสองส่วนซึ่งประกอบด้วยเมืองเดิมที่เป็นรูปสี่เหลี่ยม ล้อมรอบด้วยกำแพงและคูน้ำ และสองด้านของเมืองเก่าล้อมรอบด้วยเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ ซึ่งดูรุ่นวายมากๆ ข้าพเจ้าไม่เคยพบช่วงเวลาที่จะขี่จักรยานรอบๆ ได้ สิ่งที่รู้จักกันเป็นอย่างดีที่สุดของเมืองเชียงใหม่คือ ตลาดเช้าที่มีกลุ่มผู้หญิงประมาณสองถึงสามพันคนที่มาจากทุกๆ ที่ นำสินค้าเล็กๆ น้อยๆ มาขาย และบางคนก็เดินทางมาจากที่ไกลมากๆ เช่น มาจากลำพูน พวกเธอจะอยู่ทั้งสองฝั่งถนนที่มุ่งหน้าออกไปยังประตูเมืองฝั่งตะวันตก ในส่วนที่เป็นถนนสายหลักซึ่งอยู่ที่ประตูที่สอง และข้ามถนนไปยังกลางเมือง พวกเธอกระจายกันอยู่ทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาเป็นระยะทางไกล สินค้าของพวกเธอวางอยู่บนเสื่อที่ปูแผ่บนพื้น

[๘๑] ปัจจุบันคือ สาธารณรัฐสังคมนิยมประชาธิปไตยศรีลังกา

ถนน พวกเธอนั่งอยู่ด้านหลังเป็นกลุ่มเล็กๆ กลุ่มละ ๒–๓ คน ไม่มีการตะโกนหรือส่งเสียงดังในการต่อรองราคา ดังเช่นในกรณีของผู้หญิงในตลาดสยาม ข้าพเจ้าได้บรรยายเครื่องแต่งกายและการประดับประดาตกแต่งผมของพวกเธอเป็นพิเศษเช่นเดียวกับผู้หญิงลาว โดยพวกเธอจำนวนมากประดับช่อดอกกล้วยไม้ที่ด้านหลังศีรษะ สินค้าที่นำมาขายนั้นไม่ค่อยมีราคา เช่น พริกแห้ง มัดยาสูบที่ตัดแล้ว ผ้าถุงสองสามชิ้น หนังควายตากแห้งโรยด้วยเมล็ดงา หมู ๒–๓ ปอนด์ที่เตรียมไว้สำหรับคน ๖ คน ซึ่งแทบจะไม่เห็นปลาและข้าวมาวางขาย และข้าพเจ้าไม่มีความคิดว่าที่ใดที่คนส่วนใหญ่จะได้เจรจาติดต่อกันในเรื่องอาหาร ร้านค้าในเมืองก็เป็นเพียงซุ้มเล็กๆ ซึ่งตั้งเรียงรายไปตามถนนระหว่างประตูที่หนึ่งกับประตูที่สอง และที่นั่นคุณอาจจะซื้อฝ้ายสินค้าจากอังกฤษ ด้าย และกล่องไม้ที่ลงน้ำมันขัดเงาจากพม่า ในถนนฝั่งตรงข้ามที่ทอดไปทางด้านเหนือและขนานไปกับแม่น้ำ คุณสามารถหาซื้อผัก ๒–๓ ชนิด และสินค้ายุโรปนานาชนิดจากชาวจีน หรือจากภรรยาชาวพื้นเมืองของพวกเขา ร้านค้าภายในกำแพงเมืองดูประหนึ่งจะอยู่ในมือของชาวพม่าทั้งชายและหญิง มีร้านค้าของชาวยุโรป ๒–๓ ร้านที่อยู่นอกเมือง ร้านหนึ่งเป็นของชาวอิตาลี และอีกร้านหนึ่งเป็นของชาวเยอรมัน ซึ่งร้านหลังตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ รูปี[๘๒]เป็นสกุลเงินสากลที่ใช้

เมืองขยายออกไปโดยอาศัยหลักเดียวกับแพร่ ละคร[๘๓] และลำพูน คุณแทบจะไม่สามารถเห็นบ้านที่สร้างด้วยไม้ บ้านแต่ละหลังปลูกอยู่ในสวนผลไม้และมีต้นหมาก เมืองลาวเมืองนี้ดูเหมือนกับว่าเป็นป่าล้อมเมือง มีถนนสีเขียวและตัดผ่าน ด้วยหลักในการสร้างกำแพงเหล่านี้มีวัตถุประสงค์เพียงประการเดียวว่าจะเป็นที่หลบภัยสำหรับชาวเมืองยามเกิดสงคราม และในยามปกติไม่ได้ใช้เป็นสถานที่อยู่อาศัย คุ้มหลวงของเจ้าหลวงและคุ้มของพระญาติอีกเป็นจำนวนมากตั้งภายในกำแพงด้วย ช่างฝีมือดีนั้นไม่มีอิสระ เนื่องจากจะถูกขึ้นทะเบียน

---

[๘๒]ในที่นี้หมายถึง เงินสกุลรูปีของพม่า หรือเงินแถบ ซึ่งอังกฤษนำเงินรูปีของพม่ามาใช้ในล้านนา เนื่องจากล้านนามีเงินตราไม่พอใช้ จนถึงช่วงครึ่งหลังในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเริ่มมีนโยบายใช้เงินบาทในล้านนา

[๘๓]ละครคือ ลำปางในปัจจุบัน

เช่นเดียวกับช่างเงินหรือช่างหัตถกรรมในการทำเครื่องเขิน[๘๔] พวกเขาได้รับคำสั่งเป็นจำนวนมากทั้งจากเจ้าหลวงและพระญาติของพระองค์ ซึ่งมักจะจ่ายค่าแรงเพียงเล็กน้อยหรือไม่จ่าย คนเหล่านี้ถือว่าเป็นผู้มีเอกสิทธิ์ ด้วยเหตุผลนี้ช่างฝีมือที่ความสามารถจึงไม่ต้องการได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีฝีมือ เขาเหล่านี้ไม่มีร้านคุณสามารถซื้อสินค้าของพวกเขาได้ คุณต้องซื้อเครื่องเงินด้วยเงินรูปี และคุณต้องรอจนกระทั่งถึงตาคุณ และเขามีเวลาทำจอกหรือขันที่คุณต้องการ

เช้าวันหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ออกไปขี่ม้ากับพระมนตรี เพื่อจะไปเยี่ยมชมวัดเก่าที่อยู่กลางเมือง และเพื่อดูการทำเครื่องเขิน วัดพระสิงห์ตั้งอยู่เกือบใจกลางเมือง อยู่บนถนนเส้นทางที่จะไปทางประตูตะวันออกและตะวันตก เรื่องราวของพระพุทธสิหิงค์เล่าต่อกันมาว่า พระพุทธรูปเป็นที่นับถือสักการะบูชาของผู้คน กระทั่งมีการสร้างวัดอยู่อีกฝั่งหนึ่งของเมือง[๘๕]เพื่อประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ แต่เมื่อขบวนอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ผ่านมาถึงจุดนี้ ทันใดนั้นขบวนก็หยุดลงและเคลื่อนขบวนต่อไปไม่ได้แม้เพียงนิ้วเดียว พวกเขาจึงได้ชะลอพระพุทธสิหิงค์ไว้ในตอนกลางคืน และในวันรุ่งขึ้นพบว่าพระพุทธรูปหันพระพักตร์ไปทางถนนซึ่งถูกนำมา เรื่องนี้ดูน่ายำเกรงที่พระพุทธรูปทรงแสดงความประสงค์ขององค์พระที่จะสถิตอยู่ ณ ที่นี้ จึงไม่มีความพยายามที่ขัดความประสงค์ของท่านสืบต่อไป จึงได้สร้างวัดที่ไม่ได้คาดคิดมาล่วงหน้า ณ บริเวณนั้น[๘๖] และถนนหลักถูกสร้างให้วิ่งรอบๆ วัด นี่เป็นสัญลักษณ์ของศิลาแลงขนาดใหญ่ถูกสร้างขึ้นในโครงสร้างเดิม

เมื่อเข้าไปข้างในทางเดินซึ่งมีท่อนซุงที่ตั้งตรงสองต้นกีดขวาง (บางสิ่งที่ดูเหมือนม้าขวางของยิมนาสติกที่ทำมาจากไม้) อันเป็นลักษณะปกติของหัวเมืองลาว คุณจะเห็นเครื่องไม้หลังคาก่อนด้านล่าง หน้าจั่วที่ประตูทางเข้าด้านหน้าตกแต่งด้วยทองเหลือง เส้นขอบทั้งทางตรงและทางขวางทำจากไม้เป็นจำนวนมาก

---

[๘๔]เครื่องเขิน คือ ภาชนะเครื่องใช้ที่สานด้วยไม้ไผ่แล้วเคลือบด้วยรักเขียนลวดลายประดับตกแต่งด้วยชาด ทองคำเปลวหรือเงินเปลวที่ผลิตขึ้น โดยชาวเชียงใหม่ที่มีเชื้อสายสืบมาจากไทเขินแต่โบราณ นับเป็นเป็นงานศิลปกรรมอีกอย่างหนึ่งของล้านนา

[๘๕]วัดฟ้าฮ่าม (ฟ้าอร่าม)

[๘๖]เดิมชื่อวัดลีเชียง ต่อมาประชาชนทั่วไปนิยมเรียกว่า วัดพระสิงห์

ซึ่งถูกจัดวางให้เป็นหลังคาที่ทอดตัวไปเป็นทางยาว แต่ด้านข้างล้อมรอบไปด้วยกำแพงที่เจาะช่องหน้าต่าง ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่จะพบโดยทั่วไป พญานาคสองในห้าเศียรปกป้องดูแลประตูทางเข้าอยู่ในซุ้มจรนัม เสาค้ำหลังคาตกแต่งด้วยทองเหลืองและปูนปั้น สิ่งก่อสร้างที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นหนึ่งในท้องพระโรง (audience hall) ของเจ้าหลวง ซึ่งพอจะเห็นเหตุผลที่ถูกทึกทักเอาว่า ในช่วงยุคแรกๆ สถาปัตยกรรมของวัดเป็นเช่นเดียวกับวัง ข้าพเจ้าอธิบายว่าเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีในสมัยก่อน (หลังจากการเจ้าหลวงถึงแก่พิราลัย) ในปัจจุบันวังของพระองค์ก็กลายมาเป็นวัด ไม่ต้องสงสัยว่าท้องพระโรงได้ถูกเคลื่อนย้ายและตั้งขึ้นใหม่ในพื้นที่วัด อีกประการหนึ่ง คือในช่วงเวลาที่ผ่านมาพระได้กลายเป็นเจ้าของพื้นที่ทั้งหมดในเมือง ภายใต้ชายคามีการแขวนโคมรูปสามเหลี่ยมที่ทำมาจากไม้ และข้างใต้ห้อมล้อมไปด้วยพญานาคหนึ่ง สอง หรือสามตัว ซึ่งเป็นการจัดวางที่ชาญฉลาด ขณะที่ส่วนด้านล่างมีงานเกาะสลักตามขนบประเพณีเป็นจำนวนมาก ด้านหลังและเทวรูปด้านขวาซึ่งยืนอยู่ในอาคารที่เป็นวิหารแห่งนี้ ประกอบไปด้วยรูปแบบของอิฐที่ประณีตซุ้มจรนัม และมีพระพุทธรูปนั่งประดิษฐานอยู่ตรงกลาง ส่วนกำแพงออกแบบตกแต่งด้วยภาพวาดเอกรงค์ที่อธิบายฉากในสวรรค์และนรก

ด้านในวิหารหลังที่สามเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ แต่ในปัจจุบันได้รับการปฏิสังขรณ์ ภายนอกตกแต่งด้วยการปิดทอง ขณะที่กำแพงด้านในตกแต่งด้วยการวาดรูปบนปูนพลาสเตอร์นำเสนอฉากที่มีชีวิตชีวาทั้งสถาปัตยกรรมและภูมิประเทศเป็นจำนวนมาก พระพุทธรูปที่มีค่าสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างวัดถูกเก็บไว้ในเจดีย์ ซึ่งมียอดแหลมขึ้นไป และไม่ติดกับวิหาร นี่เป็นทางเข้าจากพระพุทธรูปนั่ง ซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และถูกปิดด้วยประตูเหล็กกำแพงและเพดานที่ปกคลุมด้วยแผ่นทองคำหนา ซึ่งรวมถึงพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ประทับนั่งขัดสมาธิ ท่องพระกรขวาวางขนานไปกับพระเพลา ขณะที่พระหัตถ์ขวาวางไว้บนพระชงฆ์ขวา สีพระพักตร์มีลักษณะเฉพาะและมีเอกลักษณ์มากเมื่อเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปที่พบในกรุงเทพฯ ที่ฐานพระพุทธรูปมีการจารึกคำที่เป็นภาษาเขียนในยุคเริ่มต้น ซึ่งพบในหลายๆ วัด แต่อ่านไม่ออกเนื่องจากปิดทองทับ พระพุทธรูปสูงระหว่าง ๓–๔ ฟุต รองรับด้วยฐานสี่เหลี่ยมที่เป็นอิฐฉาบ

ปูนทาสีดำ อายุราวๆ สามศตวรรษ แต่ไม่สามารถที่จะลำดับช่วงเวลาที่ถูกต้องได้จากคนที่นี่ แต่อาจจะในช่วงก่อนที่เจ้าละคร[๘๗] (Lakhon Princes) จะนำกลับมาที่เชียงใหม่อีกครั้ง อย่างไรก็ตาม พระพักตร์ขององค์พระพุทธรูปชวนให้นึกถึงอดีตที่รุ่งเรือง ใกล้ๆ วิหารมีซากเจดีย์ที่ปรักหักพังตั้งอยู่ ที่ฐานล้อมรอบด้วยรูปปั้นช้าง ซึ่งเป็นรูปแบบเดียวกับที่อยู่ที่เมืองสวรรค์โลก ด้านขวาของวิหารมีหอธรรม หรือห้องสมุดที่เก็บตำราศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา แม้จะมีขนาดเล็ก แต่เป็นสิ่งก่อสร้างที่มีหลังคาสูงยิ่ง ซึ่งมีชานพักบันไดสองช่วง บริเวณซุ้มจรนัมชั้นล่างตกแต่งด้วยรูปปั้นเทพพนมหรือเทวดา

เราได้ไปเยี่ยมชมคุ้มของอุปราชองค์ที่แล้ว[๘๘] ส่วนหนึ่งของอาคารถูกรื้อทำลายลงตั้งแต่พระองค์ท่านทิวงคต แต่สิ่งก่อสร้างหลักยังคงอยู่ คุ้มหลังนี้เป็นบ้านที่ใหญ่ที่สุดในเชียงใหม่ บางทีอาจรวมถึงคุ้มหลวงของเจ้าหลวงด้วย การแกะสลักเป็นรูปแบบของลวดลายเรขาคณิตที่อยู่รอบๆ ทั้งภายในและภายนอก คานและฉากด้านข้างแกะสลักทั้งหมด เสาไม้สักขนาดใหญ่ราบเรียบด้วยมีดดาบ พื้นเมืองที่ใช้รองรับหลังคาท้องพระโรงของที่นี่ เช่นเดียวกับที่อื่นๆ จากการเลื่อยและไสไม้ทำให้ไม่ทราบช่วงเวลาที่ก่อสร้างได้ ต่อไปจนสุดท้องพระโรงเบื้องหน้าเรามีรูปเกาะสลักช้างและเสือที่ยืนอยู่ในฉากไม้อย่างสง่างาม ด้านหน้าฉากมีนกยูงรำแพนหางที่แผ่ออกไปในรูปนูนต่ำ ท่ามกลางสัตว์ตัวอื่นๆ เช่น สุนัข เสือ ซึ่งอยู่ในสัดส่วนที่เล็กมาก ด้านหลังฉากเป็นช่องประตูที่นำไปสู่อาคารหลังอื่น ซึ่งภายในไม่มีหน้าต่าง ตู้ไม้ขนาดใหญ่สูงกว่าพื้นหลายฟุตตั้งอยู่เกือบปลายสุด ซึ่งเป็นที่ตั้งห้องบรรทมของอุปราช ทั้งหมดปกคลุมด้วยไม้กระดาน ที่ยังไม่ถ่ายเทอากาศหรือแสงสว่าง ซึ่งให้ความรู้สึกถึงการนอนหลับที่ปลอดภัยและยาวนาน อาจจะกล่าวได้ว่านี่เป็นรูปแบบการสร้างห้องนอนปกติของชาวลาว ชายคาลาดลงมาค่อนข้างต่ำ จึงเป็นสาเหตุให้ภายในมืดสลัว และภายในตกแต่งด้วยหิ้งไม้แกะสลักรูปครุฑ ซึ่งเป็นนกวิเศษของอินเดีย

---

[๘๗]จากการตรวจสอบจากตำนานพระพุทธสิหิงค์ไม่พบว่ามีเจ้าเมืองลำปางองค์ใดเคยอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มายังเชียงใหม่

[๘๘]หมายถึง เจ้าอุปราชบุญทวงศ์

เราขี่ม้ามาตามถนนทางใต้ผ่านตลาด ที่ซึ่งผู้หญิงกำลังแล่และขายหมู นอกประตูเชียงใหม่เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของพวกฉานจากเชียงตุงที่ทำอุตสาหกรรมเครื่องเขิน ชาวบ้านเหล่านี้หรือบรรพบุรุษของเขาเคยเป็นเชลยสงคราม และโดยธรรมเนียมของอินโด-ไชนา มักจะใช้กำลังบังคับให้ผู้แพ้อพยพย้ายมาอยู่ในดินแดนของผู้ชนะ ไพร่พลต่างหากที่เป็นรางวัลของผู้ชนะสงครามในประเทศเหล่านั้น ไม่ใช่ดินแดน สิ่งที่ปรากฏชัดคือ ธรรมเนียมและภาษาของพวกเขาไม่ได้แตกต่างจากชาวลาวเลย มีเพียงแค่การออกเสียงก็ไม่เหมือนกับชาวลาวที่เป็นชาวเมืองของเชียงใหม่

รูปแบบของเครื่องเขินที่ชาวบ้านผลิตเป็นรูปทรงกระบอกที่หรูหราหรือเป็นรูปจอก แกนกลางจะเป็นภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ เคลือบด้วยน้ำมันขัดเงา[๘๙] หรือด้วยน้ำมันขัดเงาผสมด้วยขี้เถ้าของฟาง เมื่อน้ำมันขัดเงาแห้งก็ขัดด้วยวิธีง่ายๆ วงล้อจะหมุนถอยหลังและเดินหน้า ซึ่งเป็นหลักของข้อเหวี่ยง สถานที่แห่งนี้จะมีเครื่องไม้เครื่องมือเป็นจำนวนมาก คนงานจะถีบวงล้อหมุนไปทางหนึ่ง และจะกลับมาในทิศทางตรงกันข้ามด้วยไม้ไผ่ยาวๆ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสปริง เครื่องมือบังคับให้สิ่วโค้งอย่างราบรื่นและแหลมคมไปจนถึงตอนปลายหรือด้านข้างของเส้นโค้ง หลังจากกระบวนการขัดให้เป็นรูป การเคลือบน้ำมันขัดเงาเป็นขั้นตอนต่อไปและมีการขัดอีกครั้ง งานจะเสร็จสมบูรณ์ที่สุดจะต้องทำขั้นตอนนี้ซ้ำๆ ถึงประมาณ ๒๐ ครั้ง หลังจากนั้น ผิวด้านนอกก็ต้องขัดเงาด้วยหินสีแดงที่มีผิวหยาบเหมือนทราย สีธรรมชาติของน้ำมันขัดเงาเมื่อแห้งจะเป็นสีดำ หลังจากเคลือบก็ไปสู่ขั้นตอนของการทำให้หนา ซึ่งมีการออกแบบตกแต่งด้วยการวาดภาพลงไป ซึ่งหมายถึงการแกะด้วยเครื่องมือ ทาน้ำมันขัดเงาสีแดงด้วยสีแดงสด และขัดถูให้เป็นรูปแบบตามที่ได้รับ ขั้นสุดท้าย สิ่งของจะถูกขัดเงาและเคลือบด้วยน้ำมันขัดเงาผสมน้ำมันพืช ใช้นิ้วขัดเงาและทิ้งไว้ให้แห้ง ขั้นตอนการทำให้แห้งจะวางไว้ในชั้นที่ปิดด้วยม่านเพื่อไม่ให้น้ำระเหยออก ซึ่งเป็นวิธีการเดียวกับในญี่ปุ่น

[๘๙]ในที่นี้หมายถึง รัก ซึ่งเป็นชื่อยางไม้ชนิดหนึ่ง เป็นวัสดุที่ได้จาก “ต้นรัก” คือ ต้นไม้ยืนต้นขนาดย่อม การนำยางรักจากต้นรักมาใช้ ทำด้วยการกรีด หรือ สับด้วยมีดที่ลำต้นรัก ให้เป็นรอยยาวๆ ยางรักจะไหลออกมาตามรอยที่กรีด หรือสับนั้น และนำภาชนะรองน้ำยางรัก

นับเป็นขั้นตอนที่จำเป็น น้ำมันขัดเงานี้ได้มาจากต้นไม้ ซึ่งไม่ใช่ Rhus vernicifera[๙๐] และข้าพเจ้ามีแนวโน้มที่จะเชื่อว่ากระบวนการและวัตถุดิบในอุตสาหกรรมนี้ไม่แตกต่างจากที่นำไปทำต่อไปในพม่า โดยส่วนตัว ข้าพเจ้าเห็นว่าเขินผลิตในพม่ามีคุณภาพดีกว่าเขินที่ผลิตในเชียงใหม่ หนึ่งในคนงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำกล่องรูปทรงกระบอกเส้นผ่าศูนย์กลาง ๘ นิ้ว และสูง ๓ นิ้วครึ่ง เล่าว่าเขาได้รับค่าแรงหนึ่งรูปีครึ่ง แต่ถ้าทำเสร็จจะขายในตลาดได้ราคา ๑๐ รูปี การออกแบบเป็นการวาดจากความทรงจำ ซึ่งเป็นภาพดอกไม้และใบไม้หลักๆ ตามประเพณี ในบางครั้งก็มีการวาดนกยูง ซึ่งได้รับความนิยมมาก

ข้าพเจ้าเสียใจที่ไม่มีเวลาไปเยี่ยมบ้านทำเครื่องเงิน ซึ่งตั้งอยู่ในย่านเดียวกันนี้ของเมือง งานของพวกเขามี ๒ ชนิด คือ การสลัก และการตอก การตอกเป็นการใช้ค้อนทุบด้านนอกของแผ่นเงินให้บาง โดยทำให้เป็นรูปที่ต้องการแล้วนำไปหุ้มด้วยยางไม้ และจึงตอกลวดลายต่างๆ ลงไป แต่เป็นการดีที่จะไม่รับสิ่งนี้โดยปราศจากการสั่งจองที่ถูกต้อง

วันที่ ๑๕ มกราคม ข้าพเจ้ารับประทานอาหารเย็นกับเจ้าหลวง ผู้ซึ่งมีมารยาทและทรงอนุญาตให้ข้าพเจ้ากำหนดเวลาได้ด้วยตนเอง ข้าพเจ้าเลือกเวลาหนึ่งทุ่ม แต่เป็นเพียงแค่คำพูดเท่านั้น ในทางปฏิบัติทุกสิ่งจะต้องเสร็จเรียบร้อยตั้งแต่หกโมงเย็น เราพบว่า เมื่อเรานั่งลง อาหารทุกจานเย็นหมดแล้ว ยกเว้นซุปและแกงของสยาม แขกคนอื่นๆ คือ กูล์ด (Gould) อาร์เชอร์ (Archer) ข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณ และหลวงสุริยา (Luang Suriya) ซึ่งเป็นผู้พิพากษาศาลระหว่างประเทศ และพระญาติที่ทรงพระเยาว์ของเจ้าหลวง เรานั่งกันอยู่บนเก้าอี้และโต๊ะอาหารขนาดยาวที่จัดเตรียมตามธรรมเนียมยุโรป และมีการจัดเตรียมมีดและส้อม ตามธรรมเนียมทั่วๆ ไป ชาวพื้นเมืองรับประทานด้วยมือ แต่ครั้งนี้เป็นโอกาสพิเศษ หนังวัวและหนังควายแผ่นบางทอดกรอบเสิร์ฟพร้อมกับซอสที่

[๙๐] หรือที่เรียกว่า lacquer tree อยู่ในตระกูล sumac (Anacardiaceae) เป็นต้นไม้พื้นเมืองของจีน แต่การปลูกในประเทศญี่ปุ่นด้วย เมื่อเปลือกไม้ถูกตัดจะได้ยางไม้ที่มีลักษณะเหมือนน้ำนมสีเข้ม นับเป็นน้ำมันชักเงาที่ได้จากต้นไม้ที่ใช้มาเป็นเวลานานในประเทศจีนและประเทศญี่ปุ่น

ประกอบด้วยใบชาหมัก มันหมู หอมหัวใหญ่ และส่วนผสมอีกอย่างข้าพเจ้าไม่รู้จัก หนังวัวและหนังควายทอดเหล่านี้วางอยู่ระหว่างเจ้าหลวงกับข้าพเจ้า และเราก็จิ้มมันลงในซอสถ้วยเดียวกัน เจ้าหลวงแสดงความพอพระราชหฤทัยอย่างมากที่ทอดพระเนตรว่าข้าพเจ้ารับประทานได้ คุณไม่สามารถเรียกร้องได้มากกว่าการรับประทานอาหารตามแบบพื้นเมืองของเขา ชาวยุโรปหรืออย่างน้อยที่สุดชาวอังกฤษ โดยปกติต้องหันจมูกของพวกเขา และเรียกการกระทำแบบนี้ว่า "โหดร้าย" ซึ่งนับว่าไม่มีศิลปะการควบคุมทางการทูต ในการพูดถึงให้น้อยที่สุด แม้ว่าน้ำมันที่ติดหนัง โดยเฉพาะส่วนนุ่มๆ ที่เป็นรูพรุน จะไม่สามารถกินได้ และจะดีกว่าเมื่อนำมาย่างอย่างดี

การสนทนาเต็มไปด้วยความเคร่งเครียด จนกระทั่งบางคนเริ่มเปิดประเด็นเกี่ยวกับพม่า และพระเนตรของเจ้าหลวงเป็นประกายด้วยความพอพระราชหฤทัย เมื่อพระองค์ทรงระลึกถึงประชาชนที่อ้างเป็นผู้อ้างสิทธิในราชบัลลังก์ของพม่าที่เชียงใหม่เมื่อ ๒–๓ ปีที่ผ่านมา และฆ่าผู้ติดตามที่หลอกลวงไปหนึ่งหรือสองคน เจ้าหลวงผู้ทรงเจริญพระชนมายุทรงไม่เชื่อว่ากำลังของอังกฤษจะยึดมัณฑเลย์ (Mandalay) ได้[๙๑] เรื่องราวทั้งหมดเป็นเรื่องเหลือเชื่อมากๆ ถ้าหากชาวยุโรปสามารถพิชิตอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่อย่างพม่า จึงไม่ใช่เรื่องยากที่จะยึดครองลาวที่ถูกพม่าปกครองเป็นร้อยปี ยิ่งไปกว่านั้น ชาวพม่าในเชียงใหม่ไม่เชื่อเรื่องนี้และมองว่าเป็นข่าวลือ ซึ่งเป็นเพียงการสร้างขึ้นในเชียงใหม่ โดยชาวต่างชาติผู้ที่นั่งอยู่ในกระท่อมที่อยู่ปลายสาย[๙๒]และเสแสร้งว่ามีการติดต่อกับกรุงเทพฯ ทุกๆ คนรู้สึกว่าสิ่งนี้เป็นไปไม่ได้ หลังจากอาหารค่ำ เราชื่นชมยกย่องของสะสมของเจ้าหลวง ไม่ว่าจะเป็นกล่องทองคำ และงานเขินที่เก็บรักษาไว้เป็นหมวดหมู่ในตู้ติดกระจกที่อยู่หลังห้อง มีหลายชิ้นที่มีขนาดใหญ่และหนัก และน่าจะเป็นของเก่า ซึ่งเป็น

---

[๙๑]อังกฤษยึดมัณฑเลย์ได้ในการทำสงครามระหว่างกองทัพอังกฤษกับพม่าครั้งที่ ๓ ในปี ค.ศ. ๑๘๘๕–๑๘๘๖ (๒๔๒๘–๒๔๒๙) ซึ่งผลของสงครามครั้งนี้ทำให้ราชวงศ์อลองพญาสิ้นไป และอังกฤษสามารถเข้าผนวกรวมดินแดนประเทศพม่าส่วนที่เหลือ และครอบครองพม่าได้ทั้งหมด

[๙๒]ในที่นี้หมายถึงสายโทรเลข

เครื่องเขินที่สวยงามที่สุดเท่าที่ข้าพเจ้าเคยเห็นในสยาม และเนื้อโลหะยังมีค่าหลายพันปอนด์ มงกุฎของเจ้าหลวงเป็นของพระราชทานจากกษัตริย์สยามที่ทรงสร้างขึ้นในรูปแบบพีระมิดเหมือนกับของกษัตริย์โดยทั่วๆ ไป และประดับตกแต่งด้วยทับทิมเม็ดเล็กๆ และอัญมณีที่มีค่าสูง

วันต่อมา ข้าพเจ้าขี่ม้าออกไปพร้อมกับข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณเพื่อไปค้นหากล้วยไม้ที่อยู่ในป่าที่ตีนดอยสุเทพ เราขี่ม้าผ่านเมือง ออกประตูสวนดอกทางด้านตะวันตก ประตูนี้ตั้งชื่อตามชื่อสวนของเจ้าหลวงเชียงใหม่ ซึ่งตั้งอยู่ราวๆ หนึ่งไมล์จากกำแพง ซึ่งจะเป็นทางเดินไปสู่ที่โล่ง ขณะที่เราอยู่ที่ประตูเมือง ภูเขาขนาดใหญ่ถูกบดบังด้วยต้นไม้ยื่นออกมาให้เห็นเหนือหัวเรา ถนนเส้นนี้จะนำทางไปยังเจดีย์ ซึ่งอยู่กลางทางระหว่างขึ้นภูเขา ด้านข้างภูเขาปกคลุมไปด้วยหญ้าที่แผ่ออกทางด้านขวามือ ขณะนี้เป็นทุ่งนาที่แห้งแล้ว ซึ่งมีศาลาขนาดเล็ก ที่ชายป่า เราพบชายชราที่แข็งแรงซึ่งเป็นผู้ปกครองภูเขาลูกนี้ เขามาพร้อมเพื่อนร่วมทาง ๔–๕ คน แบกตะกร้าใส่พืชพันธุ์ซึ่งเราคาดหวังว่าจะค้นพบ ทางขึ้นมีต้นไม้ขึ้นไม่หนาแน่น และมีสถานที่โรแมนติกที่อยู่ท่ามกลางความสวยงามที่หนาวเย็น ซึ่งอยู่บนฝั่งน้ำที่ไหลบ่าที่เรียกว่า “ห้วยแม่ช่างเคี่ยน” (Huie Më changkhien) ที่น้ำตกเราพบไม้เลื้อยสีขาวชื่อดอกงิ้ว (Dok niu) โชคดีของเราที่ได้พบพันธุ์กล้วยไม้หนึ่งโหลหรือมากกว่านั้น หนึ่งในพันธุ์ไม้ที่เราพบมีดอกไม้สีขาวแต้มด้วยสีม่วงอ่อนและชมพู โดยให้กลิ่นหอมเป็นอันดับสี่ ชาวลาวไม่ชอบดอกไม้นี้เท่าใดนัก และตั้งชื่อให้ว่า “ดอกเอื้องขี้หมา”(dok üang ki má) ซึ่งในภาษาอังกฤษหมายถึงกลิ่นเหม็น ซึ่งข้าพเจ้าจะละไว้ไม่แปล ในการเดินทางกลับ เราข้ามทุ่งไปในทิศทางที่ต่างจากมา จากทิศเหนือไปทิศตะวันตกของเมือง และผ่านไปทางกำแพงเมืองด้านเหนือตรงไปยังแม่น้ำที่อยู่ข้างถนน ทุ่งนา ๒–๓ แห่ง ซึ่งแตกระแหงในฤดูหนาว

เช้าวันหนึ่ง เราได้รับหมายรับสั่งให้ไปคุ้มหลวงของเจ้าหลวง ซึ่งจะมีการนำกล้วยไม้ที่ได้รับการกล่าวถึงอยู่เสมอมาถวายเป็นเครื่องบรรณาการ พิธีนี้จัดขึ้นในท้องพระโรง ซึ่งเรานั่งอยู่บนเก้าอี้ที่จัดในลักษณะครึ่งวงกลม เจ้าหลวงทรงฉลองพระองค์ชุดที่ทรงฉลองประจำทุกวัน ชาวละว้า (Lawas) จากเมืองยวม (Mu’ang Yuom) ได้รับการแนะนำจากชายชราชาวลาว ผู้รับใช้เจ้าเจ็ดตนผู้สำเร็จราชการ

จากเชียงใหม่ พวกเขานำกระถางใส่ดอกไม้หลากสี ซึ่งชายชรานำดอกไม้นี้ถวายถึงพระหัตถ์ของเจ้าหลวง ระหว่างนั้นเจ้าหลวงก็ทรงทำพระหัตถ์ราวกับสวดอ้อนวอน นอกจากนี้ก็มีไม้ไผ่ลำยาวที่เต็มไปด้วยหัวลูกศรอาบยาพิษ และใจฝ้ายสองสามใจที่นำมาเป็นเครื่องบรรณาการแด่เจ้าหลวง ครกหินขนาดเล็กที่เต็มไปด้วยขิงถูกนำขึ้นถวายแด่เจ้าหลวง ซึ่งพระองค์นำขิงใส่พระโอษฐ์ ทรงเคี้ยว และทรงบ้วนทิ้ง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินที่จะปลูกข้าว ดอกกล้วยไม้ที่นี่ติดอยู่ระหว่างต้นไม้สองต้น การถวายเครื่องบรรณาการเป็นไปอย่างรวดเร็วและมีลักษณะเรียบง่ายที่สุด ข้าพเจ้าคิดว่าในตอนท้ายเจ้าหลวงจะตรัสสั้นๆ ซึ่งข้าพเจ้าไม่สามารถจะจับเนื้อหาได้ เพราะไม่มีผู้ใดสนใจที่จะแปล แต่สิ่งที่ประทับใจข้าพเจ้าที่สุดคือ ความไม่เป็นทางการ และภาษาอังกฤษแบบเก่าของเจ้าหลวง และธรรมเนียมปฏิบัติรูปแบบเก่าทั้งหมดที่พระองค์ทรงทึกทักเอา เจ้าหลวงทรงเสียบกล้วยไม้ผ่านรูที่ติ่งหูข้างซ้ายของพระองค์ และทรงประทานดอกไม้เล็กๆ เพื่อให้เราทำตาม แต่ไม่สามารถทำได้ เพราะเราไม่มีรูที่เจาะเอาไว้ จึงทัดดอกไม้ไว้ที่หลังใบหูแทน หลังจากที่เราทำตามก็ดูเหมือนว่าจะหรูหราขึ้นพอๆ กับชาวพื้นเมืองที่นิยมประดับดอกไม้ เราได้เลื่อนการประชุมออกไป เพื่อที่จะชมการแสดงดนตรี โดยผู้หญิงที่บรรเลงพิณสามสายที่วางอยู่บนพื้นตรงหน้าผู้เล่น และมีแท่งงาช้างเพื่อใช้ดีดสาย ผู้แสดงเป็นผู้หญิงสองคนที่เล่นได้อย่างพร้อมเพียง และเสียงดนตรีรวมกันเป็นเสียงเดียวกัน ซึ่งเหมือนกับที่เคยฟังที่แพร่ มีหีบเพลงปากที่ทำจากไม้ไผ่จำนวนหนึ่ง และเปิงมาง[๙๓]ชุดหนึ่งที่วางอยู่บนพื้นห้อง ซึ่งดูเหมือนว่าจะมีต้นกำเนิดมาจากพม่า และเครื่องดนตรีพื้นเมืองลาวเป็นขลุ่ยไม้ไผ่

ช่วงเวลาทั้งหมดระหว่างข้าพเจ้าอยู่ที่เชียงใหม่ ข้าพเจ้าขึ้นดอยสุเทพอย่างต่อเนื่อง เพื่อไปให้ถึงยังยอดสูงสุด แต่จากสภาพอากาศที่ไม่แน่นอน ฝนตกอย่างต่อเนื่องกัน ๓ วัน สร้างความหงุดหงิดกับความหวังที่จะขึ้นดอกสุเทพของข้าพเจ้า ในวันหนึ่ง ข้าพเจ้าตั้งใจจะไปให้ไกลกว่าเจดีย์ที่อยู่สูงประมาณ ๒,๒๐๐ ฟุตเหนือเมือง โดยออกเดินทางจากที่ทำการรองกงสุลประมาณเก้าโมงสิบห้านาที

[๙๓]เปิงมาง คือเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง แต่เดิมเป็นเครื่องดนตรีของชาวมอญ มีลักษณะเป็นกลองขนาดต่างกัน ๗ ลูกผูกเป็นราวในชุดเดียวกัน เรียงจากใหญ่ไปหาเล็ก

ข้าพเจ้าขี่ม้าผ่านเมืองและออกจากเมืองที่ประตูสวนดอก และถึงสวนที่แห้งแล้งตอนสิบโมง สถานที่แห่งนี้ที่อยู่ด้านหนึ่งก่อนถึงตัวเมือง เป็นที่ซึ่งเคยได้รับการสนับสนุนให้เป็นที่พักของชาวต่างประเทศ แต่มีขนาดเล็กมากคือประมาณ ๑๐-๑๒ เท่าของเมืองในปัจจุบัน และราวกับว่าพื้นที่แห่งนี้อยู่รอบๆ กำแพง แต่ในปัจจุบันไม่มีอยู่แล้ว จึงเป็นเพียงแค่มูลดิน ทางทิศใต้ของถนนก็มีวัดในพุทธศาสนาตั้งอยู่บนที่ดินรูปสี่เหลี่ยมที่แผ่ออกไปประตูทางเข้าทิศเหนือ ใต้ และตะวันออกเป็นซุ้มรูปทรงคล้ายพีระมิด สูง ๑๙ นิ้ว ภายในบริเวณทิศตะวันตกสุดมีพระมหาเจดีย์ทรงกลมยอดสูงเสียดฟ้าตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม และมีพระเจดีย์องค์เล็กๆ อยู่ในแต่ละมุม ทางเดินระหว่างชั้นปูด้วยศิลาแลง และประตูทางเข้าแต่ละด้านมีซุ้มประตูสิ่งก่อสร้างแปดสิ่งที่ยื่นออกมาเป็นรูปทรงพีระมิดยอดแหลม ในแต่ละบันไดจะมีรูปพญานาค ๕ เศียร วิหารอยู่ด้านหน้าที่เดินไปทางทิศตะวันออกมีหลังคา ๔ ระดับ ยอดสูงของหลังคาเท่ากับมหาเจดีย์ ภายในวิหารมีการตกแต่งประดับประดา และมีทางเข้าสองทาง ภายในด้านตะวันตกสุดเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งก่ออิฐฉาบปูนและหุ้มทองขนาดมหึมา มีความสูงประมาณ ๒๔ ฟุต ด้านหลังของวิหารมีวิหารขนาดเล็กตั้งอยู่ แต่ภายในวิหารมีแท่นบูชาขนาดใหญ่ตกแต่งด้วยปูนฉาบและประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งขนาดเล็กซึ่งเป็นของใหม่ ประตูของวิหารแห่งนี้เป็นเพียงช่องประตูแคบๆ ซึ่งก่อให้เกิดความอยากรู้อยากเห็นสิ่งที่อยู่ภายใน ผนังของวิหารนี้มีภาพวาดฝาผนังที่แบ่งภาพตามแนวตั้งของผนังจากตรงกลางและไล่ไปตามด้านข้าง ประตูหลักของวิหารมีลักษณะคล้ายเจดีย์องค์เล็กที่แบ่งครึ่งและนำมาประดับเป็นประตูทางเข้าทั้งสองด้าน ซึ่งเกิดขึ้นไม่บ่อยนัก

ภายในเมืองและสวนมีพระเจดีย์สูงประดิษฐานเรียงรายไปทั่ว สิ่งก่อสร้างศักดิ์สิทธิ์นี้ส่วนใหญ่สร้างด้วยการก่ออิฐ ไม่มีอะไรที่สามารถทำให้ตัดสินได้ว่าพระเจดีย์เหล่านี้รวมอยู่ในกำแพงเมืองยุคก่อน

เราใช้เวลา ๔๕ นาทีในการขี่ม้าจนมาถึงศาลา ที่นี่ เราต้องลัดออกจากถนนเพื่อที่จะไปยังตีนเขา และข้าพเจ้าต้องปล่อยม้าไว้ที่นี่ เพราะหนทางขรุขระมาก และปกคลุมด้วยป่าละเมาะที่ในขณะนี้ใบไม้ร่วงเกือบหมดแล้ว ไกลออกไป

ทางเดินที่แยกขึ้นไปทางด้านขวาดินที่ไม่มีต้นไม้ปกคลุมถูกแดดเผาจนไหม้เกรียม ผ่านเข้าไปในป่าทางด้านซ้ายตามลำน้ำที่ไหลวนท่ามกลางต้นไม้ที่ขึ้นหนาแน่น และปกคลุมด้วยดินดำที่เปียกชื้น เส้นทางทั้งสองที่ตรงข้ามกันจนดูเหมือนว่าจะชี้นำ (ชวน) ให้ไปทางชื้นและไม่หนาว ซึ่งเป็นสาเหตุให้ต้นไม้ของลาวผลัดใบช่วงหน้าหนาว บริเวณนี้ปกคลุมไปด้วยต้นไผ่เตี้ยๆ ที่ไม่หนามากกว่าต้นหญ้าที่ขึ้นตามปกติ และสูงประมาณ ๒ ฟุต ซึ่งมีความชุ่มชื้นที่เหมาะสม ที่ความสูงประมาณ ๒,๑๐๐ ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล ลูกโอ๊กหล่นมาจากต้นไม้ขนาดใหญ่ตกอยู่ตามทางเดิน ซึ่งเต็มไปด้วยใบที่มีพื้นผิวที่หนา ข้าพเจ้าเพิ่งหยิบลูกโอ๊กเป็นครั้งแรก แต่บางทีอาจจะเป็นลูกเกาลัดลูกเล็กก็ได้ เพราะปกคลุมไปด้วยหนาม และส่วนใหญ่จะมีเมล็ดเพียงเมล็ดเดียว โดยธรรมชาติเปลือกจะแตกออกเป็นสามส่วน อย่างไรก็ดี ลูกโอ๊กที่พบที่เชียงใหม่ ซึ่งมีผู้นำมาให้ข้าพเจ้าดูน่าจะมี ๕ หรือ ๖ สายพันธุ์บนดอยสุเทพ สิบนาทีผ่านไป บริเวณข้างล่างของยอดเขาเป็นบึงน้ำเฉอะแฉะสีเขียว เป็นที่ชุมนุมของหนุ่มสาวที่มาเก็บดอกเอื้อง (dok un) ซึ่งใช้เป็นดอกไม้ประดับผม ซึ่งจะเห็นว่าคำว่าเอื้อง (un) นี้จากการมองเป็นตัวแทนของการเปล่งเสียงที่สอง อันที่จริงควรจะพิมพ์ตัวอักษรที่สูงกว่าตัวแรกครึ่งหนึ่ง เช่นเดียวกับระบบของการเสียงพยางค์แรกในภาษา ถ้าจะสามารถปฏิบัติให้ได้ผลมากขึ้น ถ้าเน้นการออกเสียงหรือใช้เครื่องหมายประกอบ จะทำให้ไม่ลืมง่ายๆ สำหรับคุณต้องทราบว่าคนลาวกับคนสยามมักจะทำทุกอย่างในโลกให้ยาก ถ้าคุณเน้นพยางค์ด้วยการออกเสียงสูงต่ำ ด้วยการเชื่อมทั้งสองคำเข้าด้วยกัน หรือไม่ก็ไม่ออกเสียงสูงหรือต่ำทั้งหมด

พระเจดีย์ตั้งอยู่บนเนินที่แยกออกไป และมีทางขึ้นบันไดสูงชันด้านหลัง อีกด้านหนึ่งเป็นแนวต้นสนสูงลิ่ว แม้ว่าบนยอดเขาแห่งนี้จะมีพันธุ์พืชที่หลากหลาย แต่ไม่มีต้นใดเติบโตในป่าซึ่งอยู่รอบๆ เนินนี้ มีใบสนสามใบและโคนมีความยาว ๒ ๑/๒ – ๓ นิ้ว เป็นไปได้ว่าสนสามใบรู้จักกันดีในพม่าว่า Pinus[๙๔] บนทางลาดชันมี

[๙๔]Pinus kesiya คือสนสามใบ เป็นสายพันธ์จากเอเชียเติบโตอย่างรวดเร็ว สูงประมาณ ๓๐–๓๕ เมตร และ ลำต้นโดยรอบอาจมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑ เมตร แต่ละกิ่งก้านมีสาม

Pardanthus sinensis Irid บางครั้งสามารถพบต้นไม้ที่มีลักษณะที่ใกล้เคียงกัน ในภูเขาที่มีความสูงประมาณ ๑,๐๐๐ ฟุตเหนือระดับน้ำทะเลในญี่ปุ่นเช่นกัน

เวลาเที่ยงข้าพเจ้าเดินทางถึงวัดที่ตั้งอยู่ ๓,๖๐๐ ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล และ ๒,๒๐๐ ฟุตเหนือเชียงใหม่โดยการคำนวณของข้าพเจ้า ทางทิศใต้ของภูเขามีพุ่มดอกเสี้ยว (Bauhinia) สีขาวขนาดใหญ่ซึ่งส่งกลิ่นหอมไกล ที่ราบในช่วงนี้ปกคลุมไปด้วยหมอก ทำให้ไม่สามารถมองเห็นภูเขาที่อยู่ไกลออกไปได้ ต่ำลงไปด้านล่างอุณหภูมิ ๘๕ องศาฟาเรนไฮต์[๙๕] ขณะที่ด้านบนอุณหภูมิเพียง ๗๒ องศาฟาเรนไฮต์[๙๖] ข้าพเจ้านั่งรออาหารกลางวันที่จะมาถึง และมีความสุขกับอากาศที่สดชื่น จนกระทั่งเกือบบ่ายสองโมงที่เริ่มจะปวดท้องจากความหิว และในที่สุดเราทุกคนก็รู้สึก และไม่มีวี่แววว่าตะกร้าจะมีถึงเลย ข้าพเจ้าแก้ปัญหาด้วยการออกตามหาซึ่งประมาณครึ่งทางที่เดินลงมาก็พบกับชายคนหนึ่งในกลุ่มของข้าพเจ้ากำลังลากของขึ้นไปอย่างช้าๆ ไม่ต้องสงสัยเลยว่าเขาจะพยายามอธิบายถึงความล่าช้าของเขาด้วยตัวเอง ราวกับว่าข้าพเจ้าจะเข้าใจว่าเขาจะพูดอะไร แต่ข้าพเจ้าไม่ควรทำทั้งหมดนี้ เพราะจะมีบางคนรอที่จะต่อว่าอยู่แล้ว ทางด้านล่างมีทางแยกสองทางเท่านั้นก็ยังจะเดินผิดอีก ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงรีบไปมีความสุขกับการรับประทานอาหารท่ามกลางอากาศเย็นๆ ขณะที่คนรับใช้ออกตามหากล้วยไม้จากจุดนั้น ข้าพเจ้าใช้เวลาครึ่งชั่วโมงหรือมากกว่าเพื่อที่จะไปยังที่ซึ่งม้ารออยู่ ข้าพเจ้าคาดว่าจะไปถึงเจดีย์และใช้เวลากลับเชียงใหม่ประมาณ ๑ ชั่วโมง

วันที่ ๒๑ มกราคม หลังจากที่พบข้อดีข้อเสียจำนวนมากเพื่อที่จะออกเดินทางไปให้ได้ไกลที่สุด ข้าพเจ้าเริ่มต้นการเดินทางขึ้นดอยสุเทพ ถ้าเป็นไปได้ควรจะไปด้วยช้างได้ ดร. ชีค (Dr. Cheek) มิชชันนารีชาวอเมริกา บาทหลวงมิสเตอร์เวบส์เตอร์ (Mr. Webster) เป็นมิชชันนารีที่ไปยังกะเหรี่ยง (Karens) และเป็นเจ้าของคณะบาทหลวงในพม่า และอาร์เชอร์เป็นเพื่อนร่วมทางของข้าพเจ้า

เงี่ยง – แต่ละเงี่ยงยาวประมาณ ๑๕–๒๐ ซม. ให้ผล (cones) ยาวประมาณ ๕–๙ ซม. และเมล็ดยาวประมาณ ๑.๕–๒.๕ ซม

[๙๕] ประมาณ ๒๙ องศาเซลเซียส

[๙๖] ประมาณ ๒๒ องศาเซลเซียส

เราเริ่มต้นขี่ม้า กระเป๋าถูกขนด้วยช้างประมาณ ๙–๑๐ เชือก และรวมถึงช้างที่สำรองไว้ขี่ในกรณีที่ม้าไม่สามารถข้ามแนวสันเขาในตอนกลับจากภูเขาได้ เราออกจากประตูสวนดอกประมาณสิบเอ็ดโมง เราผ่าเข้าไปตามเส้นทางที่เป็นนาข้าวแห้ง แล้งทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และประมาณครึ่งชั่วโมงมาถึงหมู่บ้านปงน้อย (Phông Noi) อยู่ที่ลำน้ำสายเล็กๆ ที่เรียกว่าห้วยทราย (Huei Sai) เราข้ามพื้นหินที่ปกคลุมด้วยป่าโปร่ง และลงไปยังห้วยแม่อาย (Huei Më hia) ข้ามลำธารที่ยกสูงไปยังเนินเขาที่ปกคลุมไปด้วยป่าไม้ที่งดงาม เนินเขานั้นชื่อว่าดอยคำ (Doi Kham) ซึ่งพระอาทิตย์ส่องแสงร้อนแรงมาก แสงเป็นสีแดงอ่อนจางๆ เมื่อกระทบใบไม้แห้ง เมื่อเดินตามลำธารไปสักระยะหนึ่ง เราก็เริ่มต้นการปีนออกจากดอยสุเทพจากทางทิศใต้ และลงอีกข้างหนึ่งที่บ้านปง (Ban Phöng) ซึ่งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่ท่าช้าง (Më Thachang) ซึ่งเป็นลำธารที่ไหลเร็วไปยังแม่น้ำสายเล็กๆ ที่กว้างหลายหลาและลึกประมาณ ๑ ฟุต ชาวสยามและชาวลาวดูเหมือนจะไม่ค่อยชอบการเดินทางไกล คนของเจ้าหลวงที่ร่วมกับข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณ เมื่อวางแผนการเดินทางไม่ได้กำหนดอยู่บนสถานที่ๆ พวกเขามาตั้งที่พักเป็นครั้งแรก เมื่อเราไปถึงบ้านปงเพิ่งจะบ่ายโมง ที่นี่เกิดกบฏต่อต้านการปกครอง ซึ่งก่อให้เกิดการสูญเสียเลือดของชาวตะวันตกหลายครั้ง และเราตัดสินใจว่าจะไปต่อจากนี้อีกเล็กน้อยหลังจากทานอาหารกลางวัน นอกจากนี้ วัดที่กำหนดจะมุ่งหน้าไปนั้นก็ไม่สะดวกสบายนักที่จะเดินทางไปถึงที่นั่นในตอนกลางคืน ข้าพเจ้าลืมความตั้งใจที่ว่าเจ้าหลวงให้ข้าพเจ้ายืมช้างเชือกที่ดีที่สุด นอกจากนี้ยังมีเรื่องอื่นๆ ด้วย และยิ่งไปกว่านั้นยังส่งข้าพเจ้าไปพบเจ้าหรือเจ้าชายที่ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะหัวหน้าผู้คุ้มครองและช่วยทำให้บางสิ่งบางอย่างสะดวกสบาย ดร. ชีค เป็นเจ้าของช้างสี่เชือก ถ้าไม่มากพอ เราก็ต้องกำหนดขบวนม้าที่จะมาด้วยกัน แต่มีลูกพี่ลูกน้องที่ไม่ชอบช้างแต่ชอบม้า ซึ่งทำให้เราต้องแบ่งการเดินทางเป็นสองแบบ แน่นอนว่ามีกลุ่มผู้ติดตามที่เดินเท้าเพื่อทำอาหาร คนรับใช้ คนเลี้ยงม้า และควาญช้าง

เราออกเดินทางอีกครั้งตอนบ่ายสามโมงครึ่ง เดินตามลำธารประมาณ ๑ ไมล์ ผ่านเงาหินของช่องเขา การเดินลุยน้ำเป็นสิ่งที่ต้องทำบ่อยมาก จนกระทั่งเรามาถึงที่ราบบริเวณก้นหุบเขาเล็กๆ ตัดขึ้นไปเป็นเนินทุ่งนา ทิวทัศน์ของที่นี่สวย

เป็นมิตร และเตือนให้ข้าพเจ้านึกถึงญี่ปุ่น ทุกๆ ด้านของเนินเขาจะปกคลุมไปด้วยต้นไม้ ตอนนี้ดวงพระอาทิตย์ตกไปทางตะวันตก จึงมีใบไม้สีแดงที่กระทบแสงแดดอย่างงดงาม

เรายังคงรักษาเส้นทางเดินตรงไปทางขวา ซึ่งทิวทัศน์ที่เห็นเต็มไปด้วยแนวสันเขาที่ทอดยาวแผ่ไปทางทิศตะวันตกจากดอยสุเทพ เราปีนขึ้นไปยังเนินเขาที่สูงชัน ซึ่งเราคาดหวังว่าจะเป็นที่ราบซึ่งแยกออกจากเขา แต่สิ่งที่พวกเราประหลาดใจเมื่อลงมาด้านล่างคือยังคงอยู่ในลำธารสายเดิม เราต้องปีนขึ้นมากกว่าหนึ่งครั้งเพื่อจะปีนขึ้นให้สูงกว่าจุดสูงสุดที่สูงกว่าเนินเขาที่ตั้งทางฝั่งขวา เราปีนลงมาเดินผ่านพื้นที่ป่า บ่ายห้าโมงแล้ว เรายังคงอยู่ทางฝั่งขวาของลำน้ำ ที่นี่พวกเรารอม้าที่จะนำเราข้ามบริเวณน้ำตื้นที่เป็นโคลน นี่เป็นลักษณะโดยทั่วไปของประเทศ ที่จะเพาะปลูกในบริเวณที่ราบระหว่างหุบเขา ซึ่งมีลำธารไหลผ่าน หลังจากขี่ม้าขึ้นไปครึ่งชั่วโมงก็พบพื้นที่เปิดออกจากช่องเขาเป็นอัฒจันทร์ขนาดใหญ่ ซึ่งก็คือนาข้าวขั้นบันไดคล้ายๆ แถวที่นั่ง ตรงกลางเป็นที่ตั้งหมู่บ้านเล็กๆ คือ เมืองฮา (Mu'ang Ha) เรามาถึงที่นี่ตอนห้าโมงครึ่ง และพบวิหารของวัดเล็กๆ ที่เตรียมไว้สำหรับข้าพเจ้ากับอาร์เชอร์ ดร. ชีค และ มิสเตอร์เวบส์เตอร์เตรียมการพักผ่อนหลังจากที่เดินทางมาทั้งวัน โดยกางเต้นท์ข้างๆ ลำธาร

กูบบนหลังช้างถูกนำออก และช้างก็ออกไปกินอาหาร ขณะเดียวกันชาวพื้นเมืองก็ก่อไฟรอบๆ เพื่อทำอาหาร หุงข้าวและนอนตลอดทั้งคืน ข้าพเจ้าจินตนาการว่า พวกเขาส่วนใหญ่นอนกลางแจ้ง ห่มผ้าห่มฝ้ายของเขา และในฤดูนี้ของปีบางทีก็ไม่มีอันตรายที่จะนอนบนพื้นที่ความสูงเหนือระดับน้ำทะเล ๑,๑๖๐ ฟุต ยอดสูงสุดทางทิศใต้ของดอยสุเทพ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ นั่นหมายความว่าเดินทางได้มากกว่าหนึ่งในสี่ของดอยสุเทพ เนื่องจากว่าที่ทำการรองกงสุลอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้

วันที่ ๒๒ มกราคม เวลาหกโมงครึ่ง เทอร์โมมิเตอร์อยู่ที่ ๕๖ องศาฟาเรนไฮต์[๙๗] เราเริ่มเดินเท้าเวลาแปดโมงครึ่ง และเดินข้ามนาข้าวที่ลดระดับเป็นขั้นๆ ลง

[๙๗] ประมาณ ๑๓ องศาเซลเซียส

ตามหุบเขาจนสุด หลังจากข้ามเนินเขาที่สูงชันซึ่งปกคลุมด้วยป่าไม้ เราลงไปยังลำธารอีกครั้ง ซึ่งเราเดินตามทางเมื่อบ่ายวานนี้ และหลังจากที่ข้ามและข้ามอีกหลายๆ ครั้ง ในที่สุดด้านซ้ายของฝั่งก็อยู่ด้านหลังเรา นี่เป็นหลักฐานที่ชัดเจนว่าอยู่ทางทิศใต้ของดอยสุเทพ เราปีนขึ้นไปบนทางลาดชันที่ปกคลุมไปด้วยโคลนสีแดงที่แข็ง เมื่อไปยังยอดเนินเขาที่เรียกว่าดอยยอง (Doi Nyung) พวกเราไปถึงตอนเก้าโมงยี่สิบ จากเหนือพื้นดินขึ้นไปยังด้านขวาของทางเดิน ซึ่งเป็นทางเดินหลัก ยอดเขาด้านทิศใต้ของดอยสุเทพอยู่ค่อนไปทางทิศตะวันออก ขณะที่วัดที่เราผ่านมาเมื่อคืนตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ที่บนนี้เราสามารถเห็นส่วนที่ราบของเชียงใหม่และเทือกเขาทางทิศตะวันออก ยอดทางด้านทิศเหนือของดอยสุเทพยื่นไปทางทิศตะวันออกของทางด้านเหนือ ต้นสนลำต้นสูงที่สันเขาซึ่งอยู่ทางซ้ายของเราแผ่กว้างออกไปดูคล้ายๆ สัตว์ผอมแห้งสีดำเข้ม จากจุดนี้อยู่ใต้จุดสูงสุดประมาณ ๖๐๐ ฟุต เป็นที่แน่ชัดว่าบรรยากาศที่มองด้วยตาเปล่าเช่นนี้เราสามารถแยกความแตกต่างของรูปทรง ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนของผ่านสันเขาความสูงจากจุดนี้ประมาณ ๒,๐๐๐ ฟุต บางทีอาจจะไม่สามารถเป็นไปได้ที่จะไปถึงจุดที่ใกล้กว่ายอดที่สูงที่สุดของดอยสุเทพจากจุดนี้เพียงวันเดียว การขึ้นไปใช้เวลานานและตรากตรำ เนื่องจากไม่มีทางเดิน และสรุปว่าเส้นทางเดียวที่ขึ้นภูเขาทางด้านนี้ไม่ใช่งานง่ายๆ เลย และต้องได้รับความช่วยเหลือ

เรารอช้างและม้าที่ตามเรามาและเดินทางต่อตอนสิบโมงครึ่ง ทางเดินต้องเดินผ่านป่าประมาณ ๔๕ นาที จนกระทั่งมาถึงพื้นที่เปิดขนาดเล็กที่ดูเหมือนว่าจะเหมาะสำหรับรับประทานอาหารกลางวัน ทางด้านขวาของเราเป็นกิ่งไม้สั้นๆ ที่แผ่ขยายลงมาจากภูเขาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ขณะที่เราออกจากพื้นที่แห่งหนึ่งซึ่งดูประหนึ่งจะมีภูเขาและหุบเขาที่แผ่ไปยังพื้นราบซึ่งมองไม่เห็น และบางทีอาจจะคงอยู่เพียงในจินตนาการของเรา เราเดินได้เร็วกว่าสัตว์ที่ขนกระเป๋าของเราซึ่งเราถึงก่อนหนึ่งชั่วโมงกว่าที่พวกเขาจะมาถึง เรารับประทานอาหารกลางวันและสูบซิการ์ จนกระทั่งบ่ายโมงก่อนที่จะเดินลงอีกครั้งหนึ่ง ขณะที่ทุกๆ คนเดินทางได้เพียงหนึ่งวัน เราก็ขึ้นกูบหลังช้าง ซึ่งเป็นข้อดีเพียงข้อเดียวในความเห็น

ของข้าพเจ้า เพราะไม่ได้ทำให้คุณรู้สึกสะดวกสบาย ในช่วงเวลาสั้นๆ คุณจะรู้สึกว่าการเดินทางเท้าทำให้คุณเหนื่อยกว่า

ทางขึ้นในตอนแรกสุดอยู่ที่ความสูงประมาณ ๒,๑๕๐ ฟุต และใช้เวลาหลายชั่วโมง ในการเดินลงไปยังหุบเขาที่ลึกลงไปด้านข้างภูเขาค่อนข้างเร็ว ในที่สุดก็ไปถึงป่าไม้สัก ขณะที่กลุ่มคนงานชายของ ดร. ชีค ที่ทำงานภายใต้การทำสัญญากับพม่า บางทีจะถูกต้องกว่าถ้าเรียกว่ามอญ (Peguan) แต่ความแตกต่างนี้ที่แทบจะสังเกตไม่เห็นในสยาม พื้นที่ป่าปกคลุมเกือบจะในระดับเดียวกับพื้นดิน และไม้ซุงถูกชักลากแล้วที่ยังคงวางระเกะระกะ ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่ใช่ไม้คุณภาพดีเป็นอันดับหนึ่ง เราออกจากหุบเขาโดยข้ามสันเขาเตี้ยๆ และประมาณ ๔ ชั่วโมง สองสามนาทีก็มาถึงหมู่บ้านเล็กๆ ชื่อ บ้านสะเมิง (Ban Samömg) ที่โดยปกติเราพักอยู่ที่วัด แต่ไม่ใช่เวลานี้ ในเรือนที่ยาวและเปิดออกไปด้านนอก ที่มีแสงสว่างและอากาศลอดเข้ามา เจ้าของหมู่บ้านแห่งนี้เป็นลูกหลานของชาวลื้อ (Lü) ซึ่งเป็นคำเรียกพวกฉานที่เชียงตุง (Shans of Chieng-tung) ซึ่งบรรพบุรุษของพวกเขาอาจจะเดินทางมาถึงที่แห่งนี้ในช่วง ๒-๓ รุ่นที่ผ่านมา หลังจากที่พวกเขาอาศัยอยู่ที่แห่งนี้จนกลายเป็นชาวคนลาวเชียงใหม่ ในตอนนี้ จากธรรมชาติทั่วๆ ไป พวกเขาจะเป็นลาวเชียงใหม่อย่างสมบูรณ์แล้ว จะมีความแตกต่างระหว่างพวกเขากับคนลาวแท้ๆ เพียงอย่างเดียว คือ การออกเสียงสูงต่ำในภาษาเท่านั้น

วันที่ ๒๓ มกราคม จุดมุ่งหมายที่แท้จริงในการเดินทางครั้งนี้เพื่อเยี่ยมชมป่าไม้สัก และเพื่อที่จะเข้าใจธุรกิจขนส่งไม้ซุง ป่าไม้ยังคงครอบคลุมทั้ง ๕ หัวเมืองของลาว[๙๘]ทางภาคเหนือ และพวกเขาจำนวนมากทำธุรกิจกับเอเชียติก บริติช (Asiatic British) ภายใต้สัญญากับเจ้าหลวงและเจ้าของ ในบางกรณี สัญญาเช่าก็มีระยะเวลาหลายปี ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นข้อตกลงประจำปี โดยปกติจะมีค่าสัมปทาน ๓ หรือ ๔ รูปีต่อไม้หนึ่งต้น นอกจากนี้ในปัจจุบันยังต้องเสียเงินพิเศษเพื่อให้ได้รับสิทธิ์ทำสัมปทานตามสัญญาเช่า ผู้เช่าแทบจะไม่เคยเป็นคนจากส่วนกลาง แต่จะได้รับผลประโยชน์ในราคาที่สูงมาก (โดยปกติคือ ๓% ต่อเดือน)

[๙๘]เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน

จากเงินค่าเช่าของผู้เช่าชาวอินเดียที่มะละแหม่ง (Maulmein) ผู้เช่าจะตัดไม้ส่วนหนึ่งของป่าด้วยตนเอง อีกส่วนหนึ่งจะให้เช่า ส่วนที่สามจะอยู่ในการดูแลของผู้ทำสัญญา ผู้ขนส่งไม้ซุงในราคาที่ตั้งไว้ริมตลิ่ง โดยการล่องไม้ซุงลงไป ตามความเป็นจริง ผู้เช่าจะจ่ายค่าไม้ซุงแต่ละต้นก่อนที่จะขนออกไปจากป่าไม้จำนวนที่กำหนดจะล่องมาทางมะละแหม่งหรือกรุงเทพฯ แต่บางครั้งเจ้าของต้องจับตาการจ่ายเงินค่าสัมปทานเอง บางครั้งเขาก็ตระหนักว่าผู้ที่ได้รับสัมปทานจะต้องขึ้นตรงกับผู้ให้สัมปทาน

คนทำไม้ส่วนใหญ่เป็นชายที่ไม่เงิน เช่นเดียวกับกฎที่ไม่สามารถจ่ายค่าสัมปทานในการทำไม้ซุงได้ และเพื่อที่จะได้เคลื่อนย้ายไม้ซุง ต้องมีการทำสัญญาเกี่ยวกับจำนวนผลประโยชน์ที่จะได้รับ ๓% ต่อเดือน และพวกเขาต้องยอมรับเรื่องความปลอดภัยของจำนวนไม้ซุงจำนวนมากที่ยังคงวางอยู่ในป่าหรือช้างจำนวนมากที่ไม่มีทางที่จะแยกแยะออกได้ เอกสารประเภทนี้ที่พวกเขาต้องใช้เป็นปกติในการทำจำนอง ทุกอย่างดำเนินไปอย่างราบรื่นเพียงพอ ในทุกปีฝนจะตกมากเพียงพอที่ทำให้น้ำล้นเอ่อจากแม่น้ำไปยังท่อนซุงเพื่อที่จะชักลากไปไว้ริมตลิ่ง คนทำไม้จะขายไม้ที่มะละแหม่งหรือกรุงเทพฯ หรือบางทีอาจขายทั้งสองที่ และจะได้รับเงินเพียงพอที่จะจ่ายคืนค่าสัมปทาน ถ้าเขามีสัมปทานก็จะจ่ายคืนอย่างถูกต้อง แต่มีคนจำนวนมากที่มีนิสัยฟุ่มเฟือยและชอบใช้จ่ายเงินไปกับผู้หญิงและสร้างวัด ทั้งสองอย่างเป็นความหรูหราที่คนพม่าและมอญยึดติดอย่างมาก พวกเขาจะได้รับเงินและสูญเสียทั้งหมด รวมทั้งเป็นหนี้สะสมเพิ่มขึ้น จนกระทั่งพวกเขาหวังว่าอาจจะถูกขับไล่ออกจากกลุ่ม เจ้าของพยายามที่จะลงมาติดต่อกับผู้เช่า ผู้เช่าช่วง และผู้ทำสัญญา การกำหนดมาตรการความรุนแรงในการดูแลไม้ซุงที่วางอยู่ในป่าและกับช้างทั้งหมดของเขา เขาสามารถพบว่าไม่มีอะไรที่เขาเป็นเจ้าของ และทั้งหมดก็ไม่เอาใจใส่กับสิทธิ์ของผู้คนซึ่งมีแรงงานที่จะให้ไม้ซุงมูลค่า ๙ ใน ๑๐ ซึ่งเป็นเจ้าของในตอนนี้ และยังได้จากการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการฟ้องร้องดำเนินคดีตามกฎหมาย

ทรัพยากรประเภทหนึ่งที่มีความขัดแย้งกันมากในอดีต ซึ่งในทางปฏิบัติได้รับการผ่อนผันจากเจ้าหลวง บางคนก็ยินยอมให้ทำป่าซ้ำซ้อนในบริเวณเดียวกัน

หรือเป็นการให้สัญญาเช่าป่ากับอีกคนหนึ่ง หลังจากนั้นเขาให้สิทธิ์ในการตัดไม้ซุงกับอีกคนหนึ่ง เป็นสนธิสัญญาพิเศษที่ทำไว้ย้อนหลังตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๗๔[๙๙] ซึ่งรัฐสยามรับรองว่าจะหยุดดำเนินการทางกฎหมายในเรื่องนี้ ในข้อต่อไปที่เกี่ยวกับสนธิสัญญาฉบับเดียวกันมีเงื่อนไขว่า จะต้องตั้งศาลเพื่อพยายามจัดการทุกกรณีที่มีคดีระหว่างอังกฤษกับสยามหรือลาว แต่ไม่เคยได้ยินหรือตัดสินโดยการกระทำฝ่ายเดียว สนธิสัญญาใหม่ที่ได้รับการเจรจาในปี ค.ศ. ๑๘๘๓[๑๐๐] ซึ่งสามารถเห็นได้ในปัจจุบัน สัญญานี้ทำให้เกิดผลที่ดีภายใต้การดูแลโดยตลอดของรองกงสุล (vice-consult) ผู้ที่พำนักอยู่ในเชียงใหม่เพื่อดูแลผลประโยชน์ของคดีเป็นจำนวนมากที่กระจายอยู่ในหัวเมืองลาวทางภาคเหนือ

ไม้สักจากทางด้านตะวันตกของน่าน หัวเมืองของแพร่ และบางส่วนของละครล่องลงมาทางแม่ยม (Më Yom) ผ่านสวรรคโลก ขณะที่ไม้จำนวนมากลงมาทางตะวันออกของน่านและจังหวัดพิชัย (Phichhai) และสวรรคโลก ล่องผ่านแม่น้ำโพ รวมถึงซุงจำนวนน้อยจากจังหวัดสวรรคโลกและสุโขทัยด้วย แม่น้ำสองสายจะรวมกับเป็นทางเล็กๆ เหนือปากน้ำโพ เส้นทางที่จะล่องแพผ่านลงมาทางแม่น้ำอีกเส้นทางหนึ่งคือไม้จากทางทิศตะวันตก ทางเหนือและตะวันออกของเชียงใหม่

---

[๙๙]หมายถึง สนธิสัญญาในระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเดีย เพื่อส่งเสริมการติดต่อทางพาณิชย์ ระหว่างพม่าของอังกฤษ กับอาณาเขตเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน (ชื่อเดิมหนังสือสัญญาเชียงใหม่) ลงนาม ณ เมืองกัลกัตตา วันที่ 14 มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๖/๑๗ (ค.ศ. ๑๘๗๔ สมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ [Treaty between the Governments of Siam and India, for Promotion of Commercial Intercourse between British Burmah and the adjoining territories of Chiangmai, Lakon, and Lampoonchi, belonging to Siam, signed at Calcutta, January 14, 1874]

[๑๐๐]หนังสือสัญญาในระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษ ว่าด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน ฉบับลงนามวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๓ สมัยพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕) [Treaty between His Majesty the King of Siam and Her Majesty the Queen of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, for the prevention of Crime in the territories of Chiangmai, Lakon, and Lampoonchi, and for the Promotion of Commerce between British Burmah and the territories aforesaid]

และลำพูนพบกันโดยล่องผ่านทางแม่น้ำปิง ผ่านปากน้ำโพและมายังกรุงเทพฯ เมืองเถิน (Thön / tern) และระแหง[๑๐๑] (Rahëng) ของสยามมีผลผลิตเป็นจำนวนมาก ทางด้านทิศตะวันตกของหัวเมืองเชียงใหม่มีป่าไม้ที่รู้จักกันเป็นอย่างดีคือเมืองยวม ซึ่งผลิตสินค้าไปทางมะละแหม่งผ่านแม่น้ำสาละวิน (Salween) เช่นเดียวกับที่มาจากทางหุบเขาตองยี (Thoungyee) ที่อยู่ฝั่งตรงข้ามซึ่งเป็นของพม่าและเมืองระแหงของสยามโดยลำดับ ขึ้นไปทางเหนือได้รับจากแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นของเชียงใหม่ หุบเขาแม่ฮาง (Më Hang) และเคยมาจากฝั่งแม่น้ำที่อยู่ทางอาณาเขตทางทิศตะวันตกของรัฐเชียงตุง

สิ่งที่แปลกคือความแตกต่างอย่างมากของราคาที่ได้รับจากมะละแหม่งกับกรุงเทพฯ แต่ก่อนท่าเรือมีการกำหนดราคาไม้ที่ดีที่สุดอยู่ที่ประมาณ ๘๐–๑๐๐ รูปี ขณะที่กรุงเทพฯ ขายราคาไม่มากกว่า ๓๕ รูปี คำอธิบายหนึ่งที่ข้าพเจ้าได้ยินคือ ในมะละแหม่งมีตลาดสำหรับไม้มุงหลังคาที่ตัดเป็นแผ่น ซึ่งนอกเหนือจากไม้ซุง ขณะที่ในกรุงเทพฯ ไม้ที่ตัดเป็นแผ่นเกือบจะไม่มีค่า และผู้ส่งออกไม้สามารถหาราคารับซื้อที่จ่ายราคาสูงกว่าราคาสำหรับไม้ซุงหนา เช่นเดียวกับผู้ขายไม้สักของพม่าที่ยินดีจะจ่ายค่าสัมปทานที่ราคา ๓–๔ รูปี ให้ซุงจากเชียงใหม่ นับเป็นการจ่ายราคาสูงมากแล้ว ประมาณ ๑๕ รูปี และราคากลางค่าผ่านทางไปกรุงเทพฯ อยู่ที่ ๘ รูปี ครึ่งหนึ่งเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับช้างชักลากไม้ลงมาอย่างรวดเร็ว และเมื่อถึงระแหงที่ซึ่งพวกเขาผูกแพและล่องแพไปกรุงเทพฯ ด่านที่ชัยนาทจะต้องจ่ายเงินให้กับรัฐสยาม โดยเฉลี่ยคือ ๔ รูปี ดังนั้นจึงเป็นการลงทุนที่สูงในการลงเรือไปค้าขาย ผลประโยชน์ของคนทำป่าไม้จึงเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนมากๆ ถ้าเขาโชคดีที่นำไม้ซุงออกมาได้เร็ว เขาจะได้เงิน แต่ถ้าช่วงหน้าแล้งมาเร็วผิดปกติ เขาก็จะสูญเสียผลประโยชน์เป็นจำนวนมาก ๓ ปีที่ผ่านมาซุงสามารถตัดและลากลงมาปีที่แล้วอากาศในประเทศมีความผันผวนอย่างมากซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึง นับเป็นเรื่องที่น่าประหลาดใจมากที่ยังมีบางคนคิดว่ามันคุ้มค่าสำหรับเขา ขณะที่เริ่มทำธุรกิจเช่นนี้

[๑๐๑]ในปัจจุบันคือตาก

เราใช้เวลาช่วงเช้าไปกับการเยี่ยมชมป่าไม้สักกว่า ๓ ไมล์เหนือหุบเขา การได้เดินออกไปไกลเป็นเรื่องน่ายินดี ขณะที่มาอยู่ข้างๆ ลำธารที่น้ำใสมาก และมีทางเดินที่ทอดยาวไปใต้ท้องฟ้าที่งดงาม สายลมเย็นและเมื่อมองไปยังแนวต้นสนสูง ซึ่งเป็นขอบของทิวเขาสูงกว่า ๓๐๐ ฟุตก็มีส่วนช่วยให้จิตวิญญาณมีความสุข หลังจากยืดเวลาการพักแรมในประเทศเขตร้อนที่มีเพียงพืช ซึ่งทำให้ระลึกถึงสภาพอากาศที่เป็นแหล่งของความเบิกบาน ในที่สุด เราก็มาถึงจุดวางซุงต้นใหญ่จำนวน ๘๐๐ ต้น ซุงเหล่านี้มีเส้นผ่าศูนย์กลางมากกว่า ๓ ฟุต และยาว ๓๕ ฟุต วางอยู่แน่นลำธารแคบๆ ซุงพวกนี้อยู่ต่ำกว่าระดับผิวน้ำ ซึ่งจะเปียกถ้าหากกระแสน้ำไหลผ่าน เหนือขึ้นไปก็เป็นป่าที่ซุงถูกตัด ช้างบางเชือกก็นำซุงมาวางรอบๆ ที่ฝั่งตรงข้ามที่ใช้ช้างลากไม้ เครื่องมือลอกเปลือกไม้และทำให้มันขรุขระและโยงผ่านไปรอบๆ หน้าอกของช้าง และมัดซุงทางด้านหลังด้วยโซ่ผ่านรูที่ตัดไว้ที่ปลายของท่อนซุง รอบๆ ต้นไม้ที่ยังไม่โตเต็มที่เป็นที่อยู่ภายใต้การควบคุมของคนกลิ้ง (roller) ควาญช้างควบคุมให้ช้างเริ่มทำงาน เดินไปข้างหน้า และระยะที่เหมาะสมที่สุดสำหรับช้างในการก้าวเดิน การเดินไปกลับระหว่างการทำงาน หรือหยุดเดินในจังหวะที่เหมาะสมกับการหายใจ สำหรับสายคาดที่พาดข้ามหน้าอกจะทำให้กีดขวางการหายใจ เมื่อรีบไปข้างหน้าอีกครั้ง ควาญช้างก็ตะโกนให้หยุดสุดเสียงด้วยความโกรธ ในที่สุดก็ยอมเชื่อฟังควาญของเขา

ในป่าของบ้านห้วยสะเมิง (Ban Huie Samöng) มีไม้สักอยู่ใกล้ลำธารเป็นจำนวนมาก แต่บางส่วนของไม้ซุงของหัวเมืองลาวถูกลากมากกว่า ๑๐ ไมล์ และคนงานก็เรียกร้องที่จะวางซุงบนฝั่งแม่น้ำขนาดใหญ่ ช้างดูเหมือนว่าจะทำงานเล็กน้อยเมื่อเทียบกับขนาดตัว ช้างลากซุงจนไปถึงเที่ยง ๓ วันและพัก ๕ วัน ไม้จะถูกโค่นในช่วงฤดูฝน เพื่อที่จะโค่นลงบนพื้นที่นุ่ม คนตัดไม้หนึ่งคนตัดไม้ซุงได้เพียง ๑ ต้นต่อวัน แต่ถ้าทำงานร่วมกัน ๓ คน แต่ตัดไม้ต้นเดียวกัน พวกเขาใช้ขวานที่มีด้ามจับยาวและหนัก ซึ่งน่าจะเป็นเลื่อยมากกว่า เราเห็นความเสียหายของต้นสนหลายต้นที่นอนอยู่ จากรอยแตกที่เกิดจากเชือกที่ไม่สามารถลดแรงตกกระทบกับพื้นได้ คนตัดไม้พยายามที่ตัดต้นไม้ ซึ่งบ่อยครั้งก็ไม่ประสบความสำเร็จในการดูแลจัดการพื้นที่โดยรอบขณะที่โค่นต้นไม้ ในกรณีที่เขา

คำนวณผลการล้มของต้นไม้ผิดพลาด ลำต้นมักจะชนกับกิ่งไม้ที่อยู่โดยรอบ ซึ่งทำให้เกิดความเสียหายทั้งท่อนซุง และบางครั้งก็เกิดเหตุร้ายแรงที่ทำให้คนบาดเจ็บ ก่อนที่จะโค่น ต้นไม้จะถูกบากเป็นวงกลมรอบต้นไม้ (gridled) ซึ่งจะสูงประมาณ ๔ ฟุตจากพื้น หลังจากนั้นก็จะถูกทิ้งให้ยืนต้นตายนาน ๓ ปี แต่บางครั้งผู้เช่ามีจำนวนต้นที่ไม้ที่ถูกบากเป็นวงกลมรอบต้นไม้มากกว่าต้นไม้ที่เขาจะสามารถตัดได้ในช่วงระหว่างที่เขาตกลงไว้ และต้นไม้เหล่านี้อาจจะถูกทิ้งไว้ให้แห้งมาหลายปีแล้ว ซึ่งทำให้มูลค่าลดลงอย่างมาก ภาษียังคงอนุญาตให้ผู้เช่าพ้นจากความรับผิดชอบที่จะต้องจ่าย ๑ รูปีต่อต้นไม้ที่ถูกบากเป็นวงกลมรอบต้นไม้ ๑ ต้น และปล่อยให้ยืนต้นอยู่อย่างนั้น นี่คือสิทธิที่ศาลไม่ควรยอมรับ เพราะจะนำไปสู่การสูญเสียโดยเปล่าประโยชน์ และราคาที่ต้องจ่ายสำหรับต้นไม้ที่ถูกบากเป็นวงกลมรอบต้นดูจะเกินกว่ามูลค่าของมัน ไม่มีกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อที่จะควบคุมอุตสาหกรรมนี้ และผู้พิพากษาจะต้องพิจารณาภาษีป่าไม้อย่างระมัดระวังก่อนจะตัดสินใจว่าจะประทับตราสิทธิ์ขาดของกษัตริย์ เพราะมีส่วนได้ส่วนเสียกับผลประโยชน์ของส่วนรวม แต่สิ่งที่จะทำให้ข้าพเจ้าให้การยอมรับ เช่น แรงจูงใจในการกระทำ โดยพิจารณา “ผลประโยชน์ของรัฐ” ในประเทศซึ่งไม่มีรัฐ และประชาชนได้รับการพิจารณาในฐานะเป็นเพียงผลประโยชน์เดียวที่ดำรงอยู่ของผู้ปกครองของพวกเขา

แน่นอนว่าไม่มีกฎหมายหรือภาษีศุลกากรที่ป้องกันความเสียหายของป่าไม้ และภายในไม่กี่ปี ไม้ซุงที่มีค่าทั้งหมดจะถูกตัดจนหมดสิ้นไป และถ้าหลายๆ ป่ายังคงได้รับอนุญาตให้ไถคราดทิ้งไว้สำหรับต้นสักที่ขยายพันธุ์ด้วยตนเองเป็นเวลา ๒๐ ปี หรือจนกว่าธุรกิจนี้จะกลับฟื้นคืนมาอีกครั้ง มีข้อบังคับว่าคนทำไม้ต้องมีความละเอียดมากๆ ในการโค่นซุงแต่ละต้น ซึ่งบางต้นก็ยังมีเส้นผ่าศูนย์กลางน้อยกว่าที่กำหนด แต่กฎข้อบังคับนี้ก็ใช้กันน้อย เมื่อเจ้าหน้าที่รัฐไม่สามารถจะวางใจได้ว่าจะบังคับให้พวกเขาปฏิบัติตามได้ ระบบการปกครองที่ไม่เป็นที่นิยมนี้ยังคงมีใช้อยู่ในพม่า ซึ่งเป็นการยากที่จะใช้ที่นี่

วันที่ ๒๔ มกราคม เช้าวันนี้เวลาประมาณหกโมง เทอร์โมมิเตอร์อยู่ที่ ๕๐ องศาฟาเรนไฮต์[๑๐๒] ซึ่งขึ้นไป ๓ องศา จากเวลาเดียวกันเมื่อสามวันก่อน (๑๗๓)

เราขี่ช้างออกจากบ้านห้วยสะเมิง (Ban Huei Samöng) เวลาราวๆ แปดโมง เดินทางผ่านหมู่บ้านไปทางขวาที่นำไปยังป่าลึกที่เราไปเยี่ยมชมเมื่อวานนี้ ซึ่งตอนนี้เชิงเขามีกระแสน้ำเชี่ยวกราก นี่เป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าเห็นว่าช้างปฏิเสธที่จะขึ้นไปที่ตลิ่ง ทั้งๆ ที่ควาญสั่งให้ขึ้นไป ถึงแม้ว่าทางเดินจะชัน แต่ก็สามารถผ่านไปได้พร้อมๆ กับสัตว์อื่นๆ ได้ ไม่มีมาตรการในการชักชวนให้ทำเหมืองแร่ และข้าพเจ้าเดินไปรอบๆ ถึงจะยาวกว่า แต่ก็เดินง่ายกว่า เมื่อทางเดินไปสุดที่ห้วย เราสามารถพบเนินเขาสองสามเนิน ซึ่งเราข้ามเนินเขาลงไปยังหุบเขาที่มีแม่น้ำสาขาของห้วยแม่สะเมิง (Huie Samöng) และปีนเขาต่อไป หลังจากนั้นหนึ่งชั่วโมงครึ่ง เรามาถึงทุ่งนาโล่งๆ ขนาดเล็กของชาวลื้อจากบ้านสะเมิง (Ban Samöng) เราถามชายวัยกลางคนว่า ในครั้งแรกที่บรรพบุรุษของเขาเดินทางมาตั้งถิ่นฐานที่นี่ และได้รับทราบข้อมูลว่าพ่อแม่ของเขาอพยพมาจากเชียงตุงมายังดินแดนเชียงใหม่ประมาณ ๒๐ ปีก่อน ซึ่งก่อนที่เขาจะเกิด การพูดที่ดูเหมือนจะไม่ใส่ใจเรื่องวันที่นับเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มคนที่ไม่เคยมีการจดบันทึก ตลอดช่วงเวลามากกว่า ๑๘ ปี มีข้อมูลเกี่ยวกับตัวเขาและอายุของเขาน้อยมาก ถึงแม่ว่าเขาจะอายุ ๔๕ ปีแล้ว เขาพูดว่าเขาไม่ทราบอะไรเกี่ยวกับภาษาลื้อ (Lü) เลย

ทุ่งนาที่ตอนนี้ดูเหมือนว่าเตรียมพร้อมสำหรับหว่าน และดินก็ดูเหมือนจะเป็นดินที่อุดมสมบูรณ์สีดำ ใต้ร่มเงา ผู้หญิงสองสามคนกำลังทอผ้าฝ้ายสีขาวด้วยทอผ้าที่ประกอบไปด้วยเสามากกว่า ๔ ต้นที่ยึดติดไปกับแกนหลัก คนที่นี่สวมรองเท้าแตะที่ทำจากไม้ไผ่บางๆ ที่นำมาถักรวมกัน และจากการสังเกตจะพบว่ามีสิ่งหนึ่งที่อยู่ระหว่างนิ้วโป้งและนิ้วถัดไป จริงๆ แล้วก็เหมือนการสวมเกตะของญี่ปุ่น[๑๐๓] ข้าพเจ้าไม่สามารถช่วยไขความสงสัยได้ว่านี่เป็นสิ่งประดิษฐ์ที่มีต้นกำเนิดจากจีน ชื่อในภาษาลาวของรองเท้านี้คือเกิบ[๑๐๔] (köp) สถานที่นี้ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่

---

[๑๐๒]ประมาณ ๑๐ องศาเซลเซียส

[๑๐๓]เกตะ หมายถึง รองเท้าของญี่ปุ่นที่มีลักษณะเหมือนเกี๊ยะของจีน

[๑๐๔]คำเมืองล้านนาเรียกรองเท้าว่า เกิบ หรือ เกือก

แยกออกมาอย่างชัดเจนซึ่งอยู่เหนือหมู่บ้านนั้น ทิวเขาสูงชันที่แน่นขนัดไปด้วยป่าที่ปกคลุมพื้นที่ในทุกๆ ด้าน ยกเว้นทางเดินแคบๆ ซึ่งเราขึ้นมา และดูเหมือนจะปิดถ้าต้องการจะปลีกตัวจากโลกภายนอก ต่ำลงไปเป็นพื้นที่ร้างของพวกกะเหรี่ยง ซึ่งชนกลุ่มนี้อาศัยอยู่ในสยาม อย่างน้อยที่สุดพวกเขาจะอาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชนเล็กๆ โดยไม่ตั้งหมู่บ้าน พวกเขาจะย้ายไปเรื่อยๆ ท่ามกลางทิวเขา และการตัดป่าเพื่อเพาะปลูก หลังจากอยู่มานาน ๑ หรือ ๒ ปี ก็จะอพยพไปยังบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ต่อไป ที่นี่ดูเหมือนว่าถูกใช้ความอุดมสมบูรณ์ในดินจนหมดไปแล้ว พื้นที่นี้อยู่ที่ความสูงประมาณ ๑,๖๐๐ ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล

หลังจากรอช้างอยู่ที่นี่ประมาณครึ่งชั่วโมง เราก็เดินเท้าลึกลงไปในหุบเขาลึกที่เต็มไปด้วยต้นไม้ที่อยู่ด้านข้างของลำธาร ขณะนี้เราอยู่ด้านบน แต่เมื่อลงไปถึงด้านล่างก็ต้องเดินข้ามลำธารบ่อยๆ ข้าพเจ้าสามารถที่จะจินตนาการด้วยตัวเองง่ายๆ ว่า ไกลออกไปเป็นส่วนหนึ่งของภูเขาที่เป็นเขตของญี่ปุ่น ใน ๔๐ นาที มิสเตอร์เวบส์เตอร์ และตัวข้าพเจ้าเอง ผู้ซึ่งไม่เคยเกี่ยงที่จะเดิน เพราะการเดินเท้าดีกว่าการหยุดพัก เราถึงจุดสูงสุดท้ายที่ซึ่งน้ำมาไม่ถึง ที่นี่สูง ๒,๕๐๐ ฟุต

เรามาถึงยอดเขาหลักจากที่ตรากตรำมาอีกครึ่งชั่วโมง ด้านล่างมีต้นโอ๊กอย่างน้อย ๒ ชนิด และลิลลี่ต้นสูงที่เจริญเต็มที่ เนินเขาทางด้านขวาดูเหมือนว่าจะเชื้อเชิญให้พวกเราปีนสักเล็กน้อย และใน ๑๐ นาทีหรือมากกว่านั้น พวกเราก็ได้รับรางวัลเป็นภูเขาที่งดงามในทุกๆ ด้าน และดอยสุเทพอยู่สูงกว่าเราทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แต่หุบเขาที่ลึกนี้มีป่าแน่นขนัด ซึ่งเป็นความพยายามที่จะไปให้ถึงให้ได้ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ในทิศทางที่ไม่ใช่เมืองยวม (Mu'ang Yuom) เราเห็นภูเขาขนาดใหญ่ ซึ่งสามารถมองเห็นได้จากเชียงใหม่ ไกลออกไปทางด้านล่างของพวกเรา เกือบจะตรงไปทางทิศตะวันตก เรารู้ว่ามีทุ่งนาของบ้านสะเมิง (Ban Samöng) ขณะที่ผ่านช่องว่างที่อยู่ฝั่งตรงข้าม เราไม่สามารถมองเห็นนาข้าวอื่นๆ ในที่ราบของเชียงใหม่ ซึ่งดูเหมือนว่าจะทำให้คิดไปว่าต้องอยู่ใกล้ๆ บ้านกาดสา (Ban Katsa) หมู่บ้านเล็กๆ ที่เราไปถึงเมื่อวันก่อน แนวสันเขาที่ถูกปกคลุมด้วยต้นสนต้นสูงๆ และปาล์มแคระชนิดหนึ่งที่ขึ้นอยู่เสมอในความสูงระดับนี้ ซึ่งมักจะลาดชันขึ้นไปด้านข้าง นับเป็นสถานที่เหมาะที่จะจัดปิคนิค ผู้นำ

ทางถูกส่งกลับไปหยุดช้างที่ขนอาหารกลางวันของเรามาและเราหยุดรอไปพร้อมๆ กับชื่นชมกับทิวทัศน์รอบๆ จนกระทั่งบ่ายโมงครึ่ง เมื่อสัตว์มาถึง นี่ให้ความคิดเกี่ยวกับอัตราความช้าในการเดินทาง โดยเทียบระหว่างช้างปีนกับคนเดิน ทั้งมิสเตอร์เวบส์เตอร์และตัวข้าพเจ้าเองที่ไม่เหมาะที่จะมาฝึก เพราะเขาเพิ่งจะฟื้นตัวจากการติดไข้มาเลเรียอย่างรุนแรง และข้าพเจ้าก็บาดเจ็บที่หัวเข่าจากการตีเทนนิสมากเกินไป เราใช้เวลาเพียงหนึ่งชั่วโมงสิบนาทีในการขึ้นไป ขณะที่ช้างใช้เวลา ๓ ชั่วโมง คนรับใช้ชาวญี่ปุ่นของข้าพเจ้าที่แบกเครื่องวัดความกดอากาศมาและโชคไม่ดีที่ต้องแบกต่อไป โดยไม่รู้ว่าเราอยู่บนเนินเขาและที่นี่ไม่สามารถที่จะแยกความแตกต่างของความสูงได้ แต่เพื่อความยุติธรรม เราอาจจะเพิ่มเข้าไป ๑,๐๐๐ ฟุตจากครึ่งชั่วโมงที่ปีนขึ้นมา สำหรับจุดสูงสุดที่ผ่านอาจจะให้สูงถึง ๓,๕๐๐ ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล

เราหยุดเมื่อถึงจุดที่น่ายินดีนี้เมื่อเวลาสามโมงสิบห้านาที ในตอนแรกทางเดินนี้มีลมพัดเบาๆ รอบๆ ที่นี้ปกคลุมด้วยต้นสนที่แผ่ออกมาตรงไปยังดอยสุเทพ และลาดขึ้นลงไปในทางลาดที่ตรงไปยังตะวันออกเฉียงเหนือนำเราไปยังหมู่บ้านเล็กๆ ของโป่งแยง เราผ่านเชิงเขาที่ปลูกเมี่ยง[๑๐๕]หรือชาของลาว คนพื้นเมืองเรียกการเพาะปลูกนี้ว่าป่าเมี่ยงหรือป่าชา ถ้าแปลคำว่าป่าตามตัวอักษรและด้วยเหตุนี้ โดยทั่วไปจึงมีการทึกทักเอาว่าชาโตขึ้นในป่า คนลาวบอกคุณว่าชามักจะถูกพบว่าขึ้นรวมอยู่กับต้นไม้อื่น ซึ่งต้นไม้อื่นก็จะถูกโค่นให้เหลือเฉพาะต้นชาให้อยู่ท่ามกลางอากาศและแสงแดด เพราะชาให้ผลประโยชน์มากกว่า เป็นไปได้ที่คนลาวพบต้นชาขึ้นในเส้นทางนี้ เมื่อเมืองนี้ถูกตั้งขึ้นใหม่และนำต้นชาจากป่ามาปลูก โดยทั่วไปจะเห็นว่า พวกเขาปล่อยให้การดูแลต้นไม้อยู่ในมือของธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ต้นชาจำนวนมากสูง ๑๒–๑๕ ฟุต และลำต้นมีเส้นผ่าศูนย์กลาง

---

[๑๐๕]เมี่ยงหรือเมี่ยงป่า (ภาษาล้านนา) หรือ ชา (ภาษาไทยภาคกลาง) เป็นพรรณไม้ขนาดย่อมจนถึงขนาดกลาง เป็นใบเดี่ยวออกสลับกัน ลักษณะใบจะหนา เหนียวและเป็นจักเล็ก ๆ คล้ายกับใบข่อย แต่จะยาวและใหญ่กว่า จะออกดอกเป็นช่อ เป็นกระจุก คล้ายกับดอกส้มเขียวหวาน ดอกมีลักษณะใหญ่สีสวย สีขาวนวล และมีกลิ่นหอม ในผลหนึ่งจะมีเมล็ดอยู่ภายในประมาณ 1–3 เมล็ด ขยายพันธุ์ด้วยการใช้เมล็ดเพาะ

๒ ๑/๒ – ๓ นิ้ว และต้นชาไม่ได้ลดลงอย่างรวดเร็วด้วย เมื่อบางต้นออกดอกและหลายต้นก็มีลูกที่เกือบจะสุก มีใบยาวกว่า ปลายใบแหลมกว่า และใบแน่นน้อยกว่าต้นชาญี่ปุ่น ซึ่งชาชนิดนี้ยังไม่สามารถที่จะคาดเดาสายพันธุ์ได้ คนลาวไม่ดื่มแต่จะเตรียมใบชาไว้เคี้ยว โดยการนึ่งและหมัก นี่เป็นหนึ่งในความหราหรูที่ขาดไม่ได้ของพวกเขา คุณจะเห็นผู้ชายนำใบชาจำนวนมากที่หมักแล้วอมไว้ในกระพุ้งแก้มข้างหนึ่ง ซึ่งเขาจะทิ้งไว้อย่างนั้น ราวกับว่าใบหน้าของเขาผิดรูปเหมือนเป็นคางทูม ในขณะที่พวกเขาบดใบพลู หรือสูบบุหรี่ และดูสิ่งต่างๆ รอบตัว

หมู่บ้านโป่งแยงตั้งอยู่ในบริเวณที่เหมือนเป็นอัฒจรรย์ที่แผ่ออกไปและล้อมรอบด้วยทิวเขา บริเวณนี้เป็นนาข้าวที่เป็นขั้นๆ ขึ้นไปจากศูนย์กลาง ที่นี่มีลำห้วย ๓ สายที่เป็นสาขาของแม่สา (Më Sa) ตอนเหนือที่อยู่สูงขึ้นไปใกล้ๆ กับดอยคล่ำหล้อง[๑๐๖] (Doi Kwamlong) ที่ซึ่งวีรบุรุษในตำนานท้องถิ่น[๑๐๗]ไปยิงลูกศรใกล้ยอดเขา ซึ่งเล่าขานว่าได้แบ่งเขตของลำพูนด้วยการยิงลูกศรจากดอยสุเทพ และจุดที่ลูกศรตกเป็นตำแหน่งที่สร้างเมือง ในการณ์นั้นเขาต้องใช้คันธนูที่ยาว เพราะระยะทางราว ๑๒ ไมล์ จากนั้นเขาย้ายที่อยู่อาศัยไปอยู่ที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน (Salween) และเสียชีวิตที่นั่น ข้าพเจ้าลืมไปแล้วว่าศพของเขาถูกนำกลับบ้านและถูกฝังไม่ที่เชียงใหม่ก็ลำพูน เมื่อมาถึงภูเขา คุณไม่สามารถผ่านจุดนี้ไปได้ เพราะภูเขาลูกนี้เป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันให้เรื่องโป่งแยงยังคงอยู่ถึงวันนี้

เราหยุดพักที่วัดของหมู่บ้านเป็นปกติ และในช่วงค่ำก็ไปนั่งรอบกองไฟ สูบและดื่มวิสกี้ท่ามกลางแสงจันทร์ และคุณหมอผู้ที่พูดภาษาลาวได้คล่องราวกับเป็นภาษาของตนได้เล่าเรื่องผู้นำทางบางคนและพวกเราเองได้รับความสนุกสนานด้วยการแลกเปลี่ยนเรื่องเล่าเกี่ยวกับการล่าสัตว์หายาก และปลาตัวใหญ่กว่าปลาวาฬซึ่งเชื่อว่าอยู่ในแม่น้ำโขง คนลาวรู้จักสถานที่ภูมิประเทศที่ไกลๆ เพียงนิดหน่อย หากคุณสงสัยว่าเขาพูดถึงอะไร คุณก็สามารถเดินไปที่นั่นและดูด้วยตัวคุณเอง

วันที่ ๒๕ มกราคม บารอมิเตอร์แสดงให้เห็นว่าโป่งแยงอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ ๒,๐๐๐ ฟุต ขณะที่เทอร์โมมิเตอร์เท่ากับเมื่อเช้าวานคือ

---

[๑๐๖]หรือดอยม่องล่อง

[๑๐๗]หมายถึง ขุนหลวงวิลังคะ กษัตริย์ของชาวลัวะ

ประมาณ ๕๐ องศาฟาเรนไฮต์[๑๐๔] เราเริ่มเดินทางตอนแปดโมงสิบห้านาที และข้ามทุ่งนาตรงไปยังแม่สา (Më Sa) ที่นี่มีไร่ชาขนาดใหญ่ เมื่อไปได้ไม่ไกล เจ้า (Chao) ให้เราลงจากช้างของเรา เมื่อเราอยู่ใกล้หน้าผาสูงชันที่อยู่เหนือฝั่งซ้ายของลำธารที่อันตราย และสัตว์ของเราก็ผ่านไปได้อย่างปลอดภัย คำว่าอยู่ในอันตรายดูจะเป็นการกล่าวเกินจริง เพราะในความเป็นจริงไม่มีอันตราย แต่ถ้ามีบางอย่างเกิดขึ้น เจ้าต้องรับผิดชอบเมื่อกลับไปเชียงใหม่ ด้วยเหตุนี้ เขาจึงไม่เสี่ยงที่จะถูกปลดจากตำแหน่ง และไม่อนุญาตให้นิ้วเล็กๆ ของชาวต่างประเทศกลุ่มนี้มาลบชื่อเขาออก การเดินทางลงจากภูเขาน่าเพลิดเพลินที่ได้มองไปยังกระแสน้ำที่เชี่ยวกราก เราหยุดพักชั่วคราวเป็นเวลาครึ่งชั่วโมงในจุดที่โรแมนติกนี้ ที่ซึ่งต้นไม้โค่นลงมากลายเป็นสะพานธรรมชาติที่อยู่ใกล้แอ่งน้ำ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า เราไม่มีผ้าเช็ดตัวติดมาด้วย หลังจากนั้น เราเดินลอดกิ่งไม้และลุยน้ำจนเกือบจะลงมาถึงระดับพื้นราบ เราขึ้นภูเขาและลงเขาอีกครั้ง เดินผ่านป่าสักซึ่งเป็นเส้นทางที่ตรงไปยังเชียงใหม่ เราไม่ได้รีบกลับ แต่ยังคงรักษาเส้นทางที่ตรงไปยังบ้านกะตะ (Ban Kata) มิสเตอร์เวบส์เตอร์และข้าพเจ้าเดินนำหน้า ขณะที่คนอื่นๆ กลับขึ้นไปนั่งกูบบนหลังช้าง อีกสิบสองนาทีเที่ยง เราก็มาถึงรอยต่อของพื้นที่เกษตร และนอนใต้ต้นไม้รอเพื่อนร่วมทางของเรา ซึ่งตามมาถึงในหนึ่งชั่วโมงต่อมา

จากนี้ต้องเดินข้ามทุ่งนาประมาณ ๑๐ นาทีก็ถึงหมู่บ้าน ที่นี่เจ้าต้องการให้ข้าพเจ้าอาศัยอยู่ในวัด แต่ลำธารอยู่ไม่ไกล ซึ่งจะดีกว่าที่จะย้ายไปอยู่ที่ริมลำธารและตั้งเต้นท์ใต้ร่มเงาระหว่างต้นไม้ และผู้นำทางชาวลาวกำลังยุ่งอยู่กับการสร้างห้องอาบน้ำไม้ไผ่โดยชักน้ำมาจากลำธาร ซึ่งเรามีความสุขที่จะได้อาบน้ำใสเย็นนี้

ตอนเย็นมีเสียงเตือนดังขึ้นในที่พักเพื่อแจ้งข่าวว่าช้างหลุด เมื่อพวกผู้ชายของเมืองนี้แยกออกไปและสอบถามเกี่ยวกับช้างของเจ้าหลวงที่ถูกนำมายังป่ารอบนอกเพื่อทำให้มันสงบ บางครั้งเขากลับมาที่กลุ่มของเราและรายงานว่าควาญช้างของเขาหายไป เจ้าเป็นหัวหน้าผู้ดูแลช้างสำคัญของเจ้าหลวง เขามีความกังวลอยู่ ๒ ประการ คือ ถ้าช้างที่โกรธโจมตีค่ายพักแรม และมีคนใดคนหนึ่งในกลุ่มของเรา

[๑๐๔] ประมาณ ๑๐ องศาเซลเซียส

ถูกช้างเหยียบหรือถูกฆ่าตาย และบางทีอาจจะเกิดการต่อสู้ระหว่างช้างของเขากับสัตว์ของเรา ซึ่งอาจจะทำให้เกิดการบาดเจ็บได้ เขาอ้อนวอนอย่างจริงจังให้เรากลับเข้าไปอยู่ในวัด และเข้าไปอยู่ในที่ๆ ปลอดภัยของเราภายในกำแพง ข้าพเจ้าได้ปรึกษากับหลวงสุริยา ผู้ซึ่งอยู่ในกลุ่มของเราด้วย และพบว่าเขาไม่สนใจคำเตือน เขาคิดว่าน่าจะสนุกดีถ้าช้างเห็นเขา เพื่อนร่วมทางคนอื่นๆ ของข้าพเจ้ามีความเห็นเหมือนกัน และเราตกลงร่วมกันว่าจะออกไปเสี่ยง ระหว่างนั้นพวกผู้ชายก็ข้ามลำธารพร้อมคบเพลิงเพื่อไล่ช้างเข้าเพนียด ช้างพยายามอย่างมากที่จะเข้าไปใกล้สัตว์ของเรา ขณะที่คนที่เหลือออกค้นหาควาญช้าง ซึ่งพวกเขาโชคดีที่พบในที่สุด ความสงบได้กลับมาเยือนอีกครั้ง และเราก็แสดงความยินดีกับตัวเองที่ยังยืนอยู่ตรงนี้ ในกรณีของชาวต่างชาติเกือบต้องรับคำแนะนำจากการบอกและสั่งของคนพื้นเมือง ถ้าเจ้าอยู่คนเดียว ข้าพเจ้าก็จะทำตามคำแนะนำของเขา แต่ในขณะที่หลวงสุริยาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าคำเตือนที่มากเกินไปเช่นนี้ซึ่งกว่าเรื่องนี้จะจบก็ตอนเช้า เราจึงปรึกษากันและไม่เอาใจใส่คำสั่งของเขา

กูล์ดส่งม้าออกมาให้เรา ขณะที่เราอยู่ห่างจากเชียงใหม่ ๑๐–๑๒ ไมล์ เช้าวันนี้คุณหมอและอาร์เชอร์ขี่ม้าอย่างร่าเริง มิสเตอร์เวบส์เตอร์รู้สึกว่ากำลังในการเดินของเขาแข็งแรงขึ้น และเขาชอบเดินมากกว่า ข้าพเจ้าได้รับบาดเจ็บ เพราะตกจากซุงเมื่อ ๒–๓ วันก่อน ข้าพเจ้าจึงขึ้นช้างเพราะอยากกลับบ้านเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ เขาเร่งให้ช้างเดินด้วยความเร็วสูงสุด ซึ่งในระยะทางแค่นี้ใช้เวลาเดินทางสามชั่วโมงครึ่ง เพื่อให้คุณเข้าใจคือ ช้างเดินทางได้ความเร็วสูงสุด ๒.๘๕๗–๓.๔๒๘ ไมล์ต่อชั่วโมง ซึ่งอาจจะเดินได้ระยะทางมากกว่าหรือน้อยกว่านี้ และช้างตัวนี้เป็นหนึ่งในช้างเชือกที่ใหญ่ที่สุดของเจ้าหลวง การเดินช้าคงเป็นภาษิตสำหรับนักเดินทางที่ใช้พาหนะนี้ในการเดินทาง

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

คาร์ล บ็อค. **ท้องถิ่นสยาม ยุคพระพุทธเจ้าหลวง**. เสถียร พันธรังษี และอัมพร ทีขะระ. เรียบเรียงแปลจาก Temples and Elephants. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๓.

ชาญวิทย์ เกษรศิริ (บรรณาธิการ). **ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างสยาม ประเทศไทย กับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน: กัมพูชา–ลาว–พม่า–มาเลเซีย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๔.

ดี. จี. อี. ฮอลล์. (ผู้แต่ง) **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ–อุษาคเนย์ภาคพิสดาร เล่ม ๒.** ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๙.

เตือนใจ ไชยศิลป์. **ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. ๒๔๓๗–๒๔๗๖.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. ๒๕๓๖.

พิษณุ จันทร์วิทัน. **ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สายธาร, ๒๕๔๖.

ลัดดาวัลย์ แซ่เซียว. **๒๐๐ ปี พม่าในล้านนา**. กรุงเทพฯ: โครงการอาณาบริเวณศึกษา ๕ ภูมิภาค, ๒๕๔๕.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ) **๑๐๐ เอกสารสำคัญ: สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ ๓ (วรรณคดีและเอกสารตะวันตก).** กรุงเทพฯ: ศักดิโสภาการพิมพ์, ๒๕๕๓.

สงวน โชติสุขรัตน์. **ตำนานเมืองเชียงใหม่.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี: ศรีปัญญา, ๒๕๕๓.

สมหมาย เปรมจิตต์ (ผู้สอบชำระ). **ตำนานสิบห้าราชวงศ์ ฉบับสอบชำระ.** เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

สรัสวดี อ๋องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๔.

ภาษาอังกฤษ

Satow, Ernest. **A Diplomat in Siam**. Introduce and edited by Nigel Brailey. United Kingdom: Paul Strachan – Kiscadale Ltd., 1994.

Thwin, Michael Aung and Maitrii Aung-Thwin. **A History of Myanmar since Ancient Times traditions and Transformation.** London: Reaktion Books Ltd., 2012.